

Vargu ar redaktorė buvo gavusi nurodymą cenzūruotą vietą pašalinti	p. 3
Pasiskolinau iš Rolando Rastausko dėžę su „Olimpo kalno“ įrašų DVD rinkiniu	p. 6
Kodėl nepasitikiu Martynu	p. 12

Péréjimas

GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ

Kad įžengiau į vyrų WC, įprastai suprantu iš kitoniško kvapo, pranešančio, jog esu svetimoje teritorijoje. Beje, įžengiu ne taip ir retai, emblemų nebematau arba nuo *multitaskinimo* pairusiais kognityviniais gebėjimais nebemoku jų atskirti. Uoslė, gyvūniškas instinktas, suveikia patikimiau už protą. Ant grindų voliojasi idealios (tinderiui tinkamos) rinkimų kandidatų nuotraukos, vardai ir pavardės, sąrašai, programos – idealus trypiame kojomis, jie keliauja į sąvartyną. Tobulumas yra didžiausia yda, nes juo išsiduodame, kad vadovaujames iliuzija viską kontroliuoti – parodome, kad nepasitikime Dievo valia. Moterys seniai diakonės, net be šventimų, galvoje ginčijuosi su pamatytos dienraščio antraštės informacija. Antraip šventimas praranda prasmę, nuvertėja ir sakramentai. Dvasinė infliacija.

Atsisakysiu gydymo – nepajėgiu. Miegu ant impregnuotos paklodės – ji skirta kūdikiams arba senoliams, jeigu kartais prišlapintų. Pabundu savo prakaito baloje, čiuzinį tenka išskelti ir džiovinti. Vaidenasi, kad jaučiu užblokuotas kiaušides, taigi jeigu negersiu ir nesileisiu vaistų, tos jų barikados neveiks ir man grįš menstruacijos. Turėtų būti keista – tarsi keliautum laiku atgal. Atsuktas, atrastas laikas. Proustas.

Psichologas veda mokymus, kaip bendrauti su studentais. Dirbęs su narkomanais, todėl pasiremia pavyzdžiais iš priklausomybių srities. Kalba apie atkrytį kaip apie natūralų etapą pokyčio įgyvendinimo modelyje (aktualu man, nes nutraukiau antihormonus). Suprantama, studentų pokyčiai visai kitokie – jie turi rašyti referatus, atlikti užduotis, mokyti, neimti bereikalingų akademinų atostogų ir pan. Ciniška reguliuoti svetimus atkryčius, kai pati esi atkritusi.

Kai pavasarį lankiau Jurgos Jonutytės seminarus, ji minėjo ydingą tyrėjų polinkį visą išgautą informaciją sujungti, tikintis, kad bendras vaizdas susidės tvarkingai kaip žaidimo dėlionė. Deja, tikrovė niekad nebūna dvimatė. Kartais keliu sau klausimą, iš kur išmokau kalbos, nejaugi išvis turi teisę mokyti to kitus – juk nebuvau, švelniai tariant, pati stropiausia studentė. Kodėl vidinę klausą rėžia skoliniai, nors net nežinau, iš kur tiksliai jie pasiskolinti. Visą laiką skaičiau knygas, daugybę knygų, kurias redagavo gabesnieji. Tikriausiai jos sugulė manyje kaip namo plytos. Net jeigu kelios iš jų būtų ištrauktos, statinys pasiliktų.

Santariškių stotelėje po stogu per lietų besispiečiantys žmonės vienu metu pasirodo kaip išsaugoję kažką gamtiška: būti gaujoje, nors neturime nieko bendra, išlaikant subtilias privatumo ribas. Iš pradžių nieko neturėjom, paskui visko turėjom, bet vis vien taupėm, o dabar galime valgyti tik tai, kas neskanu. Šliaužiu į jogą, kelių tautybių studentų apsuptyje darau multikultūrinės maldos judesį – labai mėgstu šią universalią asaną. Užsiėmimo pabaigoje mokytoja kartoja: esu dėkinga žmonėms, kurie užaugino mano kūną (protą, sielą). Tai aidu atsimuša smegenyse, ir prisimenu net tuos, apie kuriuos nesu linkusi galvoti.

„Gaidoje“ vis susiduriu su skeletais iš praeities spintų. Buvau įtikinusi save, kad valingai pamiršau jų vardus ir pavardes, veidus, balsus, smūgius, prisilietimus. Failas pervirškintas ir ištrintas. Deja, neretai jie sėdi orkestre ar partertyje. Meno ugdymas neatskiriamas nuo represijų. Tai, ką padarė jiems, padarė ir man. Tai, ką padarėme vieni kitiems, daroma ir šiandien. Visiškai neįtikėtina, kad ir dabar, nepaisant išnykusios vaikystės, mes atsiduriame vienoje patalpoje – ar tai būtų Filharmonijos salė, ar LVSO. Apšimetame nepažįstamais ir stengiamės susitelkti į smuiko atodūsius ar iš dievaižin kur ištrauktų grandinių perkusiją. Internatai reikalingi tam, kad itin ankstyvame amžiuje menininkui būtų įrodyta, jog nėra prasmės keisti vietinių požiūrių. Ir galvoti verčiau ne apie juos, o apie tuos, kurie dar labiau nutolę geografiniais ir galaktiniais koncentrais. Apie mistinius žmones laisvajame pasaulyje, į kurį gal ne nukeliausi, bet privalai tikėti juos esant tokiu pat būdu, kaip esi toli nuo namų. Metafizinė distancija, kuri svarbesnė už fizinę. O virš visko – metodas: komuna, nepriežiūra ir izoliacija. Nuostabu, bet tik chore paaiškėja, kad vieno žmogaus balsas yra svarbus. Todėl mes linkę į dėlionės iš

1 000 detalių, kuriose kvadratėliai reiškia žmones, bet ne visi jie sukimba vieni su kitais – dauguma užkloja vienas kitą arba yra atklydę iš kitų paveikslų.

Filologyno kieme rymo ažuolas, nuo kurio *mezzo forte* byra gilės. Ažuolas iš rusų literatūros, kurios nevalia minėti.

Kanutas Ruseckas. Žvejė. 1856. Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Archyvuose noriu susidurti tik su kitais, bet susiduriu su savimi – šeimos, giminės nariais; bendrąja prasme – su savo tapatybe. Vincui Mykolaičiui-Putinui iš tremties vietos rašo Irena Kazlauskaitė. Ilgokai ignoruoju tą laišką, nes man nerūpi. Per televiziją rodo filmą „Traukinys į mirtį“ – žiūriu dėl to, kad pasakojama ir apie mano prosenelį Joną Kazlauską, Marijampolės apskrities saugumo viršininką, kartu su Kazimieru Skuču sušaudytą Maskvoje, tikėtina, Butyrkų arba Lubiankos kalėjime. Užkastą anoniminoje tranšėjoje drauge su kitais keliais tūkstančiais NKVD aukų vadina mojuje Komunarkoje. (Vienas iš kartu kalėjiman atvežtų kolegų, per stebuklą likęs gyvas, pasakojo, kad kankinama buvo pakabinus žemyn galva, nežmoniškame šaltyje, mušant, tempiant kūną ir krečiant elektra.) Ekrane – baltagalvė moteris, Irena Kazlauskaitė, pasakoja Skučo istoriją – ji buvo jo krikštaduktė. Filmuota apie 1989 m. Viduje kažkas susiūbuoja.

Toji pati Irena Kazlauskaitė iš Jakutsko 1957 m. vasario 22 d. rašė Vincui Mykolaičiui-Putinui laišką, kuriame siūlėsi versti į rusų kalbą romaną „Altorių šešėly“. Rašytojas neatsakė – laiške kelios klaidos, adresantės lietuvių kalba sklandi, bet, matyt, paveikta intensyvos rusifikacijos. Minėjo, kad dirba buhalterė jakutų nacionaliniam teatre, neakivaizdžiai mokosi svetimų kalbų institute. Gimnazijos metais norėjusi būti literate. Išvažiavo su tėvais iš Kauno (laiške Putinui nerašo „ištremta“).

Kreipiuisi į genocido centrą, naršau represuotųjų sąrašus, kapinių registrus, susimoku „My Heritage“ svetainei. Kaip nesudėtinga mūsų Sofijai būdavo piešti visokius mokykloje užduotus genealoginius medžius! Mane ir Aušrą ji sujungdavo vienu kamieniu. Man daug sunkiau įvardinti net ir tai, ką *de facto* sujungė kraujas. Irena Kazlauskaitė nėra mano giminaitė, nors egzistuoja vienas labai įtartinas požymis – jos tėvo vardas buvo Viktoras. Giminėje daug baltų dėmių, po prosenelio Jono istorijos apskritai kelis dešimtmečius

niekas nieko nežinojo ir juolab nešnekejo. Petrašiūnuose buvo sukurtas kenotafas, o apie Komunarką garsiau prabilta tik 2017 m. Prosenelio brolis su žmona neturėjo vaikų, todėl buvo įsivaikinę vokietuką tokiu vardu – jis tapo karininku, dirbo kalėjimuose. Išstremti iškart, kai tik atėjo sovietai – pirmu reisu. Pernelyg bendros detalės, tik nesutampa metai – Irenos tėvas vyresnis už mano prosenelio brolių.

Laiške Irena, be abejo, nemini, bet sužinau, kad jos tėvas, buvęs Kauno komendantūros kalėjimo viršininkas plk. lt. Viktoras Kazlauskas, buvo įkalintas Rešotų lageryje, o 1942 m. nuteistas mirties bausme ir sušaudytas. Irena su mama ir seserimi kelis kartus perkeltos į skirtingas tremties vietas. Į Lietuvą sugrįžo tik 1978 m. Detektyvas baigtas, tiksliai išsiaiškinau, radau net antkapių nuotraukas.

Sustabdau filmą ekrane, fotografuoju jos veidą. Vaidenasi, kad turi giminės brožų.

Ir taip kaskart – tebeieškau dingusių kvadratėlių.

Papasakok ką nors iš Biblijos istorijų, – prašo „Simpsonų“ ateizmu indoktrinuota paauglė, kategoriškai atsakiusi lankyti tikybą. Porinu, ką atsimenu iš rekolekcijų ir Šv. Rašto su graviūromis, bet atmintis stringa. Trylikametė greitai pastebi nelogiškas detales: Jokūbas apgavo savo tėvą ir brolių Ezavą, apsvyniojęs kailiais, bet tai kažkodėl nelaikoma dideliu nesąžiningumu ir jis nenubaudžiamas. Muziejų savitagalį einame žiūrėti tapybos į Vilniaus paveikslų galeriją ir Radvilų rūmus. Biblijos pasakojimų ten – kas žingsnis. Į vieną paveikslą net pabandė sugrūsti svarbiausius įvykius ir iš ST, ir iš NT. Mozė atplūduriuoja pintinėje, nors visi ant kranto – faraonaitė ir jos svita – apsirengę vakarietiškai, ne egiptietiška, – ravi tapybos daržą dukra. Dauguma siužetų žinomi iš albumo „Lietuvos tapyba“, kurį vaikystėje deramai ištyrinėjau. Nors yra ir primirštų, pvz., Kanuto Rusecko „Žvejė“ arba „Dievo Kūno procesija Vilniuje 1845“. Besimeldžiantis berniukas, panašus į antkapių skulptūrėles Bernardinų kapinėse. Taip dažnai vaikščiojome po dailininkų (Bernardinų) kapines ir tik dabar atėjome pažvelgti į jų paveikslus, išgyvenusius daug ilgiau.

Naktį, kai visa kas nurimę, daiktai nejudinami, kambariuose kvepia obuoliais; tai sukuria namų iliuziją. Greit pūvančių krituolių, kurie skanesni už nuskintuosius, kvapas. Gimtinė irgi yra iliuzija, joje idiliškas tik Edeno sodas, o gal ir tas ne – jame užkasti kritę gyvūnai, skausmas ir ašaros, vienatvės apmąstymai, beprasmiškas ravėjimo darbas. „Tu labai pasikeitėi“, – sakome vieni kitiems, norėdami pagirti už pastangas; intensyvų darbą, ribotumo įveikimą, tapimą savimi ar panašų šlamštą. Kaip galima nepasikeisti, gyvenant laike? Net ir be pastangų tai įvyksta. Urbo ir užburtas kalnas – tarp jų esama kažko bendro, ne vien aliteracija. Nuolat juos supainioju, nors Nidoje buvę rašytojų poilsio namai tokiu pavadinimu seniai virtę tik prisiminimais. Pvz., rašau žinutę: „Tai jau Urbo kalne?“, nors turiu omeny Thomo Manno tipo ligoninę.

Mane terorizuoja laikrodis, esą reikia pėdas mirkyti karštame vandenyje, tada geriau miegosiu. Net kraunamas jis skaito moralus, kad jo dirželį, jeigu odinis, reguliariai švarinčiau. Kad neatsibostų, jis savavališkai pasikeičia ciferblatą į įmantresnį (kaip koks seksualus partneris!), iš kurio daug sunkiau suvokti, kiek valandų, – kvailiukas. Man kaip tik labiau patiktų, jeigu jis reikalautų mažiau dėmesio. Nu-eiti 10 tūkstančių žingsnių, parašyti 10 tūkstančių žodžių, surinkti kilniems tikslams 10 tūkstančių eurų. Tą laikrodį liepė įsigyti sporto medikas, o pas jį nusiuntė chemoterapeutas, pataręs įsisipirti sau į užpakalį (čia vulgariai perfrazuju, bet esmė daug kartų esu girdėjusi AA). Grįžau prie antihormonų. Manau, kiekvienas yra bandęs fantazijose pažaisti laiko mašiną – įsivaizduoti, kaip elgtųsi, jeigu su dabartine patirtimi būtų sugrąžintas, pvz., į mokyklinį suolą. Juk tikrai nedarytų tų pačių nevykusių sprendimų (nors ir skelbiasi nieko nesigailintys). *Non, je ne regrette rien*, – dainuoja Édith Piaf, taip ir nepatyrusi išmanojo laikrodžio diktato.

Grobuonys ir pūkuotukai džunglėse

Kai po Amerikos prezidento rinkimų skaičiau politikos apžvalgininko Nicholo Kristofa manifestą, kaip demokratiškas pažūrų amerikiečiai turėtų elgtis po Donaldo Trumpo ir respublikonų pergalės, man atrodė, kad jo požiūris yra per daug pesimistinis. Jis rašė, kad į valdžią atėjo diktatorius, kad vienas iš šių rinkimų laimėtojų yra Vladimiras Putinas, o viena iš pralaimėjusių pusių yra Ukraina, kad Trumpas greičiausiai sumažins paramą Jungtinių Tautų gyventojų fondui ir kitoms humanitarinės paramos (maisto, švietimo, medicinos) organizacijoms, kad Trumpo administracija gali nutraukti paramą Jungtinių Tautų agentūrai, kuri rūpinasi palestiniečių reikalais ir panašiai (Nicholas Kristof, „A manifesto for dejected Democrats“, *The New York Times*, 2024-11-08). Ne, nebus jau taip blogai. Neturėtų būti. Ką gi, pastarosios savaitės parodė, kad tikėtis dar galima visko, įskaitant ir amerikiečių karių išvedimą iš Baltijos šalių ateityje. Po rinkimų kai kurie Lietuvos politikai džiaugėsi Donaldo Trumpo pergale, o vietiniai politologai įtikinėjo, kad Amerikos politikos kursas gal ir bus pakoreguotas, bet išliks prognozuojamas, o įsipareigojimų dėl Rytų Europos saugumo bus laikomasi ir stabilu parama Ukrainai tęsiama. Ir niekas nieko neatspėjo.

Rinkimų įkarštyje Amerikoje vasarą žiūrėdavau „Fox News“ televizijos laidą – jos menkai kuo skyrėsi nuo Rusijos laidų emocinio turinio. Jose virė propaganda apie šalį užtvindžiusius nelegalius migrantus iš Pietų Amerikos, apie moralinį Amerikos nuosmukį dėl demokratų *leftistinės* politikos, apie nelygiavertę prekybą su Kinija, apie Donaldą Trumpą kaip šalies gelbėtoją ir panašiai. Tad norint suprasti, kas įvyko, vyksta, ir bandyti nuspėti, kas įvyks, reikia žiūrėti ne tik lietuviškus televizijos kanalus, bet ir „Fox News“ ir skaityti rimtus politikos apžvalgininkus bei analitikus. Anglų teisės istorikas Fredericas Williamas Maitlandas (1850–1906) kvietė nepamiršti, kad tai, kas šiandien glūdi praeityje, kadaise laukė ateityje. Vadinasi, dabartis, kurioje gyvename, buvo suformuota praeityje.

Įžvalgos apie skirtingą Amerikos ir Europos galios suvokimą buvo pateiktos JAV nacionalinio saugumo eksperto

ir analitiko Roberto Kagano knygoje „Apie rojų ir galią: Amerika ir Europa naujoje pasaulio tvarkoje“, kuri buvo išleista 2003 metais, o lietuvių kalba pasirodė po metų. Likus dešimčiai metų iki Krymo aneksijos ir karo Donbase pradžios. Šioje knygoje jis rašo, kad tik Amerikos galia užtikrina Europos saugumą, kad didesnę Europos toleranciją grėsmėms ir sieki jų nematyti geriau paaiškina jos palyginti didelis silpnumas. „Nesunku suvokti galios ir bejėgiškumo psichologijos skirtumą. Žmogus miške, ginkluotas tik peiliu, gali nuspręsti, kad link jo sėlinantis lokys yra toleruotina grėsmė, nes jo alternatyva – sumedžioti lokį turint tik peilį – yra rizikingesnė už tą alternatyvą, jeigu jis gulėtų nejudėdamas ir tikėtusi, kad lokys jo neužpuls. Tačiau tas pats žmogus, ginkluotas šautuvu, veikiausiai kitaip vertins tai, kas laikytina toleruotina rizika. Kodėl rizikuoti būti sudraskytam, jeigu tokios rizikos galima išvengti? Ši visiškai normali žmogiškoji psichologija įkalė pleišta tarp Jungtinių Valstijų ir Europos“ (Robert Kagan, *Apie rojų ir galią: Amerika ir Europa naujoje pasaulio tvarkoje*, iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis, Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 39). Amerika turi savo kietą galios kursą ir „gali ateiti diena, jeigu ji dar nėra atėjusi, – rašo Kaganas, – kai amerikiečiai ES pareiškimams teiks ne daugiau reikšmės nei ASEAN'o ar Andų pakto šalių pareiškimams“ (*ten pat*, p. 100).

Amerika Trumpo lūpomis kalba apie nemokamo saugumo pabaigą, kad europiečiai, kurie, JAV strategų akimis, yra „veltėdžiai“, dešimtmečiais besinaudojantys Amerikos suteiktu saugumo skėčiu, turėtų suprasti, jog reikia mažiau vertinti *minkštąją galią*, tai yra ekonomiką, prekybą ar kultūrą, o daugiau dėmesio skirti kietajai galiai. Ar Amerika pasitrauks nuo pasaulio, kuris toli gražu nėra tobulas, reikalų priežiūros?

Dar 2018 metais išleistoje knygoje *The Jungle Grows Back: America and Our Imperiled World* Kaganas aiškino, kodėl Amerikos pasitraukimas nuo pasaulio reikalų būtų blogiausias įmanomas scenarijus, nes toks žingsnis yra grindžiamas iš esmės klaidinga ir pavojinga pasaulio samprata. „Naujojo liberalaus imperializmo“ doktrinos ša-

lininkas, britų diplomatas Robertas Cooperis, prieš porą dešimtmečių siūlydamas europiečiams nors po truputį didinti savo karinę galią, tvirtino, kad tarpusavio santykiuose laikomės teisės taisyklių, tačiau veikdami džunglėse turime vadovautis šių dėsniais. Pasaulyje, kaip džunglėse, kurios po išskirtimo vis atauga ir atauga, visada buvo ir bus daug pavojingų lyderių, kurie yra nekontroliuojami ir trokšta bei sugeba viską tik labiau pabloginti, o vadinamojo „realistinio“ požiūrio šalininkai, kurie siūlo pripažinti JAV klaidas ir sutelkti dėmesį vien į nesėkmes (karas Irake, pridėjime ir gėdingą pasitraukimą iš Afganistano), neteisingai supranta, kokį esminį vaidmenį atliko Amerika, dešimtmečiais užtikrinusi stabilumą pasaulyje. Kaganas teigia, jog tikrasis realizmas remiasi supratimu, kad istorinė ir geopolitinė norma visada buvo chaosas, džunglės ir kad džunglės vėl ataugės, jei leisime joms ataugti.

Britų žurnalistas Simonas Kuperis antrina Kagano mintims ir pasitelkdamas džunglių vaizdinį konstatuoja, jog keletą dešimtmečių Europos šalys gyveno tarsi geopolitiniame naminių gyvūnėlių zoologijos sode, kuriame buvo uždrausta valgyti gyvūnus (Simon Kuper, „Who's eating who? The new geopolitical food chain“, *Financial Times Weekend*, 2025-02-08). Užtikrindama saugumą pagrindinė zoologijos sodo prižiūrėtoja – Amerika visus maitino. Netgi pati bejėgiškiausia avelė ar triušis galėdavo išgyventi. Kai kurie gyvūnėliai zoologijos sode aptingo – daugelis apsugotų šalių nustojo rūpintis gynyba. Bet štai zoologijos sode pasikeitė prižiūrėtojas. Donaldas Trumpas atidarė duris ir paleido sodo gyventojus į laisvę, į džungles, kuriose klaidžioja grobuonys. Donaldas Trumpas, pats būdamas grobuonimi, signalizuoja kitiems dviem grobuonims – Kinijai ir Rusijai – pasidalinti džungles. Tai reiškia, kad laisvėje esantys zoologijos sodo gyvūnai, o ypač avelės ir triušiai, turi peržiūrėti maitinimosi grandinę – kas nori mus suėsti ir kaip mes galime tai sustabdyti.

– VYGANTAS VAREIKIS –

Memorabilia

Pamokos iš Paalsio mokyklos

Liūdna, skaudi ta sena nuotrauka ar priešingai – pilna tylaus grožio ir šviesos? Šypsenos čia nėra vienos. Net bandymo nusišypsoti. Minelės rimtos, ne vaikų – konstatuotum vaižgantiškai ir pats surimtėtum. Visų trisdešimt trijų įvairaus amžiaus mokinių, sustatytų mokyklos pasienyje, begalinis rimtumas. Priekyje mokytoja šventosios veidu. Ji greičiausiai čia pat mokykloje ir gyvena mažame kambaryje. „Ant salkų“, – kaip anksčiau sakydavo. Vakaris dar ilgai žibina žibalinę lempą, taisydamą mokinių diktantus. Vaikų tėvai jai sunėša kas lašinių, kas duonos, kas bulvių ar kruopų, kad dirbdama pramistų. Niekas čia nieko neskaičiuoja, nesiskundžia, nepraso daugiau. Ir kaip prašytum, jeigu kitas vaikas neturi nė batų ar žmoniško drabužio.

Spėju, kad fotografuota mokslo metų pradžioje, gal net rugsėjo 1-ąją. Kažin kaip jaučiasi beateinąs ruduo. Ne visi vaikai atlaikys naujus mokslo metus. Kas dėl biednumo, kas dėl ligos ar kokios nelaimės namuose. Mokyklos pastate turbūt tik viena didžiulė klasė, kur sueina visi čia stovintys, nuo baltmarškinėlių paauglių iki pyplių pirmokėlių nuotraukos priekyje. Kaip sugeba mokytoja prisitaikyti prie skirtingų „klasių“, nežinau. Gal jau yra išleistas vienas kitas vadovėlis, bet rašo mokiniai ant juodų grifelinų lentelių kreidos gabalėliu. Kai savo sodyboje kitados tvarkėme visus pašalius, buvome radę vieną tokią lentelę. Dar su rusišku fabriko užrašu.

Bet čia jau nepriklausoma Lietuva, turbūt trečiojo dešimtmečio vidurys. Lietuviškos kaimo mokyklos atsirado Pirmojo pasaulinio karo metais. Vokiečių valdžia leido. Gal tam, kad būtų mažiau rusiškos įtakos. Mokytojais savanoriais ėjo dirbti dvarų panelės, kunigai, vargonininkai ir visi kiek nors prakutę moksluose. Apie tai galima pasiskaityti Gabrielės Petkevičaitės-Bitės prisiminimuose. Ji pati irgi ėjo mokytojauti. Jeigu šlovinami savanoriai kūrėjai, gryn jauną valstybę nuo visų priešų, nežinau, kiek paminklų turėtume pastatyti ano meto kaimo mokytojams.

Tą atsitiktinai gautą nuotrauką kažkada ketinau pritaikyti prie visų kalbų ir diskusijų apie mūsų švietimo sistemą. Jos nesibaigiančias bėdas ir kažin kokį nepajėgumą. Vis

kalbant, kad švietimas – tai strateginis reikalas ir kad bus veltui visi tankai ir karių brigados, jei mokyklos neatliks savo misijos. Žinoma, dar baisiau, jeigu jos pamažu iš kaimo vietovių apskritai išnyks. Kitados Lenkija, švėsdama savo krikšto tūkstantmetį, buvo nusprendusi įsteigti tūkstantį naujų mokyklų (ne bažnyčių!). Nežinau, ar tai pavyko, bet idėja galinga.

Šiuo metu nuotrauka galėtų tikti ir tradicinei Knygų mugei Vilniuje. Kaip pavyzdys nenumaldomo troškimo mokytis, siekti žinių, pamilti knygas. Kad ir mažiausios kaimo mokyklėlės vertos išlaikymo ir palaikymo. Kad mokytojai verti tikros pagarbos ir normalaus pragyvenimo. Nelyg tų „salkų“ anais laikais. O per visas knygų muges labiau nei garsių autorių pasirodymai širdį džiugina mokykliniais autobusėliais atkakę mokinių būreliai. Su savo mokytojais ar pabėgę nuo jų, spindinčiomis akimis, išsizioję nuo tos knygų karalystės, galbūt parsivešią į savo miestelius kokią knygelę, o dar svarbiau – įtarimą, kad skaitant vyksta stebuklai.

O dabar išduosiu paslaptį, kur buvo nuotraukoje pavaizduota mokykla, nes tai pagrindinė priežastis, kodėl ją čia rodu ir aptarinėju. Kitoje nuotraukos pusėje užrašas:

„Paalsio kaimo mokykla“. Metai nepažymėti. Kaimas yra ties Jurbarko ir Raseinių rajonų riba, šalia Alsos upelio, įtekančio į Mituvą. Tarybiniais laikais kaimas buvo numeliuotas ir išnyko. Esu ten kelis kartus buvęs prieš daugybę metų, vaikystėje. Pirmą kartą važiuojome arkliais iš kito kaimo gretimoje parapijoje. Atsimenu tik žvaigždėtą dangų grįžtant atgal ir snūduriuojant vežime. Vakarienės reikėjo valgyti riebią kiaušiniene, kurios tada labai nemėgau. Paalsys buvo mano senelės ir prosenelės tėviškė, nors tada jos abi jau gyveno Vilniuje. Prosenelė Paalsyje viena užaugino nesantuokinę dukterį ir išleido į mokytojų kursus Jurbarko. Liko su savo mergutine pavarde visą gyvenimą. Ori ir drąsi. Per kažkokį pokario renginį ištepliojo smala Stalino portretą. Kilo skandalas, būtų atsidūrusi Sibire, bet niekas jos neišdavė. Neprisimenu, ar mokėjo skaityti, nors namie buvo kelios senos maldaknygės milžiniškomis raidėmis. Kai paštininkė atnešdavo pensiją, kas mėnesį po dešimt rublių, prosenelė pasirašydavo kryžiuokais. Vyresnioji sesuo vis žadėjo išmokyti ją rašyti. O ji mums pasekdavo vieną kitą pasaką ar prisimindavo kokį eilėrašutką. Valdžios žmonės vadindavo *paškustvomis*. Prosenelė išgyveno per 90 metų. Prisimenu ją nuolat besimeldžiančią savo lovelėje. Tada jau nesikeldavo. Kunigas atnešdavo Komuniją. Niekada ji nepasakojo savo gyvenimo. Tik gerokai vėliau sužinojau, kaip viskas buvo. Kaimas ją palaikė. Už keliolikos kilometrų Stakiuose tuo metu klebonavo Tumas-Vaižgantas, vietinių vadinamas Tumuliuku. Gal jo geroji dvasia suko ratus po tą kraštą ir niekam neleido pasmerkti vargšės merginos. Ir pats kitąsyk jaučiuosi atėjęs iš tų vietų ir istorijų.

Taip ir gyvename šią nelengvą pavasario pradžią. Su knygelėmis, iš kurių išsikapstai sau vilties ir džiaugsmo. Bet jeigu ir neskaitytum, nemokėtum to, kaip nuostabiai Viešpats gali dirbti mūsų sieloje. Per visus karus ir marus. Ir dar baisiau – kai mergaitė lieka tik viny, viny, viny.

Nematoma vertimų cenzūra

Pastaraisiais metais pastebime išaugusį susidomėjimą dar nesena praecitimi – sovietinio periodo realijomis, laikmečio įspaudu mūsų kultūroje ir kasdieniame gyvenime ir mūsų gebėjimu tą laikmetį apmąstyti. Ypač daug dėmesio sulaukia cenzūra. Vien 2024 m. pabaigoje Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje atidaryta paroda „Stebimi: cenzūra Lietuvos mene XX–XXI a.“, „Literatūroje ir mene“ pasirodė Andriaus Jakučiūno straipsnio „Vagos“ leidyklos istorijos puslapių 2 dalis „Cenzūra, darbas „Tauro rage“ ir leidyklos žlugimas“ (2024, Nr. 21), o Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto mokslininkų grupė baigė Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą „Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis: Lietuva 1940–1990“. Vykdamas šį didelės apimties projektą, kuriame dalyvavo devyni mokslininkai, parengta visų per penkiasdešimties metų laikotarpį išleistų užsienio grožinės literatūros vertimų į lietuvių kalbą anotuota bibliografinė rodyklė ir monografija, kurioje apibendrinami šio daugiasluoksnio tyrimo rezultatai (išleido Vilniaus universiteto leidykla).

Šiame straipsnyje trumpai pristatoma keletas pagrindinių tyrimo išvadų, kurios galbūt padės bent iš dalies atsakyti į klausimus, kas būdinga vertimų cenzūrai, kuo ji skiriasi nuo lietuvių originaliosios literatūros cenzūros ir kodėl nustatyti vertimų cenzūros atvejus yra sudėtinga.

Atlikdami tyrimą ne vieną kartą išgirdome, kad vertimų cenzūros Lietuvoje nebuvo. Panašus teiginys įrašytas ir naujausiame šaltinyje, minėtame Andriaus Jakučiūno straipsnyje: „Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad su cenzūra susidurdavo tik originalios literatūros autoriai ir redaktoriai – pavyzdžiui, Verstinės literatūros, PLB [Pasaulinės literatūros biblioteka – N. M.] redakcijos gaudavo jau aprobuotus, suderintus kūrinius, tad jokių papildomų derinimų nereikėdavo“ (p. 20–21). Kai kurie kalbinti vertėjai ar net buvę leidyklų vyriausieji redaktoriai taip pat teigia, kad vertimų niekas necenzūravo, o jeigu cenzūravo, tai Maskvoje. Pavyzdžiui, 1984–1989 m. „Vagos“ vyriausiojo redaktoriaus pareigas ėjęs Juozas Stepšys, tardamasis su tyrėja dėl interviu, sakė, kad, jo žiniomis, „vertimai Lietuvoje nebuvo cenzūruojami. Berods, jie leidykloje nebuvo ir kupiūruojami. Visa tai buvo daroma Maskvoje – parenkamas ar tvirtinamas leistinių užsienio veikalų sąrašas, tvirtinami, stengiantis juos riboti, tiražai ir pan. Nepamenu, kad Vilniaus Glavlite būtų užkliuvęs verstinės literatūros kūriny“ (Maskaliūnienė, Tatolytė 2024: 224). Panašiai studentei Aurelijai Tylaitėi duotame interviu į klausimą „dėl slidesnių vietų“ sako ir buvęs „Vagos“ redaktorius, vertėjas Antanas Gailius: „Ideologiškai slidesnių vietų nebūdavo, panele, nes ideologiškai slidžių knygų niekas neleido“ (Tylaitė 2020: 53).

Šie liudijimai rodo, kad, viena vertus, patys leidybos lauko veikėjai dažnai cenzūrą supranta labai siaurai, tik kaip tekstinę korekciją, o cenzorių – kaip atskirą, analogišką jiems veikėją. O tai, kad autoriai ir jų kūriniai pirmiausia būdavo persijojami per atrankos filtrą, t. y. kad jų atrankai taikyta griežta išankstinė (prevencinė) cenzūra, arba jau išleista knyga pasikeitus aplinkybėms išimama iš apyvartos ir patenka į specialaus saugojimo literatūros skyrius (t. y. vykdoma represinė cenzūra), cenzūros veiksmu arba nelaima, arba priskiriama išoriniams tinklams ir atsiejama nuo paties teksto. Taigi vertinama ne tai, ar knyga yra cenzūruota, o tai, kad ši cenzūra buvo vykdyta ar nevykdyta kuriame nors etape (pavyzdžiui, vykdyta Maskvoje, bet nevykdyta pačių vertėjų Lietuvoje arba jie jos nepatyrė). Ši laikysena gyvena šalia jai prieštaraujančių liudijimų, kad vertimai neabejotinai buvo cenzūruojami net tekstiniu lygmeniu ir tas buvo atliekamas tiek redaktorių, tiek vertėjų, tiek pagal nurodymus, tiek paties stengiantis apsaugoti nuo represijų (sąmoningai ar ne), taigi buvo vykdoma ir cenzūra, ir savicenzūra.

Apie originaliosios lietuvių literatūros cenzūrą rašyta jau nemažai, užfiksuota daugybė pačių rašytojų liudijimų ir tyrėjų išvadų šiuo klausimu. Paminėtinas itin gausus Stasio ir Arvydo Sabonių surinktų prisiminimų liudijimas knygoje „Rašytojas ir cenzūra“, išleistoje dar 1992 m., Arūno Streikaus „Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje“ (2018), Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tyrėjų darbai, paskelbti kolektyviniuose rinkiniuose ir atskiruose straipsniuose. Visi šie tyrimai ir liudijimai rodo, kad sovietmečiu originalioji lietuvių literatūra buvo griežtai kontroliuojama, stebint ir žiūrint net nenumanytus dalykus kiekviename eilėraščiū žodyje, nepakankamai optimistiškai aprašytoje situacijoje ar ideologiškai „netinkamoje“ siužeto atomazgoje. Vietos ideologai puikiai suprato, ko iš jų tikimasi, ir nenuilstamai dirbo savo darbą. Taigi originaliosios literatūros cenzūra ir šiandien labai matoma, akivaizdi ir dokumentuota – turime ne tik rašytojų, redaktorių prisiminimų, jų teiginių, bet ir išbrauktų rankraščių, kūrinių vidinių recenzijų su įrašais, kuriose vietose autorius „neteisus“, kūrinių svarstymų protokolų ir kt. Atsekamas ir sprendimų priėmimo procesas, nes visi sprendimai buvo priimami Lietuvoje: pirmiausia leidyklos „Vaga“ redakcijoje, kuriai

įteikiamas rankraštis, Glavlito Lietuvos skyriuje, Spaudos komitete ir t. t.

Verstinės literatūros cenzūra buvo kiek kitokia. Pirmiausia ji pasižymi tuo, kad iš pažiūros buvo švelnesnė nei originaliosios literatūros cenzūra ir palyginti mažai dokumentuota. Subrauktų vertimų rankraščių, kuriuose nurodoma, ką išbraukti, archyvuose beveik nėra. Tai nereiškia, kad tokių iškarpyto atvejų, kurie prikišamai rodytų cenzūros faktą, nebuvo, bet labai dažnai jie būdavo vertėjo aptariamai tiesiog su redaktoriais, vertėjas praleisdavo arba pakeisdavo įtartą vietą pats (suveikdavo savicenzūra), leidykla gaudavo versti jau iškarpytą cenzūruotą kūrinių ir pan.

Kaip pavyzdį galima paminėti J. D. Salingerio romano „Rugiuose prie bedugnės“ kupiūravimo atvejį 1966 m. vertime. Vertėjas Povilas Gasulius, su kuriuo susirašinėjome elektroniniais laiškais, prisiminė tokį epizodą iš savo vertimų patirties: „Buvo pašalinta ilgą, apie 30 eilučių pastraipa apie seksualinius iškrypėlius. Nesišiaučiau, tik paniurnėjau. Redaktorė paaiškino, kad taip reikia [kursyvas mano – N. M.] todėl, kad knyga atsidurs ir mokyklų bibliotekoje (!)“ (Maskaliūnienė, Tatolytė 2024: 223). Vertėjas atkreipė dėmesį ir į faktą, kad rusiškame leidyklos „Molodaja gvardija“ 1965 m. vertimo leidime ši pastraipa nepraleista, latviškame leidyklos „Liesma“ 1969 m. vertime ji yra, o lietuviškame gražinta tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, nors sovietmečiu buvo dar du romano leidimai (1970 ir 1986). Pasak vertėjo, „turėjau (ir tebeturiu) mašinraščiū lapą su tos pastraipos tekstu, todėl man net nereikėjo jos iš naujo versti, pakako tik truputį paretymuoti...“ (*ten pat*), kai buvo išleidžiamas necenzūruotas romano leidimas (1999 m. išleido „Alma littera“). Vargu ar redaktorė buvo gavusi nurodymą cenzūruotą vietą pašalinti. Greičiausiai suveikė jos savicenzūra, bet pats cenzūros įrodymas tekste nematomas ir, jei išbraukto teksto neturėtų vertėjas, dokumentiškai taip lengvai neįrodomas.

Ypač drastiškais kūrinių apkarpymais, arba „agresyviomis cenzūromis“ pavyzdžiais, kaip juos vadina tyrėja Daina Valentinavičienė, pasižymėjo klasikos kūrinių leidimai, kuriuose būta religinio turinio. Tokie kūriniai kaip Harrietas Beecher Stowe „Dėdės Tomo trobelė“, Henry Longfellow „Hiavatos giesmė“, Danielio Defoe „Robinzonas Kruzas“ buvo iškarpyti tiek, kad pasikeitė ne tik atskirų epizodų, bet ir visos knygos literatūrinė idėja (Valentinavičienė 2024: 342). Romano idėja neperteikta (arba greičiau perteikta klaidingai) ir pirmame Hermano Melville'io „Mobio Diko“ (1971) vertime iš sutrumpinto varianto rusų kalba (vertė Petras Želvys). Nors šis vertimas iš kitų išsiskiria tuo, kad praleisti skyriai jame nurodyti (kitais atvejais praleidimo net negalima įtarti), vis dėlto tie praleidimai yra akivaizdžiai motyvuoti sovietinės ideologijos. Kaip vertimo recenzijoje teigia Vytautas Girčys (1972: 175), išmetus iš romano esminius epizodus (epizodas koplyčioje, skyrius apie baltos spalvos simboliką ir kiti), kurie prasmingai apibūdina autoriaus koncepciją, beatodairiškai sutrumpinus tekstą, „Mobis Dikas“ iš alegorinio romano buvo paverstas paprastu nuotykių romanu, o svarbiausias veikėjas – kapitonas Ahabas – iš kovotojo prieš blogį, naujųjų laikų Prometėjo, pavirto kvaištelėjusiu maniaku (Girčys 1972: 175). Neiškarpytas romanas „Mobis Dikas“ buvo išleistas tik 1987 m. kaip viena iš „Pasaulinės literatūros bibliotekos“ knygų (iš anglų kalbos vertė Irena Balčiūnienė).

Kitas sovietmečio vertimų cenzūros ypatumas kyla iš paties verstinių kūrinių leidybos proceso: iš jo etapų geografinio pasiskirstymo (dalis sprendimų buvo priimama Maskvoje, kita dalis – Lietuvoje) ir sprendimų išdalijimo skirtingiems veikėjams, turėjusiems skirtingą veiklos barą ir atsakomybės lygį. Tai atitiko sovietinės cenzūros sistemos praktiką iš centro ją deleguoti kitiems, smulkesniems cenzūros vykdytojams: regioniniams partijų komitetams, leidykloms, vyriausiesiems redaktoriams, leidyklų skyrių vedėjams, kurie rengdavo leidybos planus, vertėjams ir redaktoriams.

Ne vienas tyrėjas pažymi, kad vertimo srityje cenzūra prasideda nuo leidžiamų knygų atrankos, kokius autorius versti ir išleisti. Šis procesas prasidėdavo Maskvoje (iš čia ir kyla nuostata, kad Lietuvoje kūrinių niekas necenzūravo), nes į leidybos planus įtraukus patikimo autoriaus tinkamos tematikos kūrinių jo teksto cenzūros, manipuliavimo pačiu tekstu poreikis atkrisdavo. O Maskvoje atranka buvo vykdoma aukščiausiu lygiu (leidimą išleisti autoriaus kūrinių rusų kalba duodavo partijos Centro komiteto (CK) Spaudos komitetas, tikrindavo ideologinės komisijos ir kitos institucinės struktūros), net svarbiausieji Sąjungos literatūriniai žurnalai „Inostrannaja literatura“, „Novyj mir“ ar „Neva“ turėjo gauti leidimą skelbti Vakarų autoriaus vertimą. (Kaip pavyzdį galima paminėti šių žurnalų bandymus gauti leidimą spausdinti Ernesto Hemingway'aus romano „Kam skambina varpai“ vertimą. Jo jie taip ir negavo dėl romane esančių tariamai neteisingų politinių vertinimų.) Vėliau, kai kūrinių vertimas pasirodydavo centriniuose literatūrinuose žurnaluose ar būdavo išleidžiamas rusų kalba kitose sąjunginėse leidyklose, juo galėjo remtis ir atskirų respublikų

leidyklos, įtraukdamos kūrinių į savo leidybos planus. Todėl dažniausiai vertimai Lietuvoje pasirodydavo bent porą metų vėliau, o kai kurie – ir po dešimtmecio.

Leidyklose parengti teminiai ir gamybiniai planai toliau keliaudavo į Glavlitą, Spaudos komitetą ir Lietuvos komunistų partijos (LKP) CK ir, pasak ilgamečio „Vagos“ vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojo verstinės literatūros reikalams Vytauto Visocko, „purtyti vėtyti respublikoje, jie plaukdavo į Maskvą. Ten CK Spaudos komitetas tardavo lemiamą žodį. Atsiųsdavo rašytą pažymą, kurioje nurodydavo, ką išbraukti, ką palikti, kuo papildyti“ (Visockas 1992: 381).

Priimant sprendimą įtraukti kūrinių į leidybos planą būdavo ne tik atidžiai sekami sprendimai centre, bet ir atsiklausama LKP CK. Įvairiuose prisiminimuose minimi atvejai, kai Lietuvos partiniai ideologai buvo netgi griežtesni už Maskvos funkcionierius ir labiau susirūpinę, kas gali užkliūti „ten“. Todėl, net Maskvoje gavus leidimą kūrinių versti, problemų galėjo kilti Lietuvoje, pavyzdžiui, Franzo Kafkos „Proceso“ leidimas dėl LKP funkcionierių stabdymo lietuvių kalba pasirodė tik 1981 m., t. y. praėjus 16 metų po to, kai buvo išleistas rusų kalba (1965).

Devyniolika metų (1953–1972) leidyklai „Vaga“ vadovavęs Jonas Čekys teigia, jog „nors buvo nerašyta nuostata, kad respublikų leidyklos leistų tik tas užsienio literatūros knygas, kurios išleistos centrinėse leidyklose, bet praktiškai, bent jau „Vagoje“, šios nuostatos nebuvo paisoma“ (Čekys 1995: 48). Vis dėlto beveik visi atliekami tyrimai kalbinti pašnekovai tvirtino, kad verstinės literatūros leidybos planai buvo sudaromi atsižvelgiant į tai, ar numatoma išleisti knyga jau išversta į rusų kalbą, stengėsi prisiminti bent vieną jiems žinomą atvejį, kai iš tikrųjų to „buvo nepaisoma“, – grožinės literatūros knygų, kurios buvo išverstos į lietuvių kalbą pirmiau, nei jos pasirodė rusų kalba, per 50 metų sovietinio valdymo laikotarpį tėra keliolika, nors iš viso turime 1 916 pavadinimų verstinių užsienio šalių autorių grožinės literatūros knygų (be pakartotinių leidimų). Tad nors tokių atvejų būta, jie būvę išimtiniai.

Gerokai daugiau neverstų į rusų kalbą kūrinių pasitaikydavo leidžiamose apysakų, novelių rinktinėse. Pavyzdžiui, leidžiant seriją „Apsakymai ir apsakos“ autorių ir kūrinių atranka buvo atliekama leidykloje, gauti leidimo nereikėjo. Vis dėlto net ir leidžiant novelių seriją ne viskas vyko taip sklandžiai, kad lietuviams būtų galėję nevaržomai versti patinkančius autorius. Kaip prisimena Vytautas Visockas, rinktinė „Čekų novelės“ (1984) lietuvių kalba išėjo „su skaudžia spraga“ (Visockas 1992: 383), nes Maskvos spaudos komitetas, pamatęs leidinį planuose, „pareikalavo pristatyti prospektą“. Tikrintojams užkliuvo Bohuslavo Hrabalo pavidė. Jie nurodė rašytoją išbraukti dėl jo veiklos 1968 m. (*ten pat*). Nepadėjo jokie argumentai, kad autorius Čekoslavakijoje jau spausdinamas ir labai vertinamas. Spaudos komiteto Maskvoje darbuotoja atsakė, kad „dėl kai kurių autorių yra griežti nurodymai iš aukščiau. Mums nesvarbu, ką galvoja patys čekai“ (Visockas 1992: 384). Šį prisiminimą Vytautas Visockas užbaigia apgailėtavimu, kad gavome knygą be „20 a. antrosios pusės čekų novelistikos viršūnės“, kaip Hrabalą buvo pristatę patys čekai (*ten pat*).

Vytauto Visocko prisiminimuose skaitome, kad iš šios antologijos jau korektūrų etape buvo išmestas dar vienas autorius – Jiří Marekas. 1984 m., kai buvo leidžiama ši čekų novelistikos antologija, nuo Prahos pavasario įvykių buvo praėję 16 metų, bet juodieji sąrašai išliko ir tebegaliojo. Mareką patys maskviečiai anksčiau buvo praleidę, bet sustabdė Autorių teisių agentūra: „Maskvoje sutarties formavimo procese atsirado dar budresnė akis, atseit mes taip lengvai neužmirštame rašytojų veiklos praeityje. [...] Išmesti be ginčų. O rašytojui nesakyti, kad išbraukė Maskva. Išsisukinėkite kaip norite“ (Visockas 1992: 384). Cenzūros veiksmas ir vėl buvo deleguotas pačiai leidyklai, liepiant jį vykdyti, bet atsisakant parodyti už šio sprendimo stovintį veikėją. Skaitytojams liko nematomas ir pats cenzūros faktas, ir tai, kad cenzūruota Maskvoje, taigi, kaip ir visai necenzūruota.

Dar vienas aspektas, kuriuo vertimo srities cenzūra visada išsiskiria iš kitų sričių cenzūros, susijęs su pačia vertimo specifika, kurią lemia sunkiai nustatoma vertėjo ar kitų leidybos lauko veikėjų pasirinkimo motyvacija. Nežinome, kodėl vertėjas nusprendė vienai ar kitaip versti kokį nors elementą. Negalime tvirtai teigti, ar iškarpytus, o juolab stilistinius keitimus lėmė vertėjo, o gal redaktoriaus ar leidėjo dorovė, baimė, bendras ideologinis fonas ar komerciniai interesai. Kai kurie vertėjai ir šiandien teigia, kad neverstų keiksmažodžio keiksmažodžiu, vengtų vulgarios leksikos, t. y. sąmoningai taikytų moralinę savicenzūrą, arba apskritai neverstų kokių nors kūrinių dėl politinių ar moralinių priežasčių. O vertindami sovietinio laikotarpio vertimus, net žinodami, kad koks nors sprendimas buvo redaktoriaus ar vertėjo, negalime pasakyti, ar tas sprendimas tikrai buvo priimtas laisva valia: pavyzdžiui, ar svetimos realijos buvo

Lina Buividavičiūtė: „Noriu kisti, noriu virsmų“

Vos prieš kelis mėnesius pasirodžiusi poetės, literatūros kritikės ir tyrėjos Linos Buividavičiūtės eilėraščių knyga „Kelionių“ jau sulaukė dėmesio: ji įtraukta į Metų knygos rinkimų ilgą poezijos knygų sąrašą. Knygų mugės metu sužinosime, ar rinkinys „Kelionių“ pateko į penketuką. Tiesa, poetės, kurios skiriamasis ženklas yra tamsios, sunkios temos, savotiška „juodregystės“ analizė, gerbėjus naujasis rinkinys greičiausiai kiek nustebins. Gal net nuvils. Tamsą eilėraščiuose pamažu persmelkia šviesa. Iš kur ji ateina, kodėl? Ar nebuvo baisu keliauti po netyrinėtas šviesias teritorijas? Sakoma, rašyti tamsiomis temomis lengviau, tamsa sukelia daugiau reakcijų, didesnį dramatinį efektą. O kokį efektą kelia skaitytojų lūkesčiai ir įvertinimai? Net ir rašymas gali tapti priklausomybe, savotišku ego patvirtinimu, o tobulumo siekis nebūtinai gelbsti, taurina.

Linos atsakymai, kaip ir poezija, nuoširdūs, tikri: „Ir gal nereikia tos mirties, kad išsigelbėtum. Gal net nereikia išsigelbėti.“

Virginija Kulvinskaitė

– Naujoji tavo eilėraščių knyga kitokia. Ir anotacijoje mini, kad „juodregystės“ mažiau. Štai ankstesnėse knygose daug rašei apie monstrišką motiniškumą, motinystę kaip auką. O naujuose eilėraščiuose motinystė regima kaip viena iš kelių užuovėjų, šviesos šaltinis: „švyturys – mano vaiko akys ant kranto.“

– Rašydama knygas supratau, kad man labai įdomu tą patį reiškini, fenomeną tyrinėti, atskleisti iš skirtingų pusių. Šviesotamsa dabar atrodo jaukiausia, labiausiai pažįstama ir tam tikra prasme – teisingiausia, tikriausia. O kalbant konkrečiai apie motinystę, tai rašant „Tamsiusios amžius“, ypač „Nemeilės“ ciklą, rūpėjo įvardyti, kas lietuvių moterų poezijoje gana mažai apčiuopta, kas mūsų visuomenėje apskritai esti tabu – mama, nemylinti, nenorinti savo vaiko. Šie eilėraščiai išsiliejo kaip vienas, skausmingai, bet supratau, kad jei noriu toliau rašyti, turiu užrašyti šį ciklą. Ir, žinoma, atsispjriau nuo savo pačios nemeilės, motinystės sunkumų. Trečiojoje knygoje norėjau atskleisti kitokią šio fenomeno pusę net rizikuodama būti banali, per sentimentali. Ir čia atsispjriau nuo savo meilės, nuo motinystės džiaugsmų. Taigi, šio tematinio pokyčio priežastys yra ir literatūrinės, ir gyvenimiškos.

Virginija, kai pristatei mano knygą Rašytojų klubo renginyje, labai įstrigo tavo žodžiai, kad yra poetų, rašytojų, kurie visą gyvenimą rašo tą pačią knygą. Aš jau supratau, kad nuo savo braižo – išpažintinių motyvų ir intertekstų dermės – vargu ar pabėgsiu, bet kartu kiekvieną knygą noriu kurti kiek kitaip, kiek kitokią. Tie kūrybiniai virsmai, skirtingos trajektorijos man, kaip poetei, labai svarbūs, kone kertiniai.

– Kaip manai, o gal visi mūsų tekstai, nesvarbu, išpažintiniai, autobiografiški ar visiškai fikcija, neišvengiamai remiasi mūsų pačių patirtimis ir vidiniais išgyvenimais? Gal skirtis tarp išpažintinės ir neišpažintinės kūrybos tėra fikcija? Aš pati, tiesą sakant, kuo toliau, tuo labiau tuo tikiu. Ypač kai pradėjau rašyti fikciją, nuo pirmojo asmens perėjau prie antrojo ir trečiojo. Pramanyti, gyvenime realių prototipų neturintys personažai ir situacijos galų gale pasirodo esą mano pačios veidrodžiai.

– Jau kartojuosi, bet kokia gera tavo mintis! Man atrodo, kad pakankamai įtaigiai rašyti apie tai, ko nesi vidumi iščiupinėjęs, yra kone neįmanoma. Tikrai nebūtina visko, apie ką rašai, patirti empiriškai – tam neužtektų visų mūsų gyvenimų. Tačiau vidinė patirtis – o tai ir yra tasai skirtis tarp fikcijos ir išpažintinės kūrybos mažinantis veiksnys – tarsi parodo, kad net labiausiai sufantazuoti pasauliai yra (ir) apie mus, rašančius. Galbūt tolimas atšvaitas, galbūt nenorėtas pamatyti šešėlis, galbūt iškreiptas veidrodis, visada atsukamas ir į rašytoją, ir į skaitytoją.

– Knygos pavadinime pavartojai kilmininką, nusakanti gaidimą, norėjimą. Bet paantraštė „eilėraščiai“ pavadinimo prasmę kiek pakeičia, praplečia. „Kelionių eilėraščiai“. Kelionė – ir eilėraščių tema, ir konceptuali, rinkinį nusakanti metafora. Naujojoje knygoje pamažu, skausmin-

gai judi nuo tamsos prie šviesos ir šį savo poetinį judesį apmąstai. Ar ši kelionė buvo sunki? Rašyti tamsiomis temomis lyg ir lengviau: daugiau įtampos, intrigos, masinančių šiurpuliukų.

– Po „Tamsiųjų amžių“ ilgai galvojau, ar toliau rašysiu ir kaip rašysiu, nors kai kuriais tektais ir toliau dalijausi socialiniuose tinkluose. Atsimenu, po knygos išleidimo praėjus metams, „Poezijos pavasario“ almanacho sudarytojai paprašė naujų eilėraščių. Kaip buvo baisu juos kurti! Bet po pirmųjų bandymų pamažu ėmė rasti vis naujų tekstų, supratau, kad galiu dėlioti pirmuosius du knygos skyrius. Čia vis dar yra nemažai tamsos, todėl, kaip sakai, gali būti, kad „Savi svetimi“ ir „Ko priklausomybės“ susidėliojo lengviau. O paskui ilgokai mąščiau, ką dar norėčiau matyti savo trečiojoje knygoje. Suveikė hedonizmas, plaukiojau baseine Mauricijuje ir šovė mintis, kad norėčiau kurti naujus eilėraščius atsispausdamas nuo kelionių – ir fizinių, ir vidinių. Ir, žinok, ir tie, šviesesnieji, tekstai traukė vienas kitą, kalbėjosi, parašiau juos per vasarą, kartais net sukurdavau po eilėraščių kasdien. Bet sutinku, kad rašant apie šviesą lengviau (galbūt) nuslysti į infantilumą, banalybes. Nežinau, ar man pavyko „neperšvelninti“. Tai spręst kritikai, skaitytojai. O šiaip „Kelionių“ rašymo kelionė, kaip supratai, buvo įdomi, tikra, gyva, leidusi plėsti ir išorines, ir vidines teritorijas.

– Dar apie metaforas. Yra sakančių, kad metafora – poezijos širdis. Kas tau yra poezijos širdis?

– Man poezijos širdis yra autentiškumas (net gausiai naudojant intertekstus), taip pat gyvastis, vidinė įtampa ir poetinė tiesa – nors tai gali skambėti patetiški. Bet man labai svarbu, kad tą akimirka, kai užrašau eilėraščių, tikėčiau jo žodžiais, jo emocija, kad būtų alsuojama tikrumu. Ir labai gali būti, kad rašydama kitą eilėraščių jau patikėsiu kita tiesa, kita emocija, tačiau manau, kad dėl to ankstesni tekstai netaps mažiau tikri. Akimirkos įkarštis, pastangos įvardyti tai, kas svarbu, bet kas sunkiai pasiduoda sučiuopiama, yra toji kibirkštis, gyvastis, kuri daro ir tekstus, ir gyvenimus vertus gyventi. Esu girdėjusi, kad kai kurie poetai neberanda ryšio su dalimi ankstesnių eilėraščių, ir tai visiškai normalu, natūralu. Mes keičiamės, gali kisti mūsų atrandamos tiesos. Bet kibirkštis turi išlikti.

– Iš tiesų naujuosiuose tavo eilėraščiuose labai svarbi priešara ir kaip pasaulio pamatinis dėsnis, ir kaip eilėraščių ašis, prasminis centras. Pasaulis ir mes esame prieštaringi. Nuolatine painiava tarp gėrio ir blogio, plakanti negyvybės širdis. Norime kalbėti savo balsu, „rašyti savi“ ir kartu norime prisimti vaidmenis. Geidžiame keliauti, bet ir likti namuose. Gal būtent iš prieštaravimo, įtampų ta kibirkštis ir įsižiebia?

– Kai rašiau šią knygą, kartais pajusdavau, kad vieni eilėraščiai prieštarauja kitiems. Iš pradžių nusigandau, o paskui tai priėmiau kaip natūralią vidinių konfliktų, susipriešinimų išdavą. Ji man pasirodė tikra, veikianti. Toji egzistencinė įtampa leidžia sukurti (ne man, bet apskritai) daug amžniaužiančių kūrinių. Taigi, tai, kas iš pradžių man atrodė kaip trečiosios knygos silpnybė, tapo (mano akimis) savotiška stiprybe. Pavyzdžiui, rašau apie keliones. Viena vertus, tos kelionės jaudina, sukelia daug malonių atradimų virpulių, leidžia atitrūkti nuo rutinos. Kelionėse daugybė žmonių mato nemažai prasmės ir vertės. Kita vertus, kur yra riba tarp turistavimo ir keliavimo? Ar mes apskritai mokame keliauti? Kiek svečios šalies, jos žmonių autentiškumo, atsivėrimų pamatome? Kiek apskritai pasaulis nori ir gali mums atsiverti, ypač prisimenant egzistencializmo filosofiją? Gal kartais keliaujame, nes bėgame nuo problemų, bet galiausiai atsiduriame pradiniame taške? Visa tai man buvo ir vis dar yra įdomu tyrinėti.

– Įdomu, kad tavo tamsieji eilėraščiai intertekstualūs, dažnai turi dedikacijas kitiems autoriams, o šviesieji orientuoti į išpažintinį, asmeninį, autobiografišką kalbėjimą.

– Taip pat įdomus pastebėjimas, kurio pati nebuvau užfiksavusi. Leisiu sau pajuokauti: gal Kingas vis dar išlieka tamsus, o Linos gyvenimas vis dėlto šviesėja?

– Koks tavo santykis su skaitytojais? Ar rašydama, dėliodama knygą apie juos galvoji? Esi ir eilėraščiuose, ir interviu minėjusi, kad tau svarbūs įvertinimai. Nedvejojai, kad naujoji knyga gal nuvils dalį tamsiosios Linos gerbėjų?

– Rašydama visas tris knygas labiau galvojau apie savo poetinę tiesą. Skaitytojai man labai svarbūs, bet stengiuosi atsiriboti nuo išankstinių lūkesčių. Trečiosios knygos rašymo pabaigoje pagalvojau: taip, dalis mano ankstesnių knygų skaitytojų čia gali ir pasigesti, ko tikisi. O rasti sentimentalumo, švelnumo ir kt. Bet nors man vis dar labai svarbūs kūrybos įvertinimai, norėčiau tikėti, kad savojo poetinio sąžiningumo, supratimo apie poezijos esmę aš neaukoju. Taip pat man svarbu ir tai, apie ką kalbėjome anksčiau, – noriu kisti, noriu virsmų, noriu rašyti apie tai, kas man svarbu, ką atrandu naujai. Net jei dėl to būsiu mažiau skaitoma ir vertinama.

– Tie vidiniai kismai – juk irgi savotiška kelionė. Koks galėtų būti galutinis šios kelionės taškas, tikslas? Šiandieninė kultūra labai orientuota į tobulinimąsi: vidinį ir išorinį. Atrodo, esi blogas žmogus, jei nenori tapti harmoninga, amžinai jauna, pozityvia, produktyvia, aktualia ir ilgaamžė asmenybe.

– Būdama aukštesnių klasių moksleivė parašiau eilėraščių „Tobula“ – kreivą ir patetišką. Jau vien iš pavadinimo skaitytojai gali nutuokti, kad jis yra apie tobulybės ilgesį: „išgelbėti galėjo tik mirtis / mane, tokią netobulą ir tokią silpną.“ Ak, vėlyvoji paauglystė. Ilgai vaikiusi tą tobulumo fantomą ir vis atsitrenkdavau į savo negrabumą, sritis, kurioms esu tiesiog negabi. Ir dabar dar šmėžuoja šis „tobulumo ilgesys“, tačiau šiandien, nors ir būdama rezultato ir grįžtamojo ryšio žmogumi, labiau mėgaujuosi kelione, kiek mažiau galvodama apie visuotinį ar asmeninį tikslą. Ir gal nereikia tos mirties, kad išsigelbėtum. Gal net nereikia išsigelbėti.

– Ką rinktumėsi: būti populiaria poete (žurnalų viršeliai, interviu etc.) ar nišine, kurią skaito ir vertina vos keli elitiniai skaitytojai? O gal net neįmanoma rinktis būti vienu ar kitokia poete, rašytoja?

– Atvirai pasakius, dėl įvairių įvertinimų, pripažinimo troškimo ir panašių dalykų man teko nemažai su savimi kalbėtis. Dabar laikausi tokios nuostatos: jei mano tekstas surezonuoja kolegai, skaitytojui, kritikui, jau jaučiuosi gerai, pakankamai pamatyta ir įvertinta. Taip, yra literatūros pasaulio žmonių, kurių nuomonė man ypač svarbi. Tokių nevengiu paklausti priimdama ne tik pagyrimus, bet ir kritiką. O interviu, viršeliai gal ir smagu, bet nemanau, kad man tai yra žūtūtinai reikalinga. Pagaunu save už uodegos: o ką veikiu dabar? Atsakinėju į interviu klausimus.

– Man labai patiko tavo įvairių įvertinimų, pripažinimo troškimo ir panašių dalykų man teko nemažai su savimi kalbėtis. Dabar laikausi tokios nuostatos: jei mano tekstas surezonuoja kolegai, skaitytojui, kritikui, jau jaučiuosi gerai, pakankamai pamatyta ir įvertinta. Taip, yra literatūros pasaulio žmonių, kurių nuomonė man ypač svarbi. Tokių nevengiu paklausti priimdama ne tik pagyrimus, bet ir kritiką. O interviu, viršeliai gal ir smagu, bet nemanau, kad man tai yra žūtūtinai reikalinga. Pagaunu save už uodegos: o ką veikiu dabar? Atsakinėju į interviu klausimus.

– Per knygos pristatymą šiek tiek diskutavome apie tą sveikumą. Kiek apskritai galime būti sveiki, gyvendami esamajame pasaulyje, esamuoju laiku? Gal užtenka to natūralaus „nesveikumo“ ir nebūtina, kaip filmo „Blogo nuo savęs“ herojei, specialiai save sargdinti? Net dėl labai geros literatūros. Man svarbus šis „rašymo iš kančios“ naratyvo demaskavimas, dekonstravimas. Aš pati dabar noriu rašyti ir iš pilnumo, ir iš sveikumo. Kiek viso to turiu. Bet ar įmanoma rašyti tik iš pilnumo, neįaučiant bent trupučio stokos, alkio? Sunkiai.

– Dar viena labai patikusi tavo metafora – „pagaliau esu sandari“. Ką reiškia būti sandariai?

– Mama perskaičiusi šį mano eilėraščių sakė: tu gi ne indas, nebūk sandari, būk tėkmė. Tą sandarumą čia kažkaip susiejau su sveikumu, pilnumu, be jokių nereikalingų „nutekėjimų“. Gera kartais pabūti ir pilnai, ir sandariai.

Pėrėjimas

► Atkelta iš p. 1

Kol bėgu ratus apšerkšnijusiam stadione, vaikišciai tebežaidžia futbolą – jie turbūt jį spardytų ir per pusnis. Keikiasi kaip pasiuotę, diapazonas nuo soprano ligi bosu, kai kurių balsai lūžta. Šita rūšis greičiausiai eis į kariuomenę ir į frontą, jeigu, neduok Dieve, prireiktų. Ratais, kaip ir aš, siūbuoja senjorės, aiškiai irgi kolekcionuoja žingsnius, nes daktarai liepė. Patino instinktas – iš visų jėgų spirti į vartus, bet pataikyti lėtai einančiai senjorei į galvą. WC smarvės kažkodėl neužuodžiu.

Pabundame nuo pasakojimų sapnuose, tada lendame į pasakojimus telefone, jungiame žinių pasakojimus per radiją, nyrame į pasakojimus knygose, susiduriame su pasakojimais parodose; kol valgome, žiūrime „Simpsonų“ pasakojimus – ir taip be galo. Net bėgant stadione į galvą lenda savų pasakojimų repeticijos.

Bažnyčioje jubiliejiniai metai – rudenį tūntai LGBT katalikų piligrimų peržengs Šv. Petro bazilikos durų slenksčių. Kol kas trinamės po Bernardinus, tuščiose freskų veidų ektmėse lyg fotografijoje su skylėmis veidams iškišdami traumuotųjų fizionomijas. Mūsų traumos, žinia, labiau dėl nulūžusio nago negu dėl kratymo elektra, pakabinus už kojų. Bet pėrėjimas reiškia pakitimą, sąmoningą žengimą į kitokią būklę: per ritualą žmogaus didybę ir menkystę pa-

sireiškia vienu metu. Šventimai, tik ceremonija nebūtinai matoma.

Paradoksas: sovietmečiu Bažnyčia Lietuvoje buvo ta institucija, kuri rėmė disidentus, platindama kroniką, o dabar per kunigus, kurie agitavo balsuoti už Vėgėlę ar Žemaitaitį, reiškiasi Putino doktrina – kad ir šeimamāršizmo ar įvairių trampistinių beprotysčių pavidalu. Jeigu rusai ateis, čia bus daug jų metodais pasirodusių dirbti gan jaunų žmonių – kagėbistai tiksliai žino, ką daro ir per kur lengviausia indoktrinuoti.

Kardinolai su laivo formos mitromis ir kaspinių kasomis, pasirošę atiduoti gyvybę, bučiuoja duris.

TOMASZ SNARSKI

Czesławas Miłoszas – teisininkas

Užsispyrėlis, nemetęs nemėgstamų teisės studijų

Tomasz Snarski (g. 1985) – lenkų poetas, teisininkas, filosofas ir publicistas. Teisės mokslų daktaras, advokatas, dirba žmogaus teisių ir kultūros srityje, tyrinėja teisės filosofiją ir baudžiamąją teisę. Dėsto Gdanskio universitete.

Snarski yra Gdanskio poetų klubo narys, vadovauja festivaliui „Vilnius Gdanske“ ir literatūriniam projektui „Literatūros gintarai“ („Bursztyny Literatury“). Lietuviškai išleista jo eilėraščių rinktinė „Žiemos visada bus baltos“ (2022, vertė B. J.).

Neseniai baigėsi jubiliejiniai Czesławo Miłoszo metai, kuriuos Nobelio premijos laureato mirties metinių proga buvo paskelbęs Lenkijos Respublikos Senatas. Tačiau verta paminėti ir kitą su „Isos slėnio“ autoriumi susijusią datą. 2024 m. liepos 2 d. sukako 90 metų nuo dienos, kai jaunas Czesławas Miłoszas Vilniuje, Stepono Batoro universitete, įgijo teisės magistro laipsnį.

Nedaug kas prisimena, kad vienas žymiausių Lenkijos kūrėjų buvo ne tik poetas, rašytojas, intelektualas, vertėjas, bet ir teisininkas – bent jau pagal išsilavinimą.

Czesławas Miłoszas – teisininkas? Taip, toji „teisinė poeto tapatybė“ yra šiek tiek primiršta, o drauge ir įdomus faktas, kviečiantis analizuoti poeto buvimą tarp teisės ir literatūros, istorijos ir filosofijos, jaunystės studijų ir profesinio literatūrinio gyvenimo. Kažin ar daugeliui žmonių įdomus teisinis Miłoszo išsilavinimas. Juk poetas niekada gyvenime neužsiėmė teisine praktika, šlovę ir žinomumą jam pelnė literatūra, todėl lyg ir nebūtina prisiminti šio jo biografijos aspekto. O ir pats Miłoszas nemėgo kalbėti apie savo studijas, kartais net pabrėždavo, kad pats nesu-prantąs, kodėl pasirinko teisę, ir netgi kad šios studijos iš dalies jam buvusios prarastas laikas.

Savo knygoje „Grįžimai Lietuvon“ Nobelio premijos laureatas rašė:

Lig šiol negaliu atsakyti sau į klausimą, kodėl paleidau niekais tiek metų, studijuodamas teisę. Buvo taip: įstojau į polonistiką, po dviejų savaitių iš jos pabėgau ir paskui užsirašiau į teisę, – kvailas užsispyrimas (lietuviškas?): gėda mesti ką nors, kas pradėta, privertė mane kankintis net iki diplomo. Teisė tada davė bendrą išsilavinimą, kaip šiandien Amerikoje antropologija ar sociologija, į teisę stojo tie, kurie gerai nežinojo, kur save dėti. O humanitarinės studijos reikalavo pasakyti sau: ką gi, būsiu vidurinės mokyklos mokytojas. Jaunystėje turima pakilių ir neapibrėžtų svajonių, sunku mąstyti aiškiai ir pasirinkti kuklių mokytojo profesiją. Jeigu rinkčiausi šiandien, turėdamas dabartines žinias, rinkčiausi ne polonistiką nei filologiją (o lankiau filosofijos paskaitas ir seminarus), bet vadinamąją klasikinę filologiją, taip pat mokyčiausi hebrajų kalbos ir biblistikos.¹

Tai kodėl teisė? Kodėl, vos pradėjęs studijuoti polonistiką, jaunas Czesławas pereina į teisę? Kodėl paskui nesiekė teisininko karjeros? (Ar iš tikrųjų visiškai to nedarė, negalima vienareikšmiškai teigti, nes juk tam tikrą laiką dirbo diplomatu.)

Ir kam kalbėti apie baigtas teisės studijas, jeigu jas baigusį gyvenimo keliai nuvedė visai kita kryptimi? Tiems, kurie abejoja, ar yra prasmės prisiminti teisinį Miłoszo išsilavinimą, manyčiau, reikėtų pasakyti, kad kur kas geriau pasidomėti ne tik tuo, „ką būtina žinoti apie Nobelio premijos laureatą“, bet ir tuo, „ką verta apie jį žinoti“. Tam yra bent kelios priežastys, kurios, viena vertus, parodo, kokie neakivaizdūs ir įvairūs gali būti teisės studentų profesinės karjeros keliai, kita vertus, verčia kelti klausimus apie ryšį tarp išsilavinimo ir jo pėdsakų literatūroje. Galiausiai, nagrinėdami šią temą, galime padaryti daug išvadų apie tai, kas yra teisininkai, galime pabandyti suvokti teisę visų pirma kaip kultūros plotmės reiškinių, o ne tik konstitucijose, įstatymuose ar teisės aktuose įrašytas sausas elgesio normas.

Taigi pirmiausia priminkime, kad daug teisininkų (nesvarbu, ar tik teisę baigusių, ar sėkmingai šią sritį praktikavusių) buvo ir yra literatai. Pakaktų paminėti puikų advokatą Janą Brzechwą, bet pagal profesiją teisininkai buvo ir Juliuszas Słowackis, Witoldas Gombrowiczius, Zbigniewas Herbertas, Bolesławas Leśmianas. Iš šiuolaikinių kūrėjų paminėtinas Remigiuszas Mrózas. Čia norėčiau pasidalinti ir asmenine patirtimi – manęs, kaip teisininko (advokato ir dėstytojo) ir kartu poeto, dažnai klausia: kodėl teisininkas rašo eilėraščius? Ar galite įsivaizduoti geresnį pagrindimą negu pasiūlymas prisiminti minėtus asmenis, puikiai suderinusius literatūrą ir teisę?

Daugelis teisės filosofų (ir ne tik jų) kelia sau klausimą: ar įmanoma išskirti kokią nors konkrečią priežastį, kodėl teisininkai pasirenka literatūrą? Vieniems teigiant, kad tei-

sės ir literatūros jungtis yra žodžiai ir kalba, kiti priduria, kad teisinis išsilavinimas nėra pagrįstas vien dogmatika (ypač anksčiau jis nebuvo pagrįstas) ir neturėtų vengti filosofijos, sociologijos, istorijos ir net pedagogikos, nes visa tai atveria kelią identiškiems ir universaliejiems klausimams apie laisvą valią, asmens individualumą, žmogaus orumą, atsakomybę ir determinizmą, apie teisingumą ir gailingumą. Jei šį klausimą paanalizuotume iš šios perspektyvos, paaiškėtų, kad teisės pasaulis visų pirma yra kultūros, žmogaus egzistavimo žemėje ir svarbiausių neatsakytų egzistencinių klausimų pasaulis, kuriuos mums kaip tik užduoda literatūra (ir kuriuos taip pat turi sau užduoti advokatas, savo darbu koreguojantis kitų žmonių likimus).

Teisės ir literatūros kryptis vis labiau populiarėja šiuolaikinės teisės filosofijoje, taip pat ir Lenkijoje. Galbūt teisininkai literatai iš tikrųjų keliavo ir keliauja žodžio galios vedami. Tie, kuriems artimesnis tikslumas ir aiškumas, – tampa teisės interpretacijų meistrais. Tie, kuriems artimesnė yra polisemija ir dviprasmiškumas, – tolsta nuo kodų ir ieško atsakymų apsakymuose, eilėraščiuose, romanuose, įskaitant ir tuos, kurių kūrėjais galiausiai jie tampa.

Turbūt niekada nerasime vienareikšmio atsakymo, kodėl tiek daug teisininkų pasirenka rašytojo kelią, nes būtina atsižvelgti į tai, kaip susipina individualios žmonių istorijos. Kad ir kaip būtų, jos įdomios, neišsėtos, liudijančios, kad, nepriklausomai nuo pasirinktos studijų krypties, mūsų gyvenimas gali susiklostyti visiškai kitaip.

Tačiau grįžkime prie Czesławo Miłoszo. Ką galime apie jį sužinoti kaip apie poetą teisininką? Manau, kad jo teisės studijų Vilniuje tyrimus reikėtų priskirti prof. Małgorzatos Czerwińskiej siūlomai „autobiografinės vietos“ kategorijai. „Autobiografinė vieta“ – tai ne vien konkreti vieta žemėlapyje (šiuo atveju tarpukario Vilnius, Stepono Batoro universitetas ir jo Teisės ir socialinių mokslų fakultetas), bet ir kontekstai, simboliai, žmonės ir su jais susijusios vertybės. Visa, kas formuoja žmogų, kurio biografiją tyrinėjame. Todėl tiesiog būtina pažvelgti į rašytojo jaunystę. Analizuodami jo sąsajas su Vilniumi dažnai žiūrime pro ilgesio, emigracijos prizmę, o šį kartą turime galimybę susitikti su Miłoszu, kuris ten buvo, brendo, formavosi iki to, kuo tapo vėliau. Verta pabrėžti, kad Miłoszas iš tikrųjų gana kritiškai vertino universitetinį teisės dėstymą (nors, be jokios abejonės, kur kas palankiau atsiliėpė apie Vilniaus universitetą nei Varšuvos, kuriame praleido vienus metus). Beje, savo prisiminimuose pateikė konkrečius argumentus: nuobodžios paskaitos, silpni dėstymo metodai, dėmesys tik medžiagos kalimui atmintinai. Žinoma, buvo ir kitokių atvejų, apie kuriuos Miłoszas kalbėjo žavėdamasis. Jis su didele meile prisiminė baudžiamąją teisę jam dėčiusį prof. Bronisławą Wróblewską. Iš pagarbos šiam dėstytojui Miłoszas atmintinai išmoko visą baudžiamąją kodeksą ir akcentuodavo, kad Vilniaus baudžiamosios teisės dėstytojo paskaitos buvo tarpdisciplininio pobūdžio (jose, pavyzdžiui, buvo ir bausmių istorija, ir sociologija). Savo dėstytoją jis taip prisimena: „Baudžiamąją teisę mums dėstė Bronisławas Wróblewskis, tikras pedagogas, dėstantis greičiau baudžiamųjų institucijų istoriją, pradėdamas nuo primityvių bendruomenių. Tai buvo labai įdomios paskaitos.“² Ir pridurdavo: „Wróblewską aš savotiškai dievinau, todėl (jis buvo reiklus) atmintinai mokėjau visą baudžiamąjį kodeksą.“³

Reikia taip pat pasakyti, kad per visus teisės studijų metus Miłoszas neapleido literatūros, jis aktyviai veikė tam tikruose polonistų rateliuose ir nuolat tobulėjo kaip rašytojas.

Ko galime pasimokyti iš jo istorijos? Manau, kad ligi šių dienų aktualus yra rūpestis dėl universitetinio teisės išsilavinimo kokybės, ypač dėl taikomų didaktinių metodų. Svarbios ir studijų sąlygos (laimė, šiandien jos beveik visur nepalyginamai geresnės, nei buvo jaunojo Miłoszo laikais). Galiausiai labai svarbus nepakitęs reikalavimas, kad akademinis mokytojas būtų tikras meistras, spinduliuojantis aistra dėstomam dalykui, taip pat ir visapusiškas humanistas, gebantis peržengti teisės dogmų ribas. Miłoszo *Last but not least* pavyzdys liudija, kad studijų metai yra geriausias laikas ugdyti savo aistras. Šiandien studentai dažnai atlieka praktiką jau pirmais studijų metais, net kai to nereikalauja jų finansinė padėtis. O jeigu studijų laiką (su sąlyga, kad yra tokia galimybė) jie galėtų skirti visapusiškam tobulėjimui, jeigu išnaudotų visas pro atviras duris jiems prieinamas galimybes taip, kaip anuomet jaunystę apibrėžė Leszekas Kołakowski: „Iš tikrųjų žaviausias jaunystės pojūtis yra tikrovės neužbaigtumas, kitaip tariant – jausmas, kad atsiveria gyvenimas. Kai baigę, tarkime, vidurinę mokyklą svarstome, kas toliau,

mums atrodo, kad viskas yra įmanoma. Įsivaizduoju, kad galiu tapti gydytoju arba tiltų statytoju, slaptuoju agentu arba rašytoju, pramonininku, o gal alfonsu, vyskupu arba samdomu žudiku, aktoriumi arba politiku. Tai nereiškia, kad aš turiu gabumų visose šiose srityse arba kad turėčiau tikėti, jog jų turiu. Esmė yra pats jausmas, kad nieko nėra nulemta, kad visi keliai atviri ir viskas įmanoma. Kuo ilgiau gyvename, tuo mūsų galimybės rinktės siaurėja, atsirandame tam tikrose vėžėse, iš kurių sunku mums ištrūkti, nebent tai nutinka dėl netikėtų likimo mums skirtų nelaimių.“⁴

Pagaliau galima kiek sarkastiškai pasakyti, kad gal ir gerai, jog Miłoszas pasirinko teisę. Pagalvokime, kuo būtų tapęs, jeigu studijuodamas polonistiką būtų praradęs aistrą literatūrai...

O dabar dar apie tai, ar teisė iš tikrųjų Miłoszui niekada nepravertė ir ar tai buvo prarastas laikas. Jau buvo minėta apie Miłoszo kaip diplomato darbą. Sunku patikėti, kad jame nepravertė teisės išmanymas. Ir dar, kaip ir kiekvienam autoriui (ir, be abejonės, kiekvienam žmogui), Miłoszui teisinės žinios daug kartų palengvino gyvenimą, o gal netgi padėjo išvengti tam tikrų rūpesčių. Galų gale pačioje Miłoszo kūryboje galima atrasti filosofinių teisiųjų temų. Pažvelkime kad ir į vieną plačiai žinomą žinomiaušį jo eilėraščių „Skriausti įpratęs“⁵. Ar jame neapmąsto nusikaltimo, kaltės, bausmės ir atsakomybės? Ar toks eilėrašties nėra teisingumo lūkestis, moralinis atsiskaitymas su smurto ir prievartos žiaurumu? Žinoma, jame plėtojama daug platesnė, universalesnė tema nei tik „nusikaltimas ir bausmė“, bet drauge negalima ir, manau, neverta interpretuojant šį kūrinį pamiršti teisės pėdsakų. Tuo labiau kad eilėraščio autorius – teisininkas.

O jeigu paimtume „Moralinį traktatą“ ir pagalvotume apie teisei svarbias idėjas... Esu tikras, kad Miłoszo kūrybos palikimas dar laukia atradimų, ne tik metafizinių, bet ir teisiųjų interpretacijų.

Įdomu ir tai, jog kai kuriuose jau gyvenimo pabaigoje rašytuose kūriniuose įterpdamas lotyniškas sentencijas Miłoszas grįžta į studijų Vilniuje laikus ir tarsi bando atsiskaityti su savo praeitimi, su pastangomis, kurias patyrė studijuodamas teisę, ir su tuo, kad jos atsisakė. Tarkime, eilėraštyje „Po“ (su priedašu, kad buvo sukurtas prie Nerios 1999 metais) lyrinis subjektas prisipažįsta: „Skliautuotos jėzuitų akademijos auditorijos, / kur kadaise gilinausi į mokslus, / nebūtų manimi patenkintos. / Nors dar ne visos / lotyniškos sentencijos išgaravo.“⁶

Argi Jėzuitų akademijos auditorijos nėra tos pačios Stepono Batoro universiteto auditorijos? Taigi ne-teisininkas gyvenimo saulėlydyje vis dėlto grįžta į savo „teisinę tapatybę“. Nes tai jo istorija, jo *haecceitas*. Tai apie jį, o kartu apie kiekvieną mūsų. Turbūt pati gražiausia Miłoszo sąsaja su teise pamoka yra ta, kad jo studijų istorija atskleidžia jį kaip žmogų. Jis, kaip daugelis jaunuolių, nežinojo, kokią studijų kryptį pasirinkti, ir sunku čia kalbėti apie tvirtą apsisprendimą. Kaip daugelis jaunuolių, neišlaikęs egzamino ir ruošdamasis jį laikyti antrą kartą, nepaprastai išgyveno, o kartu ir blaškėsi tarp savo minčių, nuolat bėgančių prie merginos, kurią tuo metu buvo įsimylėjęs. Kaip daugelis jaunuolių, prieš vienos dėstytojus drebejo, kitiems nešykštėjo kandžių pastabų, o trečius tiesiog dievino. Galbūt tik baudžiamosios kodekso mokėjimas „atmintinai“, jei tikėjime Miłoszo patikinimais, skiria jį nuo šių dienų teisės studentų, kurie gali bet kada atsiversti elektroninį teisės informacinės sistemos puslapį ir patikrinti įstatymo turinį. Kad tik jie sugebėtų žavėtis žodžiu ir jo reikšme, bent šiek tiek pasisemti ir iš Miłoszo gyvenimo kelių ir atrasti teisę kaip humanistinio jautrumo reikalaujantį vertybių ir idėjų pasaulį.

Vertė Birutė Jonuškaitė

¹ Czesław Miłosz, Tomas Venclova, *Grįžimai Lietuvon*, Vilnius: Vaga, 2014, p. 65–66, vertė Kazys Uscila.

² Czesław Miłosz, Renata Gorczyńska, *Podrózny świata. Rozmowy*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002, p. 9.

³ Czesław Miłosz, *Abécédé*, Vilnius: Aidai, 2012, p. 314, vertė Vytautas Dekšnys.

⁴ Leszek Kołakowski, „O młodości“, *Mini wykłady o maxi sprawach. Trzy serie*, Kraków: Wydawnictwo Znak, 2004, p. 167–168.

⁵ Czesław Miłosz, *Rinkiniai eilėraščių*, Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2011, p. 95, vertė Tomas Venclova.

⁶ Czesław Miłosz, *Rinkiniai eilėraščių*, p. 304, vertė Vyturys Jarutis.

Kada vėl plosime grožio riteriui?

Vilniaus Sporto rūmai dūla iš lėto nurašomi. Vis dar grakščiai išrietę plačią nugarą, jie stūkso išmušinėtomis akimis, numarginti grafičiais, nuteplioti tagais, atgrasiai apleisti, versdami praeivį, skubantį tiltu per Vilnelę kitapus Neries, nusukti susidomėjusį žvilgsnį šalin ir susitaikyti su neišvengiamybe, kurioje žmogus nėra nei nekilnojamas, nei ilgalaikis turtas, todėl nurašomas dar lengviau.

2024-ųjų rugsėjį į Sporto rūmus prasmuko pulkas paauglių. Vaikai sprogdino petardas ir liejo per vasarą pripildusią energiją, žaisdami slėpynių su atskubėjusiais tvarkdariais. Apie incidentą sužinojau iš sūnaus septintoko, kuris pats pašėlti neištrūko ir kiek kuklindamasis parodė brandesnės klasiokės nufilmuotą įvykio reportažą. Vaizdų tamsiame įrašė įžiūrėjau nedaug, vyravo garsai: krizenimas, pliaušėjimas, pareigūnų šūksniai, trepsėjimas, alsavimas, vaikiškai intonuojami keiksmai rusų ir anglų kalbomis. Puoselėdamas pelnytą pasitikėjimą, neužpyliau jaunėlio pamokslais, tik papasakojau su ta vieta susijusią trumpą asmeninę istoriją.

2009-aisiais aktyviai sukauti versle ir įvairiuose sluoksniuose, todėl teatro festivalio „Sirenos“ vadovė Elona Bajorinienė paprašė pagalbos, ieškodama vietos parodyti įdomaus belgų menininko Jano Fabre'o (g. 1958) spektaklį „Requiem metamorfozei“. Išaiškėjo, kad nualintus ir niekaip nebenaudojamus rūmus valdo garsus bankininkas, dar nenumanęs, jog netrukus taps visiškai nurašytas. Paskambinusi tinkamam žmogui, ledai pajudėjo. Netrukus rengėjai maloniai pakvietė išvysti ypatingą performansą vien jam porai dienų atvertuose Sporto rūmuose.

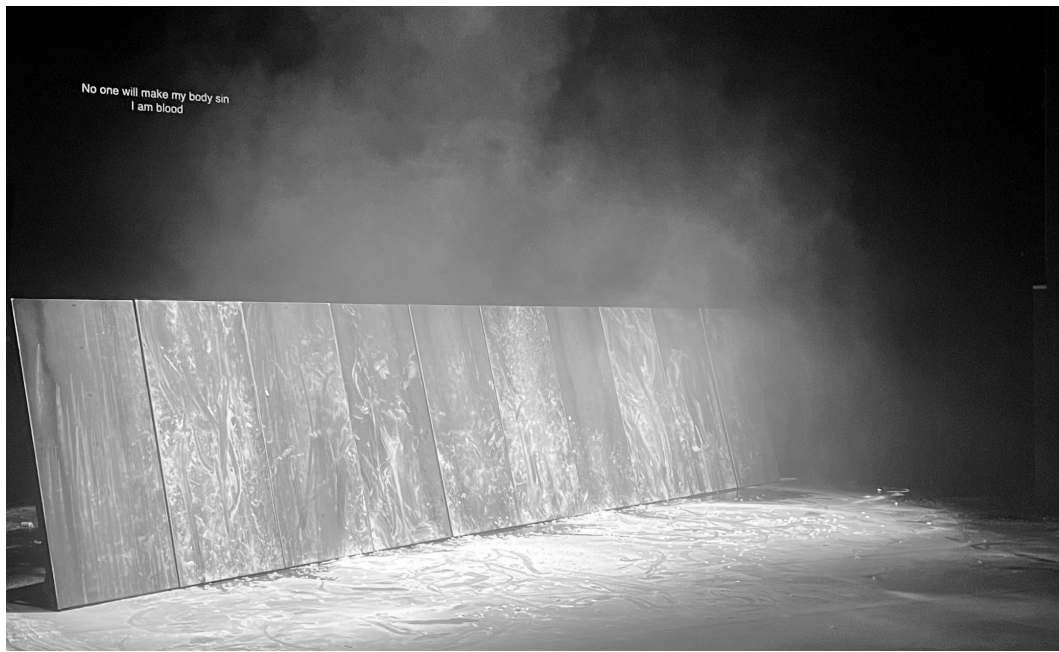
Nueiti į spektaklį traukė ne rafinuotas teatralo skonis, o jaunatviškas smalsumas. Organizatoriai išpėjo, kad apleistuose rūmuose neveiks jokie patogumai, tačiau bus galimybė įsmukti į pusdieviams skirtą bufetą prie valdžiamųjų ložės. Saldžius pažadus sirenos tesėjo su kaupu: iš rūmų išsvirduliau nepagydomai apsvaigęs. Bufete susiverstas brendis akimirksniu išgaravo, užtat kaip reikiant vožtelėjo Jano Fabre'o magija. Užkerėjo nevaržomas režisieriaus užmojis ir drąsi estetika, o gyvomis gėlėmis storai nuklotoje krepšinio aikštelėje pagal gyvai grojamą muziką lakiojusi spalvinga peteliškė ir pusnuogiai prisikėlusieji įsriegė pojūtį, kad mirtis pasaulio neužbaigia, tik transformuoja stebėtoją. Yra daugiau!

Paragavęs stipriųjų belgų burtininko svaigalų, kurį laiką malšinau troškuli silpnesniais pakaitalais. Tučiuojau atsisiunčiau albumą „Homo Faber“, išleistą 2006-aisiais: mėlynu BIC tušinuku nuo cokolio iki stogo išpašytos senovinės pilies nuotraukos, kumpio lakštais ištaisai apmuštos Gento katedros kolonos, iš žalios mėsos pasiūtos suknelės ir švarkai, iš blizgių vabalų skarabėjų sparnų sulipdytos kaukolės, krauju ant popieriaus nupiešti parkaruokliai, auksu švytinčios pasilypėjusio kopėčiomis išmatuoti debesų ir didžiulį kryžių ant išiesto delno nuolaukio žmogaus skulptūros, milžiniškos instaliacijos iš mėšlavabalių kūnų švenčiausiose Luvro salėse.

2015-aisiais Janas Fabre'as pastatė 24 valandų trukmės spektaklį „Olimpo kalnas“. Publika akimirksniu išgraibtydavo bilietus, plūsdavo į garsių teatrų sales, visą parą gėrėdavosi Antikos dievų kovomis bei puotomis, o paskui dar pusvalandį plodavo aktoriams. Pasiskolinau iš Rolando Rastausko dėžę su „Olimpo kalno“ įrašų DVD rinkiniu, bet gražinau, ištvėręs prie ekrano vos porą valandų. Televizorius išrastas žinioms ir serialams.

2020-aisiais Mariaus Ivaškevičiaus dėka pasikvietėme Janą Fabre'ą į Vilniuje antrąsyk surengtą literatūros festivalį „Open Books“. Imti interviu iš savo stabo nebuvau pribrendęs, tad pasisiūliau nuvežti jį į Kauną aplankyti M. K. Čiurlionio muziejaus. Saulėtą kovidinio rudens sekmadienio popietę pasiėmiau meistrą su artimiausia bendražyge Miet Martens prie Išganytojo gatvės antrojo namo. Išsėdęs į mano „Toyotą“, Fabre'as primygtinai pasiteiravo, kada testavasi dėl karūnuotojo viruso. Kai parodžiau telefono ekrane neigiamą vakarykštės patikros rezultatą, svečias džiugiai nusiėmė kaukę ir beveik visą kelią tylėdamas žvalgėsi pro langą nuo galinės sėdynės.

Kaune Fabre'as paskubomis sutraukė cigaretę ir nurožė tiesiai į Čiurlionio sales. Dukart apėjęs ekspoziciją, karštai padėkojo už progą pamatyti genijaus paveikslų. Muziejaus krautuvėlėje neradęs jokios knygos apie mūsų simbolistą nei prancūzų, nei anglų kalba, užmetė akį į greta veikusią Petro Kalpokio parodą, pavadino šį eiliniu

Autoriaus nuotrauka

dailės studentu ir pareiškė pageidavimą išgerti kokakolos lauko kavinėje. Šioje pilstė tik „Pepsi“, turėjome paėjėti į kitą vietą.

Tą dieną dar kėlėmės funikulieriumi į Žaliakalnį ir liftu į Kristaus Prisikėlimo bazilikos terasą. Aukštybėse pasidžiaugėme lietuviškai išverstu Fabre'o pjesių rinkiniu „Pralaimėjimų imperatorius“ ir sutarėme dėl veikalo „Nuo veiksmo link vaidybos“ leidybos. Pargabenęs grožio karžygį į tikrąją sostinę, padovanojau Rinaldo Vikšraičio fotografijų rinkinį. Per naktį nuodugnai išstudijavęs jokiam įreminimui nepavaldaus vilkaviškiečio albumėli, kitą rytą Janas dosniai įvertino: „Maniškis!“

Vilniuje grožio riteris padirbėjo gerą savaitę. Universiteto teatro salėje parodė monospektaklį „Nakties rašytojas“ su Martynu Nedzinsku, iš naujo atrado „Primitivo“ vyną, prižadėjo padėstyti Muzikos ir teatro akademijoje, „Sofoklio“ knygyne davė interviu nepranokstamajam Arniui Rytupui iš dabar jau nurašyto žurnalo „Rīgas Laiks“. Festivalyje pasirašė dedikacijas būreliui susidomėjusiųjų (...Jan Fabre, puoselėjantis Jums grožį) ir apšildė sceną Herkui Kunčiui su Tomu Venclova. Viešai atsakydamas į Elonos Bajorinienės klausimą dėl kaltinimų nepadoriai priekabavus prie šokėjų, tikino atsiprašysias įskaudintųjų net ir už tai, kuo nėra nusidėjęs. Vis pagirdavo Čiurlionį, Vikšraitį ir burnos higienistę iš L. Stuokos-Gucevičiaus gatvės.

Burnos higiena žmogui tampa gyvybiškai svarbi, nes suteikia retą progą pabūti vienam. Paauglystėje išvažiuojęs į privalomą vasaros darbo ir poilsio stovyklą Širvintų rajone, visas birželio dienas ir naktis leidau su klasiokais. Kartu valgydavome ir ravėdavome runkelius, maudydavomės ežere ir žaisdavome tinklinį, klausydavomės propagandinių pamokslų ir šokdavome diskotekose, guldavomės į bendroje salėje sustatytas lovas ir keldavomės naktį paskambinti kapinių koplyčios varpu. Išsekęs nuo šurmulio ir dėmesio, kartą atsirakinau elektros skydinę, įlindau vidun, susirangiau kampe ir kokią valandą mėgavausi ramybė. Išsiropščiau ne savo noru, o aptiktas pro šalį ėjusios ir atsiknojusios dures pastebėjusios mokytojos. Vienumos palaimą prisiminiau po daugelio metų, skaitydamas apie nevykusias tuometinio LRT generalinio direktoriaus slėpynes nuo žurnalistų. Suaugusiajam lįsti į elektros skydinę nepritinka, be to, ji nebesuteikia saugios priebėgos, juk į mobilųjį telefoną skambučiai bei žinutės prasiskverbia kiaurai sienas. Išėjus – burnos higienos seansas. Kol baltu chalatu vilkinti būtybė švelniai krapštinėja danteną, sintetinėmis audiniais ir akiniais uždangstytas klientas pajėgia bendrauti vien su savo pašamonės figūromis.

Fabre'as vienumos prabanga mėgaujasi naktimis, nes nuo vaikystės gyvena su nemiga, nusnūsdamas vos porą valandų per parą. 1978-aisiais pradėjo rašyti „Naktinius dienoraščius“, leidžia juos prancūziškai ir vokiškai, suslėgdamas į vieną tomą šešerius metus. Paklaustas, kuo ypatinga jo naktinė būseną, atsakė: „Naktimis esu visokeriopa jautresnis. Net oda tampa juslesnė. Išįjau drina regėjimas, klausia, taip pat ir mąstymas. Prarandu laiko nuovoką. Labai keista: imu rašyti ar piešti ir užtrunku iki ryto, o atrodo, kad prabėgo tik valandėlė. Dar nuostabu tai, kad kūnas neįtikėtinais atsipalaiduoja. Šiaip esu nervingas, nepasėdus, per dieną užknisu kitus savo landumų. Trykštu energija, išvarginu aplinkinius, nusikalau pats. O naktį lieku vienas, kalbuosi tik su savimi. Liejasi vidiniai dialogai, kartais juos užsirašau. Naktimis tampu kur kas ramesnis, sąmoningesnis. Atsiduodu tėkmei. Aplanko

vizijos. Regiu vaizdinius. Pasitaiko, kad pasižiūriu filmą ir įsimenu koki nors menkniekį. Čia pat vaizduotėje iš jo sukuriu visą teatro spektaklį nuo A iki Z: šviesas, dekoracijas, muziką, veiksmus, trukmę. Visą nuo pradžios iki galo. Dieną sukvietęs trupę repetuoti atsimeinu menkiausias naktį regėtų vaizdų smulkmenas.“

Interviu su Janu įrašiau 2021-aisiais, apsilankęs pandemijos prislėgtaime Antverpene. Pirmiausia su Miet Martens išlandžiojau Fabre'o Laboratoriumą – iš kadaise sudegusio istorinio teatro atgimusį menų centrą. Pagal sutartį su savivaldybe Fabre'o viešoji įstaiga ne tik atstatė teatro salę, kurioje repetuoja ir vaidina paties pralaimėjimų imperatoriaus trupė, bet ir apstatė ją priestatais, šiuose įrengė šokio studiją, kelias auditorijas, įkurdino biblioteką, sukrovė Jano tėvo džiazo plokštelių kolekciją.

Fabre'as pakvietė keliasdešimt šiuolaikinių menininkų papuošti pastatą prie jo priderintais kūriniais, taip paversdamas Laboratoriumą dar ir originaliu muziejumi. Vestibiulyje lankytojus pasveikina šiurpulingas Bobo Wilsono balsas, atsklandantis iš rūsių pro grindų angą, uždengtą įprastomis ventiliacijos grotelėmis. Teatro parterėje Krisas Martinas į grindis įkalė savo vinį – iš gryno aukso. Pagrąžinti virtuvę šeimininkas patikėjo Marinai Abramović – ši paršų krauju (mat jis panašiausias į žmogiškąjį) ant sienų prirašė gyvenimo receptų. Antro aukšto koridoriuje neišdildomą įspūdį palieka Enrikuės Marty instaliacija „Vaiduoklė“ – kampe stovi itin tikroviška autoavarijoje žuvusios menininko giminaitės sužaloto kūno replika, o ant sienų nutapyta mergaitės sielos kelionė į anapusybę.

Susitikti su Fabre'u nuvažiauvau į kūrėjo dirbtuves uostamiesčio pramoniniame kvartale, palengva virstančiame gyvenamuoju. Pasirodo, kol aikčiojau tirštai menų prisotintame Laboratoriume, jo šeimininkas prakaitavo valdiškuose namuose apklausiamas prokurorų. Po aštuonias valandas trukusios kvotos Fabre'as neatrodė sugniuždytas, tik liūdnai susivokęs, kad, gausėjant jį kaltinančių aktorių ir šokėjų, mediacijos pastangų ir pažadų atsiprašyti nepakaks. Teks gintis teisme.

Kalbėjomės svetainėje, paskui nusileidome į rūsius, čia akys apraibo nuo paties Fabre'o darbų lobyno: paveikslų (ir naujų, ir ankstyvųjų – pieštų tušinukais, savo krauju ir kitais kūno skysčiais), skulptūrų (iš bronzos, marmuro, koralų), mozaikų (iš akmenukų, aukso plokštelių ir vabzdžių antsparnių), fotografijų. Kūrėjas tepa sviestą ant duonos ne iš rašymo ar spektaklių, o iš dailių menų, parduodamų kolekcininkams. Štai – vaškinė, dar neišlieta, kalaviją ištiesusio vyro statula: Jano kūnas jo tėvo Edmundo veidu. Užsakyti jau keturi egzemplioriai. „Žmogus, matuojantis debesis“? Trisdešimt šeši vienetai pasklido po pasaulį.

Po interviu susėdome pavakarieniauti keturiese. Fabre'as pristatė mane „savo poniai“ Joannai de Vos, ketvirčiu amžiaus už meistrą jaunesnei menų kuratorei. Miet Martens, pati ištroškinusi, patiekė jautienos su bulvėmis ir kopūstų salotomis. Prie stalo Janas gyrė latvio teatro režisieriaus Alvio Hermano ką tik paskelbtą manifestą prieš vaukistinius suvaržymus, nurašymų kultūrą ir už menininkų laisvę. Suabejojau, ar pats Hermanis atsilaikys prieš laiko dvasią ir manifestuos paskelbtus principus savo teatre, o Fabre'ui patariau labiau kliautis atjauta silpnesniesiems. Po vakarienos Janas su Joanna pasisiūlė pavėžėti į viešbutį savo „Volvo“ visureigiu. Sakė, jo dirbtuvių prieigose naktimis pasiautėja plėšikai, nors gretimame name veikia kažkurios Belgijos saugumo tarnybos padalinys, o kitoje pusėje gyvena vietinių musulmonų autoritetas.

Kitą rytą nepakliuvęs į uždarytos dėl pandeminių suvaržymų Antverpeno katedros vidų pasižiūrėti Rubenso paveikslų ir Fabre'o skulptūros, pasitenkinau jo vaikystėje laikytą vėžliukų Janekės ir Miekės mozaikiniais atvaizdais virš miesto zoologijos sodo vartų. Viešomis mozaikomis autorius atgailauja pragaišines abu augintinius: vienas ropliuokas prigėrė, o kitas sudegė.

Maždaug už pusmečio Rastauskas brūkstelėjo žinutę, kad nacionalinis dramteatris atšaukia numatytus „Nakties rašytojo“ spektaklius, mat Fabre'ui oficialiai pareikšti kaltinimai. Nuėjęs į jaunimteatrį pasižiūrėti Gintaro Varno „Puikaus naujo pasaulio“, per pertrauką paplepėjau su Oskaru Koršunovu. Nacionalinio meno vadovas pasiguodė feministine cenzūra ir prisipažino negalėjęs

nenurašyti Fabre'o, nes festivaliai, su kuriais mūsų teatrai mezga ryšius, paskelbė aną *persona non grata*.

Susikauptas nėra internetus, idant susivokčiau, kas dedasi Belgijoje. Pasirodo, dar 2018-aisiais Fabre'as, viename interviu paklaustas apie iššūkius taikant spektakliuose režisūrinės ir choreografinės nuogybes, pasigyrė, jog per 40 teatrinės karjeros metų nė sykio nesusidūrė su kaltinimais nepadoriai priekabiavus. Šis teiginys užgavo ne vieną širdį ir po kelių mėnesių belgų kultūros žurnale, tarsi tamtyč pavadintame „Rekto Verso“, pasirodė Fabre'ui adresuotas atviras laiškas, primenantis režisieriaus polinkį piktnaudžiauti galia, žeminti pavaldinius ir nepaisyti padorių ribų. Laišką pasirašė aštuoni asmenys, redakcija žinojo dar tuzino palaikančių kaltinimus pavardes. Viešas kivirčas per ketverius metus virto teismo procesu. Prokurorai, remdamiesi dvylikos nukentėjusių skundais, pateikė kaltinimus ir pareikalavo bent trejiems metams patupdyti įžymybę šalton.

Tuo pat metu Ieva Skaržinskaitė baigė išversti iš anglų kalbos Fabre'o gairių XXI amžiaus atlikėjams knygą „Nuo veiksmo link vaidybos“. „Sofoklio“ leidyklos direktorė Giedrė Rūkienė ir šiaip kratėsi tokio nišinio veikalų, todėl, pasklidus žiniai apie būsimą autoriaus teismą, tiesiai šviesiai pasiūlė apsigalvoti. Neapsigalvojau. Be to, į kompaniją Fabre'ui savo interviu rinkinyje „Laiko juosta jų žvilgsniais“ įtraukiau pokalbį su nurašytoju Šarūnu Bartu.

Artėjant bylos nagrinėjimui, Fabre'as suderino savo priesakų lietuviškojo vertimo viršelius ir sulaukė pirmojo biologinio įpėdinio: paskutinę 2021-ųjų dieną pasaulį išvydo naujagimis Django Gennaro.

Nuosprendį Antverpeno teismas paskelbė 2022-ųjų balandžio pabaigoje. Atmetus šešis kaltinimus (iš dalies dėl senaties, mat kai kurie inkriminuoti veiksmai neva nutikę dar 2002-aisiais), Fabre'as lygtinai nuteistas 18 mėnesių kalėti. Teismas nustatė, kad penki nukentėjusieji patyrė pažeminimą, kai režisierius spaudė juos išsinuoginusius vaidinti ir fotografuoti, laidydamas nepadorias pastabas. Sunkiausias nusikaltimas – pasikėsinimas į šeštosios nukentėjusiosios orumą (pranc. *attentat à la pudeur*) nepažeidžiamu drėgnu bučiniu.

Nukentėjusiesiems dėl priekabiavimo priteista po 1 eurą neturtinės žalos atlyginimo, tokią pat simbolinę sumą nurodyta sumokėti ieškinį byloje pareiškusiam vietiniam Vyrų ir moterų lygybės institutui. Iš menininko penkeriems metams atimta teisė balsuoti Belgijos rinkimuose. Nei nuteistas, nei kaltintojai nuosprendžio neapskundė. Fabre'as, taip ir nepripažinęs kaltės, atsiprašė visų, kas jaučiasi jo įskaudinti, ir palinkėjo „meilės bei grožio anarchijos“.

Neabejojau šio palinkėjimo nuoširdumu, nes vienas iš penkių stipraus meno kūrinio kriterijų, anot Fabre'o, yra maištas (greta technikos, kompozicijos, spalvos pojūčio ir vaizduotės). Visuomenė siekia tvarkos ir saugumo, tačiau fizikai teigia, kad Visata laimina sudėtingus ir paradoksalius užmojus. „Visas grožis gimsta tik tam, kad Visata kuo greičiau grįžtų atgal į pagrindinę, į ramybės būseną“, – suprato Kęstutis Staliūnas, pats jaunystėje Planko slapyvardžiu išleidęs „Eilėraščių nešvankių beigi prieš valdžią“ rinkinį.

Pasikalbėjau apie leistas meilės ir grožio anarchijos ribas su keletu moterų. Svetlana Griaznova prisiminė atsisakydavusi kvietimų pakilti į viešbučio kambarius su žymiais fotografais ir prodiuseriais, tačiau nesijaučia dėl to nukentėjusi. Ji pabrėžė, kad derėtų labiau saugoti į grožio pasaulį besiveržiančias nepilnametes. Raminta Jurėnaitė priminė, kad kadaise nepilnametės tapdavusios karalienėmis. Jai pritarė Marina Abramović, paliudijusi, kad dar visai neseniai kūrybos pasaulyje galiojo daug laisvesnio elgesio normos.

Ko gero, labiau nei teismo nuosprendis Fabre'ą sudrausmino mažasis sūnelis. Jau 2022-ųjų gruodį grožio anarchistas privačiose Londono ir Romos galerijose surengė parodą, vėl pristatydamas savo krauju nupieštą paveikslą, šįsyk vaizduojančią Django Gennaro motinos išsčiose. Tema, ko gero, skatintų sugrįžti prie piešimo sperma, tačiau kūrėjas apdairiai pasirinko nuosaikesnę metaforą. Beje, jaunystėje jis yra piešęs ir ašaromis, bet juk nuteistajam nepritiktų trintis akių svogūnu. Toje pačioje parodoje pasigėrėjau nepaneigiamai trikdančio grožio skulptūromis iš raudonųjų koralų. Jų kainos siekė 200 tūkstančių svarų, piešinių – po 20 tūkstančių.

Janą aplankiau beveik po metų nuo paskutinio teismo posėdžio. Vėl pavakarieniavome jo dirbtuvėse. Miet Martens patiekė viščiuką su bulvėmis. Rinkiniai rūsyje pasirodė gerokai pratuštėję, juose vyravo tarpvietės vaizduojančios aukso mozaikos. Fabre'as pasiguodė ne tik buvęs nepelnytai apkaltintas („išvaizduok, mane nu-

teisė už pasakytą komplimentą!“), bet ir nurašytas kaip menininkas. Kairieji politikai, kuriems jis visą gyvenimą simpatizavęs, pareikalavo nugriauti jo skulptūras. Aktyvistai kėsinosi atimti Laboratoriumą, nususuko rėmėjai ir partneriai. Guodėsi uždirbantis iš garsių Italijos šeimų, užsakančių miesto bažnyčioms jo kūrinius pagal tokią pat sutartį, kokią mecenatų protėviai buvo pasirašę su Caravaggio. Atsisveikindamas pakvietė į premjerą Antverpene ir vestuves Neapolyje.

Abu 2023-ųjų Jano Fabre'o spektakliai – misteriška opera „Peak Mytikas“ ir jungtuvės su Joanna de Vos bei judviejų sūnaus Django Gennaro krikštynos – įsiminė kaip įspūdingai surežisuoti ir iš esmės nepastebėti reginiai.

Mytikas (*myti* graikų kalba – nosis) – aukščiausia Antikos dievų buveinės viršukalnė. Aštuonių valandų trukmės spektaklis ataidi ir pratęsia legendinį triskart ilgesnį „Olimpo kalną“. Translytis Dionisas, velniškas Prometėjas, transformuojančios tiesos apakintas Oidipas, revoliucionierė Antigonė šėlsta reivo scenoje be jokių pertraukų, cituodami bitlus, rolingus ir Amerikos kariškių dainas. Žiūrovai gali išslūkinti pasigrožėti Laboratoriumo menais ir vėl sugrįžti kada panorėję. Salė nepilna, susirinko vien entuziastai. Po spektaklio vakarėlis tęsiasi bare. Rašytojas Lucas Marteleur sako spektaklį žiūrėjęs antrą kartą, pirmąsyk buvo išėjęs iš salės 20 minučių, o šįkart nepraleidęs nė akimirkos. Aktoriai ir šokėjai (neįmanoma atskirti, kurie yra kurie) spinduliuoja katarsį, džiūgauja gastroliuosiantys Ispanijoje bei Italijoje.

Rugsėji Neapolis dar tvoskia kaitra. Ceremonija katedroje trunka tris valandas: pirmiausia azijietiški broožų kunigas sutuokia sužadėtinius, paskui pakrikštija jų berniuką. Jaunosios pageidavimu svečiai laiko telefonus paslėpę, fotografuoja ir filmuoja tik pasamdyti profesionalai bei atsitiktiniai praeiviai. Iš šventyklos artimieji, aktoriai, bičiuliai autobusais važiuoja į Karalių rūmus, ten šventiškai vakarieniuoja. Suskaičiuoju 215 žmonių, dauguma, rodos, belgai. Jokios ekstravagancijos, jokių pasaulinių žvaigždžių, jokių rusų, jokių dovanų jaunavedžiams, jokių sveikinimo kalbų. Prie mūsų stalo sėdi Fabre'o leidėjai italai, „Peak Mytikas“ libreto autorius Johanas de Boose'as. Kalbamės apie Franzą Kafką ir japonų romanus. Ponia ir ponas Fabre'ai atrodo oriai laimingi.

Vilniuje iš jaunim teatro po Eimunto Nekrošiaus surežisuotą Witoldo Gombrowicziaus „Tuoktūvių“ Rastauskas nusitempia į „Burbulio vynu“ klausiu Varšuvos Nacionalinio teatro šulo Tomaso Kubikowskio, ar išvaizduoja pas juos rodomą Fabre'o spektaklį. „Vargiai“, – atsako lenkas ir nusuka kalbą prie Krystiano Lupos, lyg nujausdamas, kad ir ši netrukus nurašys Ženevos frankofonai.

Dar po metų, jau 2024-ųjų rudenį, Fabre'as pakviečia į uždara premjerą Budapešte. Vengrijos Nacionaliniame jis atkūrė 2001-aisiais Avinjoną pribloškusi „Je suis sang / I am blood“ („Esu kraujas“). „Pasikviesk kartu ką nors iš „Sirenų“ organizatorių – apmokėsime viešbutį“, – pasiūlė Miet Martens. Brūkšteliu – sirenos tyli. Paklausinėju aplinkui: ne, nurašytojo spektakliai nedomina. Kodėl? „Jam pateikti labai rimti kaltinimai.“

Skrendame su žmona Migle, Budapešto oro uostas pasitinka užrašais „Vengrija – šeimoms!“ įvairiomis kalbomis. Yra ir rusiškų. Centre knibžda turistų, šnekasi daugiausia slavų kalbomis, vyrauja lenkai. Prie teatro – jokie šurmulio. Dairausi Viktoro Orbáno oligarchų ar maršistų, tačiau nieko panašaus nepastebiu. Salėje apstu laisvų vietų, tarp žiūrovų atpažįstu aktorius iš Antverpeno, keletą svečių iš jungtūvių. Janas su Joanna ir Miet įsitaisę greta apšvietėjo.

Vienaveiksmis spektaklis pribloškia vos prasidėjęs: būrys šarvuotų riterių šoka *a cappella*, girdėti vien trepsėjimas, žvangesys ir alsavimas. Žiūrovai akimirksniu teleportuojami į viduramžius, scenoje geležis kapoja, pjausto ir bado kūnus, liejasi kraujas, pasirodo netikri pranašai, dega raganos, stebuklus kuria alchemikai, siautėja vyrų korida. Aktoriai šoka, dainuoja ir kalba, puikiai suvokdami tekstą. Reginiui pasibaigus, publika ploja sėdėdama, stovi ir šūkiuoja tik keli aktorių kolegos, ovacijos trunka šešias minutes, mano išmanusis laikrodys užfiksuoja elipsinę treniruotę.

Greta inteligentiška dama, prisidengusi kovidine kauke, per visą spektaklį darbavosi tušinuku ant balkono atbrailos, prirašė gal tuziną lapų. Paklausta, kur ketina skelbti įspūdius, atsako esanti ne žurnalistė, o teatro tyrinėtoja iš Graikijos. Prieiname padėkoti Fabre'ui, tuo metu ką tik suvaidinę aktoriai valo sceną. Kažkuris išsirengia, įsibėgėja ir išsitiesęs čiūozia pilvu, maudydamasis butaforinio kraujo klanuose.

Janas kviečia po premjeros padūgti šeštame aukšte. Ten įrengtoje kavinėje – VIP bare – tarnybiniame bufete

teatro direktorius egzaltuotai dėkoja meistriui už suteiktą galimybę, mat spektaklis liks repertuare. Režisierius padėkoja vengrų aktoriams. Pakalbinu belgą, vaidinusi „Je suis sang“ 2001-aisiais. Paklaustas, ką manęs apie Fabre'o metodo gaires, išdėstytas veikale „Nuo vaidybos prie veiksmo“, aktorius atsako: „Ta knyga naudinga, tik nėra lengva ją perprasti. Fabre'as – labiau menininkas nei pedagogas.“

Kitą dieną Janas pasiūlo šeimyniškai papietauti kultinėje Budapešto kavinėje „Gerbeaud“. Režisierius trina delnais, nekantraudamas prieš viešą premjerą vakare. Bilietai išpirkti. Paklausiu apie spektaklio sceną, kurioje moterys šoka aplipusios dėlėmis. Šios, įžiūrėjo vaistininkė Miglė, vakar buvo negyvos. O kaip anuomet, Avinjone? Režisierius pasakoja, kad anąsyk šokėjas nurodė aplipdyti medicininėmis taurėmis. Aktoriai, aišku, vaidino nuogi ir laistėsi tikru vynu. Šiais laikais visa tai nebeįsivaizduojama. Bandau prisiminti, ar Oskaras Koršunovas spėjo įgyvendinti kadaise išsakytą svajonę – parodyti teatro scenoje lytinį aktą.

Bičiuliškai šaipomės tarpusavyje. Fabre'as erzina mane, kad per jo vestuves Miglę nusižiūrėjęs beprotiškai turtingas kolekcininkas iš Belgijos. Giria sumanymą pridėti Vilniaus oro uostui MKČ vardą. Pats džiaugiasi augančiu sūneliu ir mažėjančiu pilvu. Užsisako ledų. Joanna prisimena, kaip prieš trejetą metų baiminosi, kad jų poroje netrukus gims dviese: Gennaro ir Gelato. Miet Martens skundžiasi, kad Janas naktimis atslenka į jos miegamąjį ir landžioja po stalčius, ieškodamas paslėptų saldumynų. „Tai mano narkotikai“, – juokiasi Fabre'as.

Juokai baigiasi svarstant, kokios meistro menų perspektyvos Lietuvoje. Išgirdęs, kad pas mus yra nurašytas, kūrėjas pasipiktina: „Juk tai neteisinga! Negi vis dar gyvename viduramžiuose?“ Kas teisinga, geriau už mane paaikšintų kuri nors tvarkos partija. Gal Janas dairosi prieglobsčio kraštutinėje dešinėje? Išgirdęs tokį klausimą, Fabre'as beveik išsiveidžia, nors čia pat prisipažįsta buvęs užstotas konservatyvių politikų, kai žalieji pareikalavo iš Flandrijos parlamento rūmų pašalinti nuteistojo menus. „Ne, dešinėn nesuksi, pernelyg brangu laisvė“, – purto galvą grožio anarchistas.

„Niekas neprivers manęs nusidėti, nes esu kraujas“ – degė užrašas virš scenos, pasibaigus spektakliui. Prieš tai matėme, kaip smagu kruviną sužeistojo kūną išvolioti plunksnose. Menininkui triukšmingas nulinčiavimas, ko gero, būtų mielesnis už nebylią panieką, tačiau su neliečiamaisiais nediskutuojama. Nurašymo dramaturgiją kuria ideologizuoti aktyvistai, o veiksmą režisuoja buhalterinio mąstymo vadybininkai. Pateikti kaltinimai priekabiavimu ir prievartavimu? Nurašyti į bendrą falokratų sąvartyną!

Janas Fabre'as buvo nuteistas Belgijos teisme už nepadorų pasikėsinimą į asmens lytinį orumą prancūzišku bučiniu ir atliko paskirtą bausmę. Jo paveikslai kabo Flandrijos parlamente, parodos rengiamos Londone, o spektakliai rodomi Antverpene. Norėčiau, kad tai išvystytų ir maištaujantys mano sūnaus bendraamžiai, ir išlepinta Vilniaus publika. Lietuvos kultūrininkai turi puikią progą nenurašyti grožio.

– IGNAS DILYS –

„Šiaurės Atėnai“ telpa
į visas pašto dėžutes!

Užsiprenumeruoti galima bet kuriame
pašte arba internetinėse svetainėse
www.prenumeruok.lt,
www.prenumeruoti.lt.

MARIJA MAŽULĖ

Mokslo gebėnė

universitete per krikštynas
buvome paklaidinti labirinte
ėjome koridoriais ir apytamsėmis
salėmis nerasdami Ariadnės siūlo
bet sienos pačios kalbėjo

girgždantys laiptai slaptos
auditorijos yra tiems
kurie tikrai geidžia
žinių

jei įmanoma kažkur
atsiremti
jei šis prakiuręs pasaulis
dar turi dugną
jis slypi požeminiame
praėjime į Domus Philologiae
kuris dar prieš porą dešimtmečių
buvo užgriozdintas sovietinėm lūženom
tik įsimylėjėliai ten slėpdavos

šiuo metu džiaugiuosi daug kuo
nors tam gal ir nėra pagrindo
bet jei galiu rašyti ir mokytis
žiūrėti į freskas
laistyti mokslo gebėnę –

šakelę nuskyniau
nuo tąkart tamsoje mus pasitikusios
šviesos – Hermio vainiko
kai laiptais nusileidęs mums suteikė
užuominą kur turėtume judėti toliau

pamerktas į stiklinę daigas
išleido dvylika šaknelių
esu visiškai rami
kol žaliuoja

Kelionė

nebeprisimenu ką galvojau
skubiai kraudama savo mantą
į senos kiuženos bagažinę

prie namų medyje čiulbėjo liepsnelė
ir saulės blausus švytėjimas
maloniai šildė
nedegino

nebežinau ar tądien
priėmiau sprendimą palikti
kaustytus batus prie konteinerio
gal koks benamis užsimanys
dar įkopti į savąjį Everestą

įtemptos balso stygos
vibruodamos
skleidė garso bangas
išvalančias galvą
taip keiksmiškai nuplovė
visa kas nereikalinga

mano per stiprus emocinis atsakas
į tavo buvimą čia
vadinamas labai banaliai

nebeatsimenu apie ką galvojau prieš
taip staigiai išskriedama iš atmosferos
prie namų medyje čiulbėjo paukštis
ir saulės švytėjimas pro debesį
buvo malonus

palikti mes liko
stovėjo ir rūkė
kiemelyje
iki ryto

Eglės Frank nuotrauka

Tulpmedis

vienintelis kurio niekada
neturėsim
plonytis kraujo siūlelis
peršviečiamas ląstelių
gniuutulėlis
lengvas vėjo dvelktelejimas
nešantis rausvą
tulpmėdžio lapą

nežinomas dailininkas
nutapė jame
tavo veidą

Forma yra tuštuma

rašiau tau kad meilės
ertmė
reikalauja pertekliaus
suvokimo perviršio

rašiau tau kad rožė
tai rododendras
kad smalkės yra eilėraščių
nuosėdos
o veidai tik formos

ir vėl susitinkame
tamsiame kambary
su vaizdu į žiedinę sankryžą
galima išeiti kurion nori
pusėn

o mes tik sukamės
žiūrime kaip aplink Žemę
vyksta palydovų eismas
visą naktį

nėra jokio skirtumo
kuris
išvyks pirmas
nes viskas juda ratu

kadaise parašiau
meilė yra tuštuma
tada dar negalvojau
kas po jos

Randas

esu randas ant tavojo riešo
kai grėbstai lapus į krūvas
ar raides į eilėraščius
o ruduo negailestingai
varo dangumi savo debes

esu žodis užstrigęs ant tavo liežuvio
gali išliežti mane kaip krislą iš akies
bet ne išstarti galvok apie mus
kaip apie suskaidytas eilutes eilėraščio
kurį kažkas rašo

esu įrodymas kad liekam gyvi
savo žodžiuose nuogi nepakaltinami
mūsų kūnai sudaryti iš ženklų
nedailaus mano rašto

esu seno pasaulio antvožas
per jo plyšius sunkias šviesa
ir laisto savim knygų puslapius
naikina netvarius laiko sluoksnius

tiesiu ranką ten kur nepasiekia žodžiai
jų netikėto išdėstymo tu mane mokei
bet nepasakei kaip išeit

iš metaforos

Telepatijos bandymai

kai ištrynei savo profilį
iš socialinio tinklo
visą naktį sapnavau
telepatijos bandymus

rašei žodį
o aš jį girdėjau
žemų dažnių vibracijomis

mačiau tavo eilėraščius
tranzuojančius iš žurnalo
į almanachą
pagiringus
apžėlusius skyrybos ženklais

balastinių žodelių pilnomis
kuprinėmis
ir tik puse butelio
stipriausiojo tropo

vienas prastai įsivilkęs
į metaforos apdarą
sušalęs apsisnarglėjęs
be nosinės
(čia jau redaktoriaus aplaidumas)

regėjau juos keliaujančius
word'o paraštėmis
parkritusius po stalu
per festivalį
įsimetusius į poeto
barzdą
plaukiančius Nemunu
suglamžytų lapų laiveliais
išsekintus nesibaigiančių taisyčių

vienas jų atrodė
šiek tiek padoriau
ir į sąskaitą įkritis
menkam honorarui
kaipmat nunešė į valyklą
išsiliejusią savo eilutę

ant pakabos pastebėjęs
lygiai tokią pačią
kažkieno paliktą
staiga suvokė
literatūra tik žaidžia
poetų kauliukais
ir kartais iškrenta
vienodas žodžių derinys

gal ir mes tik paslaptinių
telepatijos bandymų
aukos
ieškojau tavo eilutės
nuo tada kai
išsitynei

HARRI NORDELL

Suomio Harri Nordellio (g. 1956) poezija – asketiška, mįslinga, „šamaniška“, tarytum išnyranti iš tylos, iš anapusių, besiskleidžianti mentalinio suvokimo paribuose.

Čia skelbiami eilėraščiai iš rinktinės „Žodžių liepsna tyloje“.

•

Ieškok manęs ten, kur esi tu
Krenta sniegas – mirusiųjų šviesa

•

Balandžio vežimas įsuko į kiemą.

Gimiau su žmogaus galva ant pečių,
naro klyksmu gerklėje,
krvina išdaviko miline.

Vežikas turi mano atmintį.
Akyse – laukinės įsčių sutemos.

Ikona

Gelsvoje bičių vaško šviesoje
žygiavo eisena; vaizdinys ir atminimas.
Suėjo raudotojai, orakulai. Šiurkštūs
ir nebylūs. Susirinko visi veikėjai.

Ant jų pečių siūbavo uosinis narvas,
o jame – papjautos
penkios juslių beždžionės.
Ėjo žmogus
nešinas entropijos sėkla užtaisytu šautuvu.
Dundėjo mano oda aptrauktas būgnas.

Virš eisenos skriejo klyksmo ietis,
plačiai vėrės dulkių vartai

•

Dangui apsigobus kauliška sutema
tave sudegins valtės pavidalo
medžio kamiene

tau įduos iš anglies austas bures,
vietoje akių skaičiaus – tamsą,
vietoje atminties – trapų šviesos krantą.

Kad nerastum jokio kelio.

•

Čia diena amžinai
renkasi šiaurės spalvą,
o baltuodegis elnias
baidosi savo paties išgąščio,
miruoliai dangstosi šaknų kepurėm,
ausys užvertos ledinėm kriauklėm,
mėlynėm nuspalvinti liežuviai

•

Lopšinei nutilus
sutvinksi akmens širdis – tyli ir nuožmi.

•

Užsibuvusi žiemos diena.

Juodžemio plyšyje
pilkas sapno šilkas.

•

Tu, kuris užsivožei ant pečių
juodą jaučio galvą,
pakilai šviesop

akinančiame švytėjime plaka
mirtinai drąsi širdis

ateik, maistas paruoštas

•

Tai pirmasis

sudegęs embrionas,
pelenų moters pagimdytas

žaibo tramdytojas

tau dovanotas.

Būti kitu tavyje.
Tapti antru regėjimu.

•

Paparčio moteris
bičių vaško akimis
sūpuoja ledinį lopšį.
Rezga blogio pinkles
tiesos priešas.

Sapnų meistras
dilgelių skrybėle.
Iš džiovinėtų vabalų
nuaustu švarkeliu.

•

Šukuoja moteris
žemės raudonio plaukus,
saulės
liepsnojančias gaires

nekantraujantis laikas
nesuteiks
tau malonės

nepaperkamasis,
kuriam paklosi
savo kvėpavimą

•

Regėjau sapne,
kaip kiaurai mane prajoja žirgas
ir aimaną
skilusiai kanopai
susmingant į kūną.

•

Ak, smagiame giminių medžių sode
tesi drakono atvaizdas
ant užgesusio popieriaus žibinto

•

Čia, kur geležies žolė
kalasi prakeiktiesiems
ir gaudžia pabėgimo būgnai,
apeinu sausros nualintą platybę,
nes aš sutemų klajoklis.
Apakėlis
pilkomis akimis,
ištuštėjusiais bičių lizdais.
Mane vadina debesų teležytoju,
jūros knygą sykį parašiau.

Dixit Angelos

Siluetas pakilo ant šviesos kyšulio
rankoje – dulkių gėlė
ir prabilo niauriu Ditės šalies balsu:

*Ko ieškot, visa prapuola.
Tvari tik nyksmo valdžia.*

Apsisuko ir dingo

Mes nusitraukėme kaukes
žmonių veidais

•

O reikėtų nublizginti
Ir rankom apsaugoti

Kaip laukinio paukščio kiaušinių
ar trapią vidujybės prizmę

Koks pats esi
Ką pats turi

Niekdario rankas

Tarytum iš tylos
niekas nebūtų nužengęs

•

Blausiai geltona vasaros naktis
Akmuo sekliam vandeny
Miegi įsisupęs į sudriskusią plunksnų sėmėgą
Žodžių liepsna tyloje

•

Raminu ilgiausią raudą, vėją tūkstantmetį. Pasakyk, kieno kvėpavimas
siūruoja švylius. Virš ko plevena besvoriai debesų marškiniai?

Raminu ilgiausią raudą, vėją tūkstantmetį. Pasakyk, kodėl diena tėra
tuščių erdvių mirazas. Kur dūžta prasių horizontas?

•

Dienos buvo trumpos vėjuotos grandinės. Jos susivijo į savo chronologijas.
Nežinomas paukštis įlankoje krykauja senovinio ežero vardą. Anc anc, anc

Mane įrašo į mirusių sąrašą.

•

Jų buvo trys. Berniukas, gražus lyg mirtį nugalėjęs. Ir lydėtojos,
vabzdžių nuometais paskubom apsigobusios.
(Tik jie girdėjo šnabždesį, tik jie regėjo, niekas kitas.)

Jie skubėjo per akinantį dienos įtūžį. Akmenimis ritos išminčiaus
vežimas.

Vandens pakinktuose miegojo kriauklė.
Jie keliavo akies kitybėje.

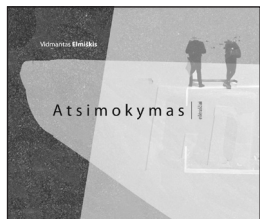
Daug laiko nutekėjo. Tai nutiko Morijoje, kur iš kalnų ežero išnyra
stačios uolos, pečiais remdamos dangaus stiprybę.

Kur suskrenda paukščiai nuo šviesos, nuo šalčio, nuo dejonės.

*Iš: Harri Nordell. Sanalekki äänettömydessä:
Valitut runot 1980–2006. WSOY, 2011
Vertė Rūta Marija Viljamaa*

Mano artimas / eilėraštis

Švelnumo kambariai ir pašiauštas kailis

Vidmantas Elmiškis. *Atsimokymas*. Eilėraščiai.Knygos viršelio dailininkė – Inga Paliokaitė-Zamulskienė.
K.: Kauko laiptai, 2024. 96 p.

Ar įmanoma viską, kas gyvenime veikta, kuo džiaugtasi ir dėl ko kentėta, pamiršti, lyg tai būtų ne tavo paties padarytos klaidos, išgyventa laimė, patirti sudužimai? Pamiršti, atsižadėti tarsi savo paties savasties ir su pašaipą, o kitąsyk – su gauduliu pamatyti save tarsi trečią asmenį asmeninėje gyvenimo istorijoje. Tuomet – persikelti į „lyrinį subjektą“ ir pasitelkus ironijos skalpelį brūkštelti juo per atminties veidą. Eilėrašciais.

„Atsimokyti“ paties savęs... Tokio veiksmo imasi poetas Vidmantas Elmiškis naujoje lyrikos knygoje „Atsimokymas“ (rinkinio redaktorius Viktoras Rudžianskas, kalbos redaktorė Milda Kiaušaitė, dailininkė Inga Paliokaitė-Zamulskienė).

Autorius stoja akistaton su savo tuštėjančia dabartimi, žvalgosi į nueitą gyvenimo kelią, tapdamas sau ir prokuroru, ir advokatu, ir liudininku. Jis atėjo į poezijos „teismo posėdį“ tik vieno – patvirtinti: „Mano draugas geras! Jo širdis didelė. Jis labai vienišas.“ Pagrindiniame, drįstu sakyti, rinkinio eilėraštyje „Atsimokymas“ skelbiamas autoriaus imperatyvas: pavargau, noriu su viskuo atsiveikinti ir visa pamiršti! Tačiau paskutinė eilėraščio eilutė, kaip atsakymas prieš tai dėliotoms strofoms, tampa visos knygos uvertiūra: laukia prieštaravimų kupini, sinkopuoti, daugiabalsiai eilėraščiai, ne „linijinis“, ne „tiesinis“ jų rinkinys.

*Paknopstom skubėdamas,
sunkiai alsuodamas,
skaudžiai klupdamas,
purvinas šliauždamas,
poteriaudamas ir nešvankiai burnodamas,*

*visaip ir visus,
įskaičiuojant save,
keikdamas
ir neteisėtai kvailai laimindamas,*

atsimokiau, atsimylėjau, atsiribojau.

Nuo ko, klausia ant nosies tirpstanti snaigė.

(„Atsimokymas“, p. 23)

Penktojoje poeto (dar ir publicisto, ir humoristo) lyrikos knygoje susiduria ir viename eilėraštyje ima šokti laukinis gaivališkumas ir metų patirties diktuojama, dar kandaus žvilgsnio kreivokai „apibadyta“ ironija ir autoironija.

*Po kaštono žiedais
krykščia vaikas, papuoštas
kalėdine kepuraite,*

*po apsnigta eglute
skutinėju velykinį kiaušinį.*

Kalendorius mus stebi.

Stebi ir atlaidžiai šypsosi.

(„Gimtadienio eilėraštis“, p. 45)

O kartais – tiesiog rezignacija: „Akiduobės kaip kapiinės, / o kapinėm jau stinga žemės – – –“ (p. 88).

Daugumos Vidmanto eilėraščių kalba taupi, žodis išsprūsta kaip impresijos blyksnis. O tada, užsimojęs galinga ironijos letena, autorius teškia per viršugalvį savo paties lyrizmui: „Spjaudai sėklikes / neabejodamas – išdygs spygliuotų medžių“ (p. 18). Tačiau šalia „dyglių“, poetui norint to ar nenorint, dygsta ir veši vienatvės, sunkios (jei tokia yra) ramybės, iki kurios būta visko, susitaikymo ir pasidavimo plačialapiai augalai. Ir ta antroji, gilesnė nei akimis matoma, eilėraščių kalba mane jaudina labiausiai. Tai, kas iki galo neišsakoma. Tokioje kalboje žaidžia metaforos, sulaukyti ar sproginėjantys emociniai blyksniai, pauzės, regis, nutrūkusios mintis, kurią pratęsia (arba ne) pats skaitytojas. Taisyklingai sutvarkyta lyrikos skyryba. Vidmantas geba laiku atsitraukti nuo frazės „paaikškinimo“. Arba paaikškina ne taip, kaip tikėtumeisi.

Poetas be savigailos konstatuoja: „[...] praslenska vaizdinių paradus: / subraižyta oda, sušiauštos mintys / ir jausmas: jausmas krentančio į smegduobę“ (p. 18). Suvokdamas savo asmenybinį dvilypumą ir žmogiškos bendrystės alkį Elmiškio lyrikos kelevivis nebijo pripažinti vidinės savinaikos, niekio būsenos:

*Norėčiau nukelti kepurę prieš dangų,
bet gyvenimas pašykštėjo, nedavė kepurės,
todėl dažnai esu atžarus, dažnai piktas;*

*švelnus žodis ant liežuvio,
o ištarus – čaiži stiklo šukė.*

*Nežinau, kas su manimi turėtų kautis
kaip vienas su vienu,
nesu toks išmintingas, kad pasirinkčiau,
todėl iššūkį meta šešėlis.*

Apsikabinkim, siūlo, brolau.

*Tvirta mudviejų draugystė.
Kaip duonos ir peilio.*

(p. 21)

Kūryba gelbsti, refleksija suteikia atlaidumo, atlaidumo pirmiausia sau pačiam. Šioje knygoje plačiai ir giliai kaip dar niekad iki šiol Elmiškis pasiryžta sunkiam dvasiniam darbui: praeities „fotografijose“ atrasti tokių kadru, kurie patvirtintų esatį. Nesvarbu, kokią svarbu – buvau. Ir esu! O, kaip tai pažįstama, išgyventa ir suprantama! O aš vis noriu, kad autorius kuo mažiau savęs taupytų, kuo aistringiau atkurtų tą būtį, kurioje jautėsi visaip, bet iš tiesų – buvo. Kad ją nutapytų, nes ši poezijos drobė kuo autentiškesnė, tuo labiau tampa atpažįstama ir artima skaitančiajam:

*Įsliūkina į pasąmonę ir spurda:
užrašyk.*

*Paslaptingas žinios, kuri negirdėta,
nešėjas,
padauža,
įirtingai talžantis laiko klaviatūrą.*

*Ir balsas.
Šiuoždus.*

Meilė paženklinta saulėlydžio strijomis,
o gosliai mirčiai per keturias dešimtis,
gosli mirtis paženklinta pilnaties strijomis,
o meilė bujoja po keturių dešimčių – – –

(„Įkyrus eilėraštis“, p. 53)

Savo lyrinio pasakotojo liūdesį Vidmantas visai mėgina užspausti dideliu akmeniu, tačiau jautri ir nedeklaruojamai krikščioniška, viltigai romantiška pasaulėjauta vis kyšteli galvą. Ištariama su lengvu gauduliu: „Išganyto nebus / suvalgius sniego saują, / tačiau paklydėlė burna godi. // Širdis niūniuoja giesmę. // Atitaria pūga“ (ciklas „Baltai“, p. 69). Autorius struktūroja tekstą, perskirstydamas jį strofomis ir kableliais, sudėdamas visus skyrybos ženklus. Aš skaitau ir juos minty nubraukiu, mėginu „laisvinti“ eilutę. Žinoma, poeto taip pasirinkta. Tačiau kai visas eilėraščių rinkinys turi trūkinėjančios atminties, užsilikusių sąmonėje ar sąmonėje vaizdinių, o svarbiausia – metaforiškumo charakterį, gal galima pabandyti kitąkart elgtis poetiniame tekste laisviau... Suprantu, tai nelabai padorus siūlymas, kai niekas tavęs neprašo. Bet pažiūrėkim:

*Pakantumas ir įniršis
nužiestas puodas
sudaūžyta lėkštė
intymus tavo naktinukų kvapas
aš
tyliai šlepsintis katinas*

(p. 50)

Perrašiau savaip, be skyrybos ženklų. Sulaužiau eilutes. Ar neatrodytų laisviau, Vidmantai?

Elmiškio eilėraščių pasakotojas, grįždamas atgal – į buvusį gyvenimą, – mėgina darsyk įkurdinti save ten, kur sąvoka „namai“ reiškė „esu“. „Pareičiau namo, įsliūkinčiau tyliai, / susigražinčiau vietą stalo gale, bet – // lėkštės vietoj prikaltas drugelis. / Margaspalvis, švelnus, nekaltas“ (p. 89). Kartkartėm akį drėksteli šturkšti įvaizdžių erotika. Mergos ir bernai, bobos ir diedai... „Iš savo kaimo niekada ir niekur neišvažiuo. // Padarė vieną lyrišką nuodėmę – sugulė su kaimyno moterim.“ Tačiau netikėta eilėraščių atomazga nutrūka ir perkeičia iš pirmo žvilgsnio toki prozišką teksto tiesmukumą, ir eilėrašties tampa poezija.

*[...] Labai keistas buvo jos vardas,
Žmonės Babele šaukė.*

*Kai perskaitė, kas ta Babelė,
Pasijuto mažiau kaltas.*

*Be reikalo. Kartą ilsėjos po dienos darby.
Kai per batvinius atėjo Babelė ir pravirko:
jeigu aš plyta, įmūryk mane į Babelio bokštą...*

Veltui ieškojome, prašapo abu kaip į rūką – – –

(„Nutikimas“, p. 56)

Nukelta į p. 15 ►

TEKSTAI NE TEKSTAI

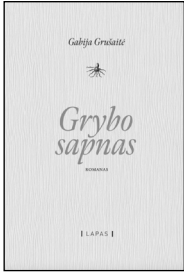
AUTOGRAFU RŪŠYS

Miglės Anušauskaitės komiksas

„Grybo sapno“ apžavai, arba *Trendų* supermarketas

Gabija Grušaitė. *Grybo sapnas*. Romanas.
V.: Lapas, 2023. 384 p.

Gabijos Grušaitės „Grybo sapnas“ pasirodė 2023-ųjų pabaigoje. Romano pristatyme dalyvavo influenceriai ir kitos žinomos žmonės, o pati autorė pristatyme pasirodė vilkėdama blizgančią suknelę. Naujienų portalai ir pati autorė apie knygos sutiktuvius vakarėlį daug rašė ir kalbėjo – su prask, lietuvių literatūros kaimui influenceriai yra neregėtas dalykas, o

autoriams, kurie į savo knygų pristatymus vis dar vaikšto vilkėdami senamadiškais drabužiais be blizgučių, reikėtų susimąstyti. Novatorės įvaizdį Gabija Grušaitė formuoja ne tik keisdama literatūrinių renginių mados tendencijas, bet ir pateikdama save kaip lietuvių literatūrinės kalbos atnaujintoją. Be pačios „Grybo sapno“ autorės pasisakymų, kalbos išskirtinumui akcentuoti skiriamas atskiras romano redaktorės Ūlos Ambrasaitės komentaras knygos gale. Labai gerai, kad tas komentaras ten yra, nes be jo romano kalbos išskirtinumo galima ir nepastebėti. Neaišku, kodėl Gabijai Grušaitei ir Ūlai Ambrasaitei atrodo, kad necenzūrinė leksika ar vienas kitas praleistas kablelis vis dar yra naujovė. Tarsi nebūtų buvę Jameso Joyce'o (paskutiniame „Uliso“ skyriuje beveik nėra skyrybos ženklų), avangardo – lietuviško ir nelietuviško – bei gausybės vėlesnių autorių, kurie mėgsta pasikeikti ir skyrybos ženklus vietomis vartoti kitaip (kraštutinis laisvos skyrybos pavyzdys – Romualdo Granausko „Jaučio aukojimas“, kurį sudaro trys sakiniai). Todėl susidaro paradoksali situacija: novatoriškoji Gabija Grušaitė iš tiesų grįžta maždaug šimtu metų atgal, kada kablelio praleidimas gal ir būtų buvusi naujovė, ir trisdešimt penkeriais metais atgal, kai Lietuvoje necenzūrinė leksika dar šokiravo. (Galima prisiminti Ričardo Gavelio „Vilniaus pokerį“, pasirodžiusį nepriklausomybės aušroje ir šokiravusį dalį visuomenės. Necenzūrinė leksikos požiūriu „Grybo sapnas“ greta „Vilniaus pokerio“ atrodo minkštas ir pūkuotas.)

Tačiau reklaminė kampanija veikia: per daugiau nei metus pasirodė jau ketvirtasis „Grybo sapno“ leidimas, o norint gauti romaną bibliotekoje vis dar gali tekti palaukti netrumpoje eilėje. Influenceriai ir apžvalgų autoriai romaną giria. Tačiau keliose rimtesnėse recenzijose, pasirodžiusiose visoje plojimų ir pagyrų šventėje, „Grybo sapnui“ toli gražu nėra plojama. Štai ir vėl susiklosto gerai pažįstama situacija: skaitytojams patinka, o kritikams – ne. Būtent šią situaciją, praėjus daugiau nei metams po „Grybo sapno“ pasirodymo, ir norėtųsi apmąstyti. Kodėl, nors kritikai nurodo gana rimtus trūkumus (menkai individualizuoti charakteriai, prastai pasirinktas pasakojimo būdas, kalbos vienodumas, kosmopolitaniškumas (Marijus Gailius, „Grybo sapnas“ tarp egzistencializmo ir kosmopolitaniškumo“, *Literatūra ir menas*, 2024, Nr. 4), romano reklaminei kampanijai pavyksta sukurti teigiamus skaitytojų lūkesčius? Kuo dar, be tariamo kalbos novatoriškumo, „Grybo sapnas“ yra toks patrauklus?

Kam nepatinka tapatinis su romano veikėjais? „Grybo sapno“ atveju puikiai tinka angliškas terminas *relatable*. (Šis terminas sietinas su socialiniuose tinkluose paplitusiais merais ar trumpais vaizdo įrašais, kuriuose vartotojas atpažįsta save, t. y. *relatina*. Paprastai vartotojas *relatina* su memuose ar vaizdo įrašuose pavaizduotomis bendražmogiškais komiškomis ar nelabai komiškomis, tačiau iš esmės nežeidžiančiomis ir gerai atpažįstamomis situacijomis. Tokio *relatinimo* išraiška – *laikas* arba širdutė.) Romano veikėjai yra paprasti, žmogiški ir todėl labai *relatable*. Daugeliui mūsų dažną rytą sunku keltis iš lovos, visi kartais pasišnekame patys su savimi, pasipykstame su aplinkiniu pasauliu ir turbūt nemaža dalis turime didesnių ar mažesnių priekaištų tėvams. Taip pat ir romano veikėjai. Tačiau ar *relatable* efektą derėtų tapatinti su aktualumu, kurį „Grybo sapnui“ priskiria romano gerbėjai ir apžvalgininkai?

Pasak Andriaus Jakučiūno, visi keturi romano pasakotojai yra menkai individualizuoti (Andrius Jakučiūnas, „Tarp dogmų ir grybų“, *Metai*, 2024, Nr. 2). Upės, Dastino, šefo Karlo ir Inos kalba, nors veikėjų skirtinga kultūrinė aplinka, lytis ar net gyvenamasis laikas (Upė kalba iš 2051-ųjų), iš esmės nesiskiria. Todėl susidaro įspūdis, jog romano veikėjų lūpomis kalba kažkas iš užkulisių, galbūt pati autorė. Veikėjų charakterio trūkumą bandoma kompensuoti ekscentriškais keistenybėmis: Upė pyksta su virtualiąja asistente Ana, Dastinas turi neįprastą pomėgį tyrinėti grybus, Karlas yra įmantraus maisto mėgėjas, o Ina nusprendžia patirti indų plovėjos kasdienybę (Inos indų plovimas kavinėje, po kurio ji grįžta į savo namus,

kuriuose, be gausybės prabangių gėrimų, žinoma, yra ir indaplovė, primena aukštesniosios klasės išvykas į kaimo turizmo sodybas, kuriose galima, pavyzdžiui, pamelžti karvę ar perykloje ieškoti kiaušinių). Tačiau tokie ir panašūs buitinio lygio *crazy* dalykėliai tėra dar vienas būdas sukelti *relatable* efektą, nes visi turi ką nors truputėlį *crazy*. Romano pasakotojų vienodumo įspūdį dar labiau didina kiekviename pasakojime atsikartojanti tėvų įskiepytos traumos tema, kuri „Grybo sapno“ apžvalgose dominuoja kaip ryškiausias romano aktualumo požymis. Tačiau aktualių temų, motyvų galima atrasti ir traškučių reklamoje, ir genialiam literatūros kūrinijai, todėl vertėtų kalbėti apie skirtingas aktualumo formas. *Relatable* efektas – populiariajai literatūrai būdinga aktualumo forma.

Grįžkime prie traumos. Kiekviena trauma yra individuali patirtis, formuojanti ir individualią psichinę struktūrą, charakterį. Tačiau trauma „Grybo sapne“, atrodo, to nedaro. Romano pasakotojai primena šablonus, o ne individualius charakterius, todėl susidaro įspūdis, kad romane trauma tėra lipdukas su populiariu žodžiu „trauma“, prilipintas veikėjams kur nors ant kaktos, t. y. bendrybė, *trendas*. Be to, traumos paradigma romane išpučiama iki tokios apimties, kad traumuotu žmogumi romane laikoma, pavyzdžiui, trisdešimt penkerių metų Ina, kuri kaltina savo senamadiškus tėvus dėl to, kad jie gyveno perdėm nuobodų gyvenimą, o Ina visada norėjo ko nors egzotiško. Traumos sąvoką vartojant taip plačiai, traumuotu žmogumi save gali laikyti beveik visi, nes tobulų tėvų turbūt nėra, todėl skaitytojų, kurie gali *relatinti*, skaičius tik išauga. Tad neverta kalbėti apie romano aktualumą (kaip kalbama apžvalgose), nes šis žodis kuria nepelnytą asociaciją su tais kultūros reiškiniais, kurių nelinkstame vadinti *pop-su* (jiems šį žodį ir palikime). Tiksliau būtų sakyti, kad „Grybo sapnui“ pavyksta sukurti *relatable* efektą, itin patrauklų burbulų kultūroje. Ar tai blogai? Nebūtinai, tačiau „Grybo sapnas“ pateikiamas ne kaip *popsas*, o kaip kai kas rimčiau: knygos viršelyje rašoma, jog „Grybo sapnas“ yra autorės septynerių metų studija apie žmogaus sąmonės paradoksalumą. Tačiau apie kokią sąmonės studiją galima kalbėti, jeigu romano veikėjai stokoja individualaus charakterio?

Kita „Grybo sapno“ patrauklumo priežastis – gausus *trendų* kiekis. Grybai, mikrobiomas (makrobiomas), nirvana, meditacija, karas, ekologija, kulinarija, fantastika, magiški sąmonių ryšiai, psichoanalizė, sąmonės iracionalumas ir iliuziškumas. Dauguma šių temų nebūtinai yra *popsiškos*, tačiau jos į romaną įtraukiamos kaip *trendai*, sukeliantys savaiminį susidomėjimą. Tą rodo keli dalykai. Pirmia, aktualijų romane yra tiesiog labai daug. Antra, aktualijos nesulipinamos ir prasmingai visumą, o kai kurios jų netgi prieštarauja viena kitai. Pavyzdžiui, ekologijos tematika disonuoja su atsakomybės jausmą komplikuojančia iracionalumo / iliuziškumo paradigma. Jei už tavo sprendimus priima tavo organizme įsitaisęs grybas, ar turėtum jaustis kaltas dėl to, kad tavo elgesys, pavyzdžiui, pražudė kai kurias gyvūnų rūšis? Juk jas pražudei ne tu, o tavo grybas. Tai rodo, kad aktualijos romane yra silpnai reflektuojamos, dėl to jos taip ir lieka *trendais*, nes nėra viena aktualija neįgauna problemos statuso ir netampa pagrindine tema, rišančia tiek patį pasakojimą, tiek iš gausybės *trendų* sudėliotus veikėjų charakterius. Pasižiūrėkime į grybo, sąmonės iracionalumo / iliuziškumo ir nirvanos *trendus* atidžiau.

Grybo simbiozės teoriją visų pirma reikia išlukštenti iš popierėlio, kuris yra grybas. „Grybo sapno“ pavadinimas ir romano reklaminė kampanija kuria įspūdį (kai kam turbūt ir lūkestį), kad „Grybo sapnas“ yra apie grybus. Tačiau iš tiesų „Grybo sapnas“ ir net pati grybo simbiozės teorija yra ne apie grybus, o apie žmones. Grybas tėra blizgus, *trendy* motyvais papuoštas saldainio popierėlis, į kurį supakuota reduktivistinė teorija apie žmogaus proto iracionalumą ir iliuziškumą. Tačiau grybo simbiozės teorija skiriasi nuo mokslinių reduktivistinių teorijų, pavyzdžiui, žmogaus mąstymą redukuojančių į neuronų ir neuromediatorių veiklą. Mokslinėse reduktivistinėse teorijose siekiama labai detalai aprašyti priežastis: pavyzdžiui, kaip konkrečiai veikia ir tarpusavyje susisiekiama neuronai, kokie neuromediatoriai dalyvauja neuronų sąveikoje. Grybo simbiozės teorija nepaaiškina, kokių konkrečiai būdu grybas veikia (esama tik vienos miglotos ir fantastiškos užuominos, kad grybas *kažkaip* įsiterpia į neuronus). Kaip tik todėl, kad nespecifikuojama, kaip grybas veikia (kas paaiškintų, kodėl būtent *vyrdiceps* gali taip veikti), vietoj grybo galėtų būti bet kas: bakterijos, magnetiniai laukai, stebuklingas skystis, *Homo sapiens* evoliucijos pradžioje sušvirktas ateivių, kuris irgi, kaip ir grybas, galėtų *kažkaip* veikti. Todėl grybas ar ne grybas – ne tai svarbu. Svarbiausias yra ne simbiozės teorijos priežastis, o pasekmių poliūs:

žmogus yra iracionali ir nuolatinėje iliuzijoje gyvenanti būtybė. Ir tai dar vienas *trendas*. Ne dėl to, kad žmogaus iracionalumo paradigma savaime yra banali ir nuvalkiota. Tačiau dėl to, kad romano veikėjai tik konstatuoja sąmonės iracionalumą ir iliuziškumą, o pačiame veikėjų elgesyje ar mąstyme iracionali ir iliuziška žmogaus sąmonės prigimtis aiškiau neatsiskleidžia ir tai rodo sąmonės iracionalumo / iliuziškumo temos refleksijos stoka.

Veikėjai kaip kerus ar mantras kartoja teiginius apie iracionalią ir iliuzišką žmogaus sąmonę: „[...] gyvename lyg egzistuoję objektyvi tikrovė, projektuodami savo baimes ir troškimus į viską, kas tik pasitaiko kelyje“ (p. 85); „Žmonėms reikia blogio. Arba gėrio. Aiškių kategorijų. Žmonės norėtų turėti priešą arba tikslą. Įrodymą, kad mūsų šioje Žemėje reikia“ (p. 310); „[...] esame užprogramuoti gyventi įsivaizduojamoje realybėje ir nieko negalime pakeisti [...]“ (p. 39). Tokių ir panašių teiginių gausoje galima pasimesti ir nepastebėti, kad teiginiai ir lieka tik teiginiais. Patys veikėjai savo elgesiu nėra iracionalūs, nebent iracionalūs tik buitiniu, *crazy* lygmeniu. Visi jie iš esmės turi tą patį tikslą: kaip nors pasiekti laimės būseną – tai visiškai racionalus siekis. Be to, atitinkantis romane siūlomą racionalumo sampratą, kuri kaip racionalų traktuoja elgesį, orientuotą į žmogaus asmeninius interesus, o iracionaliu laiko veikimą, orientuotą į kitų žmonių lūkesčius ar žmonių kaip biologinės rūšies poreikius (tokia racionalumo samprata, beje, dabartiniu metu yra ant bangos). Žmogaus sąmonės iliuziškumas be deklaratyvių teiginių taip pat aiškiau neatsiskleidžia. Visi veikėjai sutaria dėl to, ką jie mato, ką atsimesna. Nėra taip, kad vienas veikėjas mato viena, o kitas – kita. Veikėjai tarpusavyje susišneka. Tad kur tas sąmonės iliuziškumas? Galbūt sąmonės iliuziškumą atskleidžia tai, kad Upė savo tėvu laiko vyrą, kuris nėra jos tėvas? Upei paprasčiausiai trūksta informacijos (jos motina jai nepasako tiesos), tačiau tai nereiškia, kad Upė iš esmės negali neiliuziškai suvokti tikrovės. Juk žmogaus, nematančio audeklų uždengto objekto, nevadinsime aklu. Upė ir jos motina Dastina regi kaip didį mokslininką, jam statomi paminklai, o jis iš tiesų yra palieges ir gyvenimu nusivylęs mokslininkas. Gal čia žmogaus sąmonės iliuziškumas? Tai lengvas perspektyvizmas, kurio pasitaiko visų gyvenimuose, tačiau tai tikrai neatskleidžia esmingo žmogaus sąmonės iliuziškumo. Juk labiausiai Dastinu žavisi jo nepažįstanti Upė, o šefas Karlas, kuris su Dastinu susitinka tiesiogiai, jam netgi jaučia gailestį. Todėl romane pasirodantis perspektyvizmas, kylantis dėl informacijos stokos ar nuotolio, anaipol neįrodo teiginių, kad žmogaus sąmonė yra iliuziškų vaizdų gamykla, nepajėgianti adekvačiai suvokti tikrovės. Tačiau iracionalumo ir sąmonės iliuziškumo tema yra įdomi, todėl „Grybo sapnas“ gauna dar daugiau patrauklumo taškų.

Toliau: nirvana arba gyvenimas čia ir dabar (abu šie dalykai romane yra suplakami į vieną). Literatūros kūrinijje nirvanos būseną labai sunku pavaizduoti, todėl „Grybo sapne“ vėl pasitelkiamas konstatavimo metodas. Veikėjai kartoja teiginius apie išsivadavimą iš tėvų, aplinkos ir visa ko. Kiekvienas pasakotojas tarsi pasiekia savąjį nirvaną, tačiau veikėjų išsivadavimas neatrodo įtikinantis. Nirvanos būseną nesiderina su kalbėjimu, nes pasiekęs nirvaną subjektas turėtų išnykti, o kalbėti gali tik subjektas, bet ne beformis vienis, kurio dalimi pasiekęs nirvaną tampa subjektas. Taigi, nirvanos būsenai būdingas tylėjimas (dėl ko ir sudėtinga literatūros kūrinijje pavaizduoti nirvanos būseną), tačiau po tariamo nušvitimo veikėjai ima dar aktyviau plepėti, kartoti tuos pačius teiginius apie mistišką išsivadavimą, susitaikymą, buvimą čia ir dabar, tarsi bandydami pasikartojančiais teiginiais palaikyti butaforinę išsilaisvinimo būseną. Todėl nirvana yra dar vienas *trendas*, o „Grybo sapną“ galima pavadinti *trendų* supermarketu, kuriame kiekvienas skaitytojas ras ką nors sau.

Apibendrinkime. Romane-supermarkete aktualumas susiaurėja iki *relatable* efekto, o potencialiai įdomios ir aktualios temos virsta nereflektuotais *trendais*. Tačiau „Grybo sapnas“ pateikiamas kaip kai kas rimčiau už *trendų* supermarketą, kaip romanas-studija. Matyt, tai dar viena simuliacija greta kalbos novatoriškumo muliažo: supermarketas apsimeta akropoliu. Tačiau nėra lengva atpažinti simuliaciją, o *relatable* efektas ir *trendų* gausa (tariamasis romano aktualumas), iracionalumo ir sąmonės iliuziškumo paradigmos yra itin patrauklūs dalykai. Rezultatas: *trendų* ieškotojams romanas patinka, o kitiems skaitytojams (taip pat ir kritikams) ne. Tačiau blogiausia yra tai, jog *trendų* ieškotojai yra verčiami patikėti, kad jie skaito ne *popsą*.

Atsakomoji nuomonė

Kodėl nepasitikiu Martynu

Esame labai pagerbti. Jaunas kritikas vargo ilgai, o „Šiaurės Atėnai“ skyrė visą puslapį jo opusui. Čia aš kalbu apie Martyno Pumpučio straipsnį „Kodėl aš nepasitikiu Antano Miškinio premija“ (2025-02-14). Iš karto noriu sureaguoti į straipsnio pavadinimą ir paklausti autoriaus: o kitomis literatūrinėmis premijomis tamsta pasitikite? Vlodo Šlaito, Antano Baranausko, Jono Aisčio, Dionizo Poškos, Salomėjos Nėries ir kitomis? Nors ir rašote, kad A. Miškinio premija neišsiskiria iš kitų, bet kažkodėl pasirenkate panarstyti ją vieną, o ne bent jau dvi ar tris regionines premijas?!

Jei tai liestų mane vieną, numočiau ranka: et, ragiukai dygsta – norisi badytis!

Bet kaltinimai metami ne man vienam. Tarp „kaltinamųjų“ šviesaus atminimo rašytojas Petras Panavas, kuris jau negali pats apsiginti. Pradžioje rašinio autorius rašo: „[...] (premią 2003 m. įsteigė Utenos rajono savivaldybė), laureatą išrenka sudaryta komisija ir jam skiriamas piniginis prizas (šiuo metu 5 000 eurų).“ Stengdamasis būti nešališkas, autorius turėjo atkreipti dėmesį, kad premijos dydis ne visada buvo 5 000 eurų. 11 pirmųjų premijos laureatų, tarp jų ir uteniškiai Petras Panavas, Vytautas Kaziela ir Regina Katinaitė-Lumpickienė, gavo po 3 000 litų (apie 900 eurų). Be jų, tokią simbolinę premiją gavo šviesaus atminimo Jonas Strielkūnas, Henrikas Čigriejus, Valdemaras Kukulas, Vytautas Vilimas Skripka, Algimantas Baltakis, taip pat Marius Burokas, Alis Balbierius ir Gintaras Bleizgys. Nuo 2015 metų premija Utenos rajono tarybos sprendimu padidėjo iki 3 000 eurų. Tokio dydžio premijas gavo uteniškiai Alvydas Katinas ir Rūta Mikulėnaitė-Jonušienė. A. Katinas visą premijos sumą pervedė A. ir M. Miškinų literatūrinės-etnografinės sodybos reikmėms, o R. Mikulėnaitė-Jonušienė tuo metu (ir ne tik) jau daug metų gyveno emigracijoje. Leisiu sau pajuokauti, kad kuo mažiau pretendentų iš Utenos, tuo premija didėja – prieš porą metų ji išaugo iki 5 000 eurų.

Didžiausius įtarimus straipsnio autoriui kelia tai, kad kai kurie darbo grupės nariai per ilgai „užsisėdėjo“ joje. Gal būtų buvę kitaip, jei jaunasis kolega būtų labiau pasigilinęs į premijos skyrimo nuostatus. Ten juodu ant balto parašyta, kad darbo grupę sudaro: Utenos rajono savivaldybės mero deleguotas asmuo, Savivaldybės administracijos direktorius, Lietuvos rašytojų sąjungos valdybos deleguotas asmuo, Utenos rajono visuomeninių organizacijų, vienijančių literatus, atstovai bei Utenos rajone faktiškai gyvenantys ir kuriantys Lietuvos rašytojų sąjungos (LRS) nariai.

Šiuo metu Utenoje gyvena ir kuria 4 LRS nariai. Steps Eitminavičius, daug metų buvęs darbo grupės narys, iš jos pasitraukė dėl pablogėjusios sveikatos. Taigi liko tik V. Kaziela, R. Katinaitė-Lumpickienė ir A. Katinas. Jau seniai būčiau išėjęs iš darbo grupės, jei būtų kas mane pakeičia. Daugiau rašytojų Utenoje nėra. O gal jums atrodo, jog būtų geriau, kad savivaldybės darbuotojai ar komunalinio ūkio atstovai spręstų, kam skirti premiją? Juk, pagal vieną barzdotą pseudofilosofą, net valstybę gali valdyti bet kuri virėja. Panašių pavyzdžių kituose rajonuose yra. Reikėtų tik pasidomėti. Ir palyginti, koks rezultatas būna tada. Visą laiką A. Miškinio literatūrinės premijos skyrimo darbo grupėje kiekvini persvarą turėjo rašytojai. Dabar joje yra 4 rašytojai, 3 literatūrinių klubų atstovai ir 2 savivaldybės darbuotojai. Turbūt straipsnio autoriui atrodo, kad didelė laimė

būti komisijos nariu. Iš savo patirties galiu pasakyti – kai savivaldybės prašo LRS deleguoti savo atstovus į vieną ar kitą premijos komisiją, visi šitos „laimės“ purtosi ir tenka ilgai įkalbinėti, kad kas nors sutiktų. Dalyvauti komisijoje ar darbo grupėje – tai perskaityti visus pateiktus kūrinius. O jų būna nuo 4 iki 8. Atvykti į posėdžius ir dalyvauti juose. Ir visa tai daryti neatlygintinai. Jei neklystu, apmokėjimas komisijos nariams yra numatytas tik Dausų premijos nuostatose. Beje, šiuo metu aš esu ne tik A. Miškinio, bet ir K. Umbraso, V. Šlaito, A. Baranausko ir D. Poškos literatūrinių premijų skyrimo komisijų narys. Ir taip, pasak straipsnio autoriaus, kaupiu galią.

Grįžtant prie A. Miškinio literatūrinės premijos, mes stengiamės išlaikyti jos lygį, ir, atrodo, mums iki šiol tai pavyko. Dirbdami darbo grupėje mes vadovaujamės premijos skyrimo nuostatais. O pagrindinis kriterijus yra šis: A. Miškinio literatūrinė premija skiriama už geriausią naują poezijos knygą, išleistą per praėjusius dvejus kalendorinius metus, kurioje atskleidžiama aukštaitiška-utenietiška dvasia, atspindinti Aukštaitijos regiono etninius motyvus, tradicijas ir istorinę atmintį.

Tiesa, penktasis A. Miškinio premijos laureatas Valdemaras Kukulas man yra sakęs: su ta aukštaitiška dvasia jūs dar turėsite problemų. Kas čia iš aukštaitių poetų dar liko? Vladas Braziūnas, Alis Balbierius, Regina Katinaitė, Algimantas Baltakis... O paskui kam premiją skirsite?

O dabar pasižiūrėkime, kas iš dvidešimt dviejų laureatų buvo nevertas A. Miškinio literatūrinės premijos. Straipsnio autorius jų neįvardina, bet tarp eilučių galima perskaityti, kad tai yra visi uteniškiai: P. Panavas, V. Kaziela, R. Katinaitė-Lumpickienė, A. Katinas ir R. Mikulėnaitė-Jonušienė. Kieno jau kieno, bet P. Panavo kūryboje gražiai atskleidžiama aukštaitiška-utenietiška dvasia, atspindinti Aukštaitijos regiono etninius motyvus, tradicijas ir istorinę atmintį. O gal galite suabejoti R. Katinaitė-Lumpickiene, vienintele iš LRS narių rašančia aukštaitių uteniškių tarme? Ir iš A. Katinos, gyvenančio gimtajame A. Miškinio kaime, Juknėnuose, tos aukštaitiškos dvasios niekas neatims. Aukštaitišką dvasią išsaugojo Škotijoje arti dvidešimties metų gyvenanti R. Mikulėnaitė-Jonušienė. Ir vėl labiausiai įtartinas lieku aš – dabar tos aukštaitiškos dvasios mano kūryboje jei ir yra likę, tai labai mažai. Bet iki 2005 metų jos tikrai būta. Štai ką apie šį laikotarpį rašė Viktorija Daujotytė: „Vytauto Kazielos eilėraščių įspūdis – lyg važiuotum per Aukštaitiją iš Dusetų, Utenos ar Molėtų Vilniaus linkui, žiūrėtum pro langą į susikertančias linijas – dangaus, miškų, kalvų, vandenų, sodybų, gyvenimo. Taip, tikrai, eilėrašties atsiranda ten, kur kas nors susikerta, – skaudžiai, žeidžiamai ar tik liūdnei, truputį elegiška, lyg prasitęstų linijos iš meilės ir netekties, iš ankstesnio rinkinio.“

Dabar dėl leidyklos „Kauko laiptai“ sėkmės. Nepatingėjau ir paskaičiavau, kad didžiausios sėkmės sulaukė Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. Net aštuoni Rašytojų sąjungos leidykloje knygas išsileidę autoriai tapo A. Miškinio premijos laureatais, „Kauko laiptų“ sėkmė perpus mažesnė. Po dvi A. Miškinio literatūrinės premijas pelnė leidyklų „Homo liber“, „Tyto alba“, Tautosakos instituto ir „Utenos Indros“ išleistos knygos. Gal vis dėlto yra svarbiau ne kas tas knygas leidžia, o kas pasiūlo. Viktorą Rudžianską, Dovilę Zelčiūtę ir Ievą Rudžianskaitę A. Miškinio literatū-

rinei premijai pasiūlė Lietuvos rašytojų sąjungos valdyba. Nė vienas komisijos narys nėra pasiūlęs nė vieno autoriaus A. Miškinio literatūrinei premijai, o nepasiūlytų knygų darbo grupė nesvarsto. Remdamiesi A. Miškinio literatūrinės premijos darbo grupės darbo reglamentu grupės nariai „susipažįsta su konkursui pateiktomis autorių knygomis ir papildomais dokumentais (kūrinio autorių biografijos, knygų recenzijos), svarsto ir analizuoja pateiktą informaciją bei autorių kūrybą; įvertina kandidatų atitikimą Premijos skyrimo nuostatoms; teikia Savivaldybės Merui laureatą, kuriam siūloma skirti Premiją“. Noriu paklausti straipsnio autoriaus: kuris iš apdovanotų autorių šios premijos yra nevertas? V. Rudžianskas, D. Zelčiūtė, I. Rudžianskaitė ar Tomas Vyšniauskas?

Tamsta, kaip žmogus, pretenduojantis vertinti kitų autorių kūrybą, turėjote pastebėti, kad 2020–2024 metai buvo leidyklos „Kauko laiptai“ aukso amžius – joje knygas leido daugelis žinomų poetų. Galgi neatsitiktinai ir ne kieno nors pikta valia jie atsidūrė tarp A. Miškinio premijos laureatų? Šiuo metu tokį pat aukso amžių išgyvena leidykla „Slinktys“. Ir aš neabejoju, kad bus nemažai pastebėtų ir įvertintų šios leidyklos išleistų knygų.

Keturiasdešimt metų dirbdamas žurnalistikoje, tiek respublikinėje, tiek regioninėje, niekaip negaliu suprasti, kam priskirti šį opusą. Mokslinei, tiriamajai ar užsakomajai žurnalistikai? Straipsnyje yra nurodyti šaltiniai. Pradžioje jie rimti, bet niekuo nesusių su aptariama tema (gal norint suteikti publikacijai svorio ar parodyti savo išprusimą), o paskui nusileidžiama iki vietos laikraščių. Iki tiriamosios žurnalistikos straipsnis taip pat netempia. Mano nuomone, jis yra arčiausiai užsakomųjų straipsnių. Įdomiausia tai, kad pats autorius straipsnio išvadose pripažįsta, jog „šiam straipsnyje pateikti asmenų ryšiai neįrodo, kad komisijos darbas buvo neskaidrus, pažeidžiantis įstatymus ar premijos nuostatus“... Tai kam tada visa tai?! Paprasčiausias noras pasipuikuoti savo drąsa ir mesti šešėlį net ant mirusių rašytojų? O gal noras „patraukti“ netinkamus komisijos narius? Aš – nežinau. Straipsnis palieka slogų įspūdį. Jį perskaičius norisi eiti ir gerai nusiprausti. Net jei mano pavardė nebūtų minima, jausmas būtų toks pat. Straipsnio raktinis žodis – „galėjo“. Vadovaujantis tokia logika, Vilniuje įvykus išprievartavimui visi vyrai automatiškai tampa įtariamaisiais. Juk galėjo...

Pabaigai – apie įtartinus ryšius. Visi Utenoje gyvenantys rašytojai yra pažįstami. Negana to – visi esame kartu vykdę projektus ir šį tą padarę. Utena – miestas nedidelis, ir visi komisijos nariai pažįsta vienas kitą. Aš, dvejus metus buvęs A. Baranausko premijos skyrimo komisijos nariu, jau pažįstu ir anykštėnus komisijos narius. Be to, 30 metų būdamas LRS narys pažįstu maždaug 95 procentus rašytojų. Su visais yra kokie nors ryšiai. Kadangi Lietuvoje yra tik kelios leidyklos, kurios leidžia poeziją, tai ir ten turiu pažįstamų. Tai ką man daryti? Leisti knygas užsienyje ir ten tikėtis įvertinimo? Absurdas, ar ne? Taigi „galėjo“, o ar padarė? Čia jau sprendžiama pagal savo sugedimo laipsnį. Tai tiek. Aš jau nekalbu apie žurnalistinę etiką.

– VYTAUTAS KAZIELA –

Apie basas akis

(vasario pamąstymas)

Viktorijos Daujotytės bestselerio „Kai rašai, nebijai“, zinoma, nerecenzuosiu – ne mano nosiai. Ir kalbėsiu, manding, ne visai apie ją. Greičiau geidauju atsikratyti apsidusių minčių, kurios niekaip nepalieka nei užvertus 710-ą puslapį, nei po gausių recenzijų, nei po iškilaus, sodraus ir itin gyvastingo įvertinimo Rašytojų sąjungoje.

Kas tai? Taip. Knyga itin stora. Sviri. Pirmąkart skaitau tokią.

Skaitau kas vakarą, kasdien, lovoje – prieš miegą. Tris savaites. Tai laikas, kurio dienas praleidžiu ligoninėje, su lig valanda atsiveikinėdama su labai artimu žmogum. Tai svarbi aplinkybė, juolab, užvertus paskutinį puslapį, mažą tą pat vakarą teko užverti ir savąjį... iš ligoninės.

Bandau susigaudyti. Juk aiškiai apvaizdiškai gavau pagalbą. Paguodą. Viltį. Nors nelimpa čia tie nebemadingi egzaltacija nusispalvinę jausmingumai. Bet norisi. Bet stabdau.

Visgi čia vyksta kažkas daugiau. KAS?

Atsilapojęs stebėjimas ir stebėjimasis pasauliu, kuris apsigyvenęs autorėje nebepalieka ir skaitytojo.

Autentiškai paliudytas tiesos sakralumas. „Vaikščiojimas po žmones, kaip po miškus, pilnus medžių.“

Juk visko nepakartosiu. Pradžiungu „Kultūbariuose“ susidūrusi su Vytauto Martinkaus recenzija, kur, šalia itin profesionalaus medžiagos pakrapštymo, atrandu gyvus žmogiškus gyvo žmogaus pėdsakus. Pavyzdžiui, „ima šiurpas“ arba „bijau Daujotytės“. Pasirašau ties jais. Martinkų priskiriu prie giminių.

Tą storą knygą visur tampausi su savimi. Į laukus neišsineši – kuprinėje reikia palikti vietos duonai ir druskai. Bet namie – jei virtuvėje, tai ant darbaltalo, jei miegamajame – tai ant lovos krašto, jei vonioje – tai ant skalbimo mašinos. Fetišas? Žinau, kad antrąkart emokaitysiu. Ir žinau, kodėl – nenoriu išsiblaškyti, prarasti emocijos – tos popierinės stačiakampės kombinacijos auros.

Ji – GERA. Knyga yra gera, kaip pasakytum apie gerą žmogų, gerą bičiulystę, gerą santuoką, t. t. Visa, ką norisi tiesiog apglėbti, paglostyti, gal ir padėkoti. Suvokti, kad taip gali būti. Ir yra.

Ryšėja atsakymas ir į akivaizdų nustebimą dėl staiga išryškėjusio jos populiarumo. Tiražas jau kartojamas – jau virš tūkstančio yra įpuolusių į knygos apžavus, trokštančių dar storesnės arba net seriale – kad tik nesibaigtų burtai, atklydę iš labai autentiškos pasakos, kuri šiandien dar žada laimingą pabaigą – šviesos tiesą.

Informacija, kurią šis „sutvėrimas“ spinduliuoja, – lyg nužengusi tiesiai iš dašų. Jei nežinotum, kad istorija itin asmeniška, tai priskirtum ją gana lakios fantazijos autoriui. Juk „sužvejoti“ tiek vaizdinių, sąlyčio elementų, junginių, skirtinių ir tiesiog žodžių vien iš savęs – vargu ar įsivaizduotina. „Gyvenimas gilėja iš to, kas dar nepasakyta...“

Fiziškai jaučiu norą tiesiog kramsnoti rasotą žolę, įrėminusią šviežią, sveiką, palaimintą būtį, čiuptyti žemaitiškus burtažodžius kaip kokius ledinukus – *apušotas, apluokas, jutrynas, sagonas, lečyna*...

Pirma mintis – EPAS. Bet ne... Juk epas – tai lyg ir kolektyvinės sąmonės padirbinys. O čia – kaip teigia pati autorė – **atminties** knyga.

Atmintis, nuskraidinanti į nepatirtą, neregėtą ar pražiopotą pasaulį, iš kurio sudaryta konkreti asmenybė, šiandien vaikščiojanti sau Vilniaus gatvėmis, konkrečiai gyvenanti Antakalnyje, kur ją retkarčiais tarp pušų gali sutikti ir netgi pakalbinti.

Na, gerai. Jei ne epas, tai kas? Gal himnas? Tiesiog odė. Kodėl ne? Nors gal per daug patosiška. Odė gyvenimui, gimčiai, giminei, gerumui, kurio neįamžinus liktų baisi skola, netektis, be šviesios gausybės paliudijimo. Gal ir daugeiui patirto, bet jau užmiršto ar tiesiog nepastebėto. ►

GUNTIS ZARIŅŠ

Spąstuose

Guntis Zarinis (1926–1965) – latvių egzodo rašytojas, aštuonių prozos knygų autorius. Jo prozos tematikos laukas – Antrasis pasaulinis karas, trauminiai įspūdžiai tarnaujant Latvių legione, okupuota Latvija, gyvenimas emigracijoje. Tai vienas žymiausių latvių egzistencializmo prozos autorių, ryškiausias ir tragiškiausias savo kartos rašytojas, priklausęs prarastajai kartai. Jo kūryboje jaučiama A. Camus, J. Joyce'o, F. Kafkos ir J.-P. Sartre'o įtaka.

Trejus metus! Trejus metus Valdemaras gyveno vienai vienas. Nuo karo pradžios ilgėjosi vienvietis. Atvykęs Anglijon kaupė pinigus vieninteliam tikslui – nuosavam būstui, kuriame jis būtų vienas.

Prieš trejus metus Valdemaras pamatė trobelę su plačia šiaudine kepure, karvių aptvarą, dirvą, pievą, upokšni ir nedidelį tvenkinį. Jo darbovietė, nervų ligoninė, buvo už kelių mylių.

Valdemaras nupirko trobelę. Savo brangenybę pirmus dvejus metus dailino per laisvadienius, per tas tris savaites. Po dvejų metų trobelė buvo suremontuota, prižiūrimas sodas kvepėjo, žydėjo, žaliavo.

Trečiaisiais metais jį aplankė draugas. Abu tylėdami praleido tą kankinančią savaitę. Draugas išvažiuodamas padėkojo už gražias atostogas, žinodamas, kad niekada šičia nebeatvažiuos. Valdemaras gyveno su trobele ir sodu. Tai nebuvo aukštosios, negyvosios materijos, bet jų dalelė. Niekam nevalia drumsti šios harmonijos, net šuniui ar katinui. Didžiuliai vijoklinių rožių žiedai, pasvirę prie jo trobelės, pasakojo, viską išpasakojo, ir vasaros naktimis pro pravirą langą į kambarį liejosi sodo kvapai.

Sunkiau būdavo žiemomis. Iš tolos pūsdavo vėjai, sniegas apdengdavo krūmynus, šaltis nudraskydavo rožių žiedus. Bet ištvėrė. Valdemaras kūrė židinių ir skaitydavo knygas. Knygų eilės rikiavosi platyn ir aukštyn. Per varžytynes jis pirkdavo ne tik knygas, bet ir porcelianinius menkniekius, senus vario raižinius, diletantų paveikslus. Jam patiko tai, kas fragmentiška.

Vieną žiemos vakarą Valdemarą, pavargusį nuo dienos darbų, aplankė nelaimė. Nuovargį keitė džiugesys su silpna romo kvapo priemaiša. Valdemaras gurkšnojo iš lėto, kiekvieną gurkšnį nuskalaudamas rūgščia kvapnia kava. Įmetus pliauską į ugnį, jį užvaldė knyga apie Anglijos revoliuciją. Visą tą laikmetį revoliucija anglams ir jų charakteriui buvo tiesiog svetima. Valdemaro trobelė buvo pastatyta būtent tais laikais, kamino viršuje dar ir dabar matėsi data. Trobelės gale buvo užmūrytos durys į kambarėlį, ne didesnį už spintą. Namu pardavėjas papasakojo, kad šioje spintoje slėpėsi į Prancūziją keliaujantys Karolio Pirmojo šalininkai. Valdemaras norėjo atverti šias duris, bet anglų statybininkas, kurio patarimo teiravosi, pasakė: išlaužus didžiulius lauko akmenis, gali būti pažeista trobelės siena. Durys liko uždarytos, užmūrytos – kaip nebylė burna. Negebėjimui išlaužti duris reikėjo pasiteisinimo – todėl Valdemaras įniko į galantiškąjį ir kruvinąjį revoliucijos metą. Dabar jis skaitė Vedžvud „Karaliaus karą“.

Vėjas. Sniegas. Kibirkščiavo liepsna, apglėbusi pliauską. Kvepėjo romu ir kava. Neperskaityti knygos puslapiai

gimdė malonų jausmą. Valdemarui atrodė, kad jis pirmasis apsilankė rašytojos minčių pasaulyje.

Kažkas pabeldė į duris. Valdemaras atsistojo. Padėjo knygą ir pravėrė duris. Prie slenksčio stovėjo vyras, apšarmojęs nuo šalčio ir vėjo. Jis aiškiai latviškai kreipėsi į Valdemarą:

– Tikiuosi, tavęs nesutrukdžiau, dar liko geras kelio gabalas, bet užuodžiau kavą ir romą – nesusilaikiau...

Prašalaitis nupurtė sniegą nuo kojų ir nusiėmė kepurę. Nustebęs Valdemaras žvelgė į svečią. Pilkšvi bespalviai plaukai, siauros lūpos, virš jų šiek tiek kumtelėjusi nosis, didokos ausys ir balkšvai žydros akys.

– Aš, deja, negaliu... aš negaliu prisiminti, kur mes buvome susitikę... – sutrikęs murmėjo Valdemaras.

Prašalaitis be kvietimo nusivilko palatą. Įėjęs į kambarį, įsipylė kavos ir romo. Išdidžiai atsėdėjo į Valdemaro kėdę ir užsirūkė jo cigaretę.

– Tai nesvarbu, svarbiausia – pagaliau esu namuose!

Jis iš lėto pakėlė romo taurę ir pakvėpino. Būtent taip pats Valdemaras kvėpino prieš kelias minutes.

– Namuose? – tai nustebino Valdemarą.

– Taip, namuose!

– Jeigu jūs namuose, tai kur tada aš esu?

– Nesiginčysime dėl smulkmenų. Ko gero, tu mane pamiršai, bet aš galiu tau prižadėti – tu prisiminsi!

– Bet... – Valdemaras pabandė prieštarauti, tačiau prašalaitis ryžtingai numojo ranka.

– Dabar nesakyk nieko, leisk nuotykiui nutikti. Tu pamatysi – aš teisus! Geriau papasakok, kaip tau sekasi šiais laikais?

Valdemaras atsėdėjo ir žvelgė į prašalaitį. Sunku paaiškinti, bet jis buvo teisus – jis čia turėjo būti. Jis net žinojo, kur Valdemaras laiko kavos puodukus ir taures. Jam nieko nebereikėjo klausti – jis viską žinojo... Valdemaras neįstengė prisiminti svečio vardo, bet tai nesvarbu! Prašalaitis jau buvo namuose...

Valdemaras pasakojo apie save. Žodžiai liejosi laisvai. Daugel metų jis taip laisvai ir nesivaržydamas nekalbėjo, anksčiau vien tik pats su savimi, ir tik tada, kai imdavo dusinti svaiginantis vienvietis grožis, bet taip nutikdavo retai. Labai retai! Dažniausiai tada, kai jis vietoj poros romo taurių nepastebimai išgerdavo visą butelį.

– Ar tau kartais nebūna nuobodu? – paklausė prašalaitis.

– Ne, – akimirka pagalvojęs atsakė Valdemaras, bet pasakui pridūrė: – Gal kartais, kai pernelyg susimąstau apie praejusius laikus...

– Astridę?

– Ką tu žinai apie ją?

– Viską!

– Kodėl ji paliko mane?

– Todėl, kad nepraei mano pagalbos!

– Kaip aš galėjau, jeigu tavęs nepažinojau?

– Reikėjo susipažinti!

– Aš pakartojau ankstesnį klausimą: kas tu toks esi? – Valdemaras atsistojo ir ėmė vaikščioti po kambarį.

– Nebijok, aš tau papasakosiu viską, kai ateis laikas. Dabar klausykis apie Astridę. Mes abu ją mylėjome, bet abu

buvome mulkiai ir ją kvailai praradome. – Prašalaitis susimąstęs žvelgė į ugnį.

– Aš tikras mulkis, kad tavęs klausausi. Šiąnakt gali likti šičia, bet rytoj privalėsi išeiti! Aš nepriglaudžiu visokių prašalaičių, nors jie ir šneka kaip aš. Tu galėsi permiegoti ant sofos!

Prašalaitis nusišypsojo.

Valdemarui naktis buvo vieni kludiesiai ir nemiga. Veltui bandė prisiminti savo draugus ir pažįstamus – prašalaičio nepažinojo. Arba jo atmintis susilpnėjo, o gal prašalaitis buvo nusprendęs pamiršti? Gal jį pradangino sąmonė? Astridė? Koku būdu prašalaitis artimas su Astride, kaip? Valdemaras užmigo tiktai paryčiu.

Slinko dienos. Slinko savaitės. Slinko mėnesiai. Valdemaras dirbo, prašalaitis gyveno jo trobelėje ir nieko neveikė. Net neišplaudavo savo kavos puoduko. Valdemaras visai stengėsi pasakyti – tu turi išeiti, bet prašalaitis nekreipdavo dėmesio. Vietos smuklės savininkas stebėjosi Valdemaro suvartojamų gėrimų gausa. Prašalaitis kiekvieną vakarą norėjo gerti. Gerdamas su Valdemaru išvaikščiojo visus praeities kelius. Valdemarui atrodė, kad jo bendradarbiai ligoninėje šnabždėdami pamini prašalaitį, bet atvirai nieko nepasako. Nė vienas, net laiškanėsys ir pienininkas, nepritarė apie nekviestą svečią, tačiau Valdemarui atrodė – visi žino ir šaiposi.

Po trijų mėnesių Valdemaras pagaliau įsidrąsino pasakyti prašalaičiui – tu turi išeiti. Bet prašalaitis tik gūžtelėjo pečiais ir šypsojosi. Valdemarą jaudino ne tiek trikdantis prašalaičio buvimas, kiek dar vienas dalykas. Beveik kas antrą dieną atnešdavo knygų, kurias užsakydavo prašalaitis. Ir kas per knygos: „Kazanovos memuarai“, „Ledi Čarterli meilužis“, Henrio Milerio romanai, „Kamasutra“... Kodėl Valdemaras už jas mokėjo? Kodėl prašalaitis skaitė šias knygas? Istorijos knygos, filosofijos tomai ir biografinės apdulkėjo. O prašalaitis šypsojosi ir gėrė romą.

Valdemarui žūtbut reikėjo atsikratyti prašalaičio! Ne dėl knygų ir girtavimo, bet dėl jo įtakos: Valdemaras pradėjo sapnuoti erotinius sapnus, vis apie Astridę. Jis pagavo save taip begėdiškai ir ilgai nužvelgiantį moterų kojas ir krūtines, net bandė pakviesti į pasimatymą vieną medicinos seserį...

Kažką reikėjo daryti!

Valdemaras pradėjo laužti slėpiningąsias duris. Atsargiai iškalė akmenį po akmens. Dusdamas tempė juos laukan. Prašalaitis jam netrukdė, neklausinėjo, ką jis daro, tiktai šypsojosi, skaitė ir sriubčiojo romą. Po kelių savaičių durys buvo išlaužtos, ir Valdemaras pradėjo tvarkyti kambarėlį, baltinti ir valyti. Jis nebuvo didesnis už didoką spintą. Duris įrengė labai kruopščiai, įstatė geležinę staktą, iš išorės sutvirtino didžiule geležine spyruokle. Spyruoklė nebuvo spyruoklė – tai buvo spąstai! Valdemarui tereikės tik papsausti mygtuką ir durys užsitrenks. Rūpestingai sutvarkė spąstų vidų. Padėjo kėdę, atnešė stalą, ant sienos pritvirtino knygų lentyną, sunėšė visas prašalaičiui prisiūstas knygas. Spąstai buvo paruošti!

Nukelta į p. 16 ►

► Na, kad ir man, pavydžiai įsijautusiai į Viktorijos vaikystę. Aprašomuju laiku pyniau sau Joninių vainikėlius iš sudulkėjusių Šančių pienui, surinktų suklebusiuose Vinių, Sėmenų, Virvių, Grūdų, Ringuvos gatvelių patvoriuose, pro šalį dundant sunkiasvoriams geležinkelio vagonams link „Drobės“, „Cotono“, muilo ir metalo fabrikų... et.

O ten – žydinčios ir visai kitaip klestinčios žemaitiškos dovanos, siaučia šviežia saulėta vasara, skrodžia kiaurai apčiuopiamai prisodrintas būsimos būties turinys, paliudytas esamybe čia, dabar. Visados.

Oras. Vanduo. Laukas. Basakojės „basaakės“ žvilgsnis į „ištuštėjusį obuolio lizdą“ ar „žiūrėjimai į gyvulio akis“.

Pasakojimas nesustoja, nenutrūksta net keisdamas laiką ir pavaldus.

Keliauju jo vedama vis pasikartojant jau pažintiems vardams, tarsi pasitikrinant, sugrįžtant prie jų – ypač Motinos, kaip esminės, bazinės kolonos, be kurios, matyti, nebūtų ir prasidėjęs. Pasikartojimai įtvirtina artimųjų, giminių, kaimynų, jų vaikų, anūkų esatis, vietas ir vietovaizdžius, kartojamus kaip užkeikimai, sukuriančius veik sakralizuotos amžinosios esaties palaimą, vis pavilgomą šventu Alkupio vandeniui ar paglostomą artimų vietų – Girgždutės, Keiniškės, Pavandenės – esatimis.

Į visa tai savaimingai, tiesiog paprastai įsiterpia ir anksstyvosios jaunystės dienoraščio brandus naivumas, ir čia liudijantis jautrias nuostabas ir nuostatas, priklausančias, beje, jau ir būsimam laikui.

Lengvai tekančioje šios upės vagoje pasikartojimai tiesiog privalomi, nors abejoju, ar jie sąmoningai pasirinkti. Veikiau – ne.

Bet man jie tampa jaukiu atradimu – svarbiu muzikiniu visumos veikėju, priartinančiu literatūrinį sutvėrimą prie muzikiniam komponavimui artimo temos su variacijomis būdo. Skaitytojas – klausytojas (jei jis basaausis) tarsi vis kviečiamas sugrįžti į pagrindinę temą, kaip kūrinio struktūros pamatą, atkakliai maitinamą bazinę basaakės sielos idėją, braidančią klampiose žemaičių pelkėse, atmetusią stingulį, abejones ir baimes.

„Geismas susitikti su savimi – jau praeinančia, nueinančia“ – paliudytos autobiografijos kodas, saugiai patvirtintas autentiškumo visagalybe, kvietimas valytis, skaitėti, gal net skaistyklėti, jei įjungsi ir to geidaujantis savo patirtis.

„Kas tikrai į mus įeina, nebeįeina.“ Tegul taip bus ir su tuo, ką patyriau, apglėbusi šią knygą.

P. S. Taip atsitiko, kai a t s i t i n k a.

Dėliojant antai ant stalo plačiai paskleistus mintijimus apie V. D., atsiranda Gintaro Beresnevičiaus esė rinkinyje „Vilko saulutė“ (2002).

O tu Jėzau! Kas gi čia?

Jau kiek primirštas, bet smarkiai užsilikęs paširdžiuose skausmingasis teisuolis G. B. teikia išsamų pirmojo mūsų Nepriklausomybės dešimtmečio kūno skrodimą, itin atidžiai, su gavelišku azartu rakinėdamas kaulus, kepenis, tulžį, inkstus. Ieškodamas širdies, pasiklysta smegenyse – jų tiesiog neranda.

Toliau, verčiant lapus, veriasi vis skausmingesnis, nepa-neigiamas mūsų vietos žemėlapyje paveikslas, apnuodijęs besislapstančias smegenis tūkstantmetėje praradimų ir nevilčių ekvilibristikoje. Kuo toliau, tuo labiau negailestingose esė ryškaluose ryškėja atpažįstama, o gal ir naujai sutikta kito basaakio basakojio autopieltinė autobiografija, plėšydama per pastaruosius du dešimtmečius parudavusius spaustuvinio popieriaus lapus plika juoda tiesa, liudydama apmaudą, nevilgtį, nerimą ir likiminę skirtį, prilygstančią Dantės pragarui.

Staiga juntū, kad mano ranka rašo lygybės ženklą GB = VD (ir atvirkščiai). Neatmenu, kad mūsų kultūrinėje terpėje taip negailestingai nusiplėšę skūras būtų kas kalbėję apie mus pačius – taip nuogai ir taip kontrastingai. Vienoda tiesa tiek apie Dangų, tiek apie pragarą. Bet nerekomenduojau grįžti prie Beresnevičiaus. Bent kol kas. Bent jau iki rytoj. Bent jau ne prieš miegą.

„Kad galėtume kiek galima įmanomiau būti, turim būti savo vietoje“, – ištaria Viktorija.

Atsivertę pasaulio žemėlapi – ir patys matome – esame savo vietoje. Tiek šviesioje, tiek tamsioje jos pusėje. Tokia mūsų VIETA. Mažut mažutelė, gražut gražutelė. Alkstanti šviesos. Iliuziškai ja tikint. Prisiglaudžiant prie ją skleidžiančių ir ja spinduliuojančių. BET.

Laiko raštai Latvijos kultūrinėje žiniasklaidoje

Kultūros ūkiai ir turgūs

Prieš gerą dešimtmetį rubrikai „Avižų kioskas“ verčiau Latvijos intelektualų tekstus „Kultūra, užsičiaupk!“, „Kaip gyvuoja dama kultūra?“, „Galant kirvį“, kuriuose buvo prognozuojami apokaliptiniai scenarijai. Šiandien procesas gyvas, kultūra kelia galvą, o Lietuvos ir Latvijos kultūrinėje apyvarčioje funkcionuoja stebėtina daugybė leidinių. Latvijoje tiek skirtingų pavadinimų ir ideologijų kultūrinės žiniasklaidos vienetų, įskaitant elektroninius ir popierinius leidinius, dar apskritai nėra buvę. Atsispyriau nuo trijų nemenkų jubiliejinių faktų: „Šiaurės Atėnai“ jau sulaukė brandaus 35-mečio, o Latvijos kultūros ir literatūros žurnalas „Domuzīme“ ir internetinis *punctummagazine.lv* – apvalių 10-mečių. Tai privertė susimąstyti ir sugretinti. Akivaizdu, kad Lietuvoje daugiau ilgaamžių kultūros leidinių. Iki šiol tebeleidžiami dar sovietmečiu įsisteigę „Kultūros barai“, tebegyvuoja literatūros mėnraštis „Metai“ (buv. „Pergalė“), tebeina „Nemunas“ ir „Literatūra ir menas“, iš laikraščių persiformavę į žurnalus, kaip tarpukario ir emigracijos žurnalų jungtinis projektas leidžiamas „Naujasis Židinys-Aidai“, 1992 m. atsikūrusios „7 meno dienos“, egzistavusios dar tarpukariu.

Ir tikrai nebegalima sakyti, kad iš sovietmečio paveldėti leidiniai atsiduoda pelėsiu, o jeigu jo ir yra, jis tik suteikia poskonį, kultūrinį svorį. Kad ir vienas kitą keičiantys „Šatėnų“ redaktoriai, kurie vis ateina su savo vizija, kuria ir atnaujina, o kartu elgiasi lyg pagarbūs paveldėtojai. Man, tyrinėjančiai gastro poetiką literatūroje, šovė analogija su lėtai brandinamu sūriu, iš kartos į kartą perduodamu ir kaskart tobulinamu jo receptu. Panašiai ir ilgas tradicijas turintys laikraščiai ir žurnalai – su kokybės garantija, saugoma kilmės nuoroda. Jie turi išskirtinį charakterį ir bręsta laiko patikrintomis sąlygomis, kad ir su kokiomis rinkos permainingomis ir gūsiomis susidurtų. Redakcijos triūsia it kokie patyrę sertifikuoti ūkiai, puoselėdamos tapatybę ir kokybę.

Latvijoje situacija kiek kitokia, jie ne tiek puoselėja, kiek veržiasi eksperimentuoti. Latvijos kultūrinė žiniasklaida primena šurmuliuojantį gyvą ir nenuspėjamą turgų, kuriame nuolat keičiasi prekės ir prekeiviai, ragaujami nauji skoniai, spontaniškai išbandomos naujos receptūros. Literatūros leidiniai kuriasi, užsidaro, diferencijuojasi, tampa skirtingų kartų balsu, juos keičia nauji kultūrinės komunikacijos formatai, kurie pasiteisina arba ne. Tokia dinamika įdomi, bet kyla intelektualinio uždarumo rizika, kai kiekviena bendruomenė turi savo bičiulių properšas. Paradoksalu, kad Latvijoje „vyriausias“, jau daugiau kaip dvidešimtmetį gyvuojantis žurnalas yra internetinis – tai platforma *satori.lv*, kuri nuo pat įsikūrimo 2003 m. savo tikslu laikė skaitmeninės literatūros bazės kūrimą. Ji tapo vieta, kur buriasi intelektualai, gimsta esė ir literatūros recenzijos. *Satori.lv* nuo pat pradžių rėmė jaunus ir talentingus autorius, siūlė komentarų rubrikas ir pripažintų rašytojų tinklaraščius.

XXI a. pirmajame dešimtmetyje apskritai daug kas pranašavo popierinės žiniasklaidos mirtį, 2009 m. žurnalo „Wired“ redaktorių interviu „Der Spiegel“ sakė, kad senosios žiniasklaidos priemonės yra barjeras, stovintis kelyje kaip kinkynys be arklio. Tačiau ir Lietuvoje, ir Latvijoje tebėra nemažai leidžiamų popierinių kultūros leidinių, atsiranda ir naujų (pavyzdžiui, „Strāva“). Giedrė Kazlauskaitė ir Eglė Frank, „Šatėnų“ jubiliejaus proga LRT „Klasikos“ laidoje „Homo cultus. Iš balkono“ kalbinamos Laimos Kreivytės, vienbalsiai sutarė, kad joms svarbi laikraščio apčiuopiama, popieriškumas, kuris turi potencialo išlikti ilgiau ir skaitytų atminty, ir fiziniu pavidalu. Bananų dėžėse iki šiol saugomi „Šatėnų“ ryšuliai gražiai atspindi anuometinę turgaus ekonomiką ir laikus, kai kultūrinės informacijos vienetą savo verte prilygo tuomet taip geidžiamam bananui.

Permaišyti, ragauti, išlaikyti

Latvijoje kultūrinę spaudą į Nepriklausomybę įvesdino legendinis žurnalas „Avots“, leistas paraleliai latviškai ir rusiškai 1987–1992 m. Tai buvo daug daugiau nei paprastas žurnalas. Tai buvo judėjimas, ką ten judėjimas – žemės drebjimas, lūžio taškas, kaip sako redaktorius Aivaras Kļavis, prieš keletą metų parašęs knygą *Avota laiks* (2021), – „kūrybinio jaunimo (ir ne tik) dvasinės energijos poligonas“. Jame dirbę jauni ambicingi rašytojai ir žurnalistai testavo, kiek gali pastumti leistinas ribas, palaikė ryšius su rusų neformalais. Žurnalas tapo uždraustų idėjų ir tekstų ruporu, siūlė atvirą žvilgsnį į seksualumą. Redaktorių buvo iškvieštas net į Maskvą pasiaiškinti dėl karikatūros „Leninas pelių spąstuose“, vaizduojančios prispaustą Lenino galvą ištekėjusiomis smegenimis. Toks leidinys buvo

reiškiny. Tačiau, kaip sako Atgimimo spaudą tyrusi Viktorija Jonkutė, pirmieji Nepriklausomybės metai lietuvių ir latvių kultūrinei spaudai buvo pražūtingi, vienas po kito kultūriniai leidiniai krito. 1994 m. nebeliko laikraščio „Literatūra un Māksla“, 1995 m. uzsidarė jaunimo žurnalas „Liesma“. Ilgainiui neatsilaikė ir Latvijos rašytojų sąjungos mėnraščiai „Karogs“ bei „Forums“, kuriuos skaitydavau būdama studentė. Vėliau Latvijos literatūros centras įkūrė žurnalą „Latvju Teksti“, bet jis nunyko reorganizuojant įstaigą.

Šalia dinamiškų transformacijų egzistuoja ir stabilumo salos, užtikrinančios nuoseklią literatūros ir kultūros refleksiją. Viena tokių salų – internetinis literatūros ir filosofijos žurnalas *punctummagazine.lv*, startavęs 2014 m., jo tikslas – skatinti kurti latvių literatūrą ir ją kritiškai vertinti, reflektuoti platesnius literatūros ir meno procesus. Žurnalo komandos darbas itin svarbus tuo, kad jis daugiafunkcis: žurnalo redaktoriai yra suorganizavę daugybę literatūrinių renginių. 2016 m. jų veikla išaugo į kas dvejus metus rengiamą po dvi savaites trunkantį literatūros festivalį, kurio programoje – prazos ir poezijos skaitymai, parodos, performansai, diskusijos, koncertai.

Literatūros žurnalas „Žoklis“ sukurtas kaip poetų, filosofų ir kritikų bendrumo manifestas, gravitacijos taškas, aplink kurį sukasi kūrybingų bendraminčių pokalbiai. Netikėta, kad jis spausdina ne tik šiuolaikinių kūrėjų saviraiškos pliūpsnius, bet ir klasikų vertimus, gražindamas į apyvertą tekstus iš praeities.

Buvo įsteigtas ir keturis kartus per metus pasirodo periodinis leidinys „Strāva“, kuriojamas solidžių literatūros kritikų, aktyvių jaunų rašytojų ir vertėjų. Svorio centru jį pasirinko literatūros teorijos publikacijos ir deklaruoja, kad žurnalas gimė iš siekio augti patiems ir auginti skaitytoją.

Literatūros gurmanams

Entuziastų dėka 2022 m. pradėtas leisti avangardinis eksperimentinis kultūros žurnalas, pasivadinęs „Avīzes Nosaukums“ (pažodžiui – „Laikraščio pavadinimas“) ir nusiųsį į visas tradicijas ir konvencijas. Jis prisistato kaip leidinys, jungiantis avangardinę literatūrą, meną ir... gyvulininkystę. Žurnalo emblema – Preilių conceptualiosios poezijos mokyklos nario Eināro Pelšo piešta karvė. Žurnalą inicijavo leidėjas Valteris Dakša. Neatsitiktinai nuo 2023 m. teikiama „Avīzes Nosaukums“ apdovanojimas – Ožio Bafometo padėkos premija už indėlį į kultūrą, savanorystės skatinimą ir įžūlius pavadinimus. Kiekvienas numeris yra teminis, turi savo vyriausiąjį redaktorių, vis kitą menininką, o leidinio vizualinis dizainas drastiškai kinta.

Rašytoja Inga Žoludė yra apibūdinusi žurnalą kaip svarbų ir lauktą literatūrinio avangardo įvykį, kuris atspindi kartų ir tendencijų kaitą. Žurnalui būdinga demokratiška atranka, o patys kūrėjai linkę į eksperimentą, esama ir vizualinės poezijos bruožų, žaismingo, kartais net provokuojančio požiūrio į poezijos formą. Pavyzdžiui, revoliucijos temai skirtas žurnalas atspausdintas ant popieriaus ritinio, taip stilizuojant manifestą. Šis mėnraštis redaktoriams ir autoriams nemoka honorarų, remiasi bendraminčių entuziazmu. Kai kurios rubrikos nuolatinės, pavyzdžiui, anekdotai apie šiuolaikinius latvių rašytojus. Vienas iš unikalių žurnalo bruožų – pseudonimai, kiekviename numeryje būna bent po keletą jais prisidengusių autorių. Kitaip tariant, autoriai chuliganiškai griaua visokias elitinės literatūros hierarchijas, plečia literatūros ir autorystės ribas.

„Avīzes Nosaukums“ – tai *street food* tipo leidinys: spontaniškas, provokuojantis, siūlantis neįprastus skonių. Lietuviškieji žurnalo atitikmenys galėtų būti jaunųjų menininkų tinklo eksperimentiniai žurnalai „Gegutė“ ir „Jūrinė gegutė“, kuriuose irgi nestinga provokacijų, literatūrinių kanonų ir literatūrinių galios santykių peržvalgos, sąmoningai kultivuojamo nekomercinio užtaiso.

„Domuzīme“ meniu

Elitinis dvimėnesinis kultūros žurnalas „Domuzīme“ orientuojasi į kokybišką turinį, istorinius straipsnius, gyvenamosios realybės vivisekciją. Jo meniu kruopščiai atrenkamas. Kaip sako vienas iš jo kūrėjų Jānis Vādonas – politikorektiškumas ir geras tonas visuomenę atitolino nuo gebėjimo matyti visą realybės spektrą, todėl stengiamasi, kad žurnalas steigtų ir palaikytų tiesos ir tikrovės pojūtį. Jis keičia mizansceną realiu laiku. Žurnalas daug prisidėjo populiarindamas istorijos mokslą, susidomėjimą valstybės ir nacijos istorija, literatūros ir istorijos santykiais, atmintimi kaip organiška šiuolaikybės dalimi.

Būtent „Domuzīme“ Latvijoje atgaivino apskritojo stalo diskusijų žanrą, kuriam reikia daug pastangų, bet kuris yra labai prasmingas. Žurnalo sudarytojai rengia

kiekvieno numerio pristatymus, jau keturis kartus įteikė „Domuzīme“ poezijos apdovanojimą. Iki šiol išleistas 46 numeriais leidinys paliko gan gilų įrėžį latvių periodikos istorijoje.

Apstulbino jubiliejaus proga padaryta neįtikėtina detali statistika, apibendrinanti visą žurnalo leidybos patirtį. Bendradarbiaujant su Latvijos nacionaline biblioteka suskaičiuota, kad iš viso išleista 3 439 puslapiai, apie 1 160 prozos ir poezijos kūrinių ir publicistikos straipsnių, kuriuose buvo daugiau nei 145 000 sakinių ir daugiau nei 2,5 milijono žodžių. Svarstoma, kokiais dydžiais išmatuoti žurnalo reikšmę ir prasmę. Įvertintas visų išėjusių numerių turinys, nustatant publikacijų proporcijas, vertimų kalbų spektrą. Suskaičiuota, kad tekstus 2015–2024 m. kūrė 563 Latvijos ir užsienio autoriai ir bendraautoriai, jie pagerbiami išvardijant smulkiu šriftu per du žurnalo puslapius. Skaičiumi didžiausios prozos ir recenzijų dalys (300 ir 299 publikacijos), nedaug atsilieka poezija (246 publikacijos). Geografinė aprėptis apima 128 pasaulio valstybes. Daugiausia kartų minėta Latvija (5 037), Rusija (1 674), Vokietija (660), Ukraina (535), Lietuva (349), Estija (321), JAV (283), Lenkija (210). Miestų paminėjimo statistikoje Vilnius užima devintą vietą (78 kartai). Vertimai iš lietuvių kalbos atsidūrė penktoje vietoje, šią dalijasi su vertimais iš rusų (17 proc.). Žodžių debesyse nurodyti dažniausiai minėti daiktavardžiai, veiksmažodžiai ir būdvardžiai, per visus leidybos metus jie išlieka panašūs, tik apsieičia vietomis (*metai, laikas, žmogus, knyga, kalba, latvis, valstybė, žodis, pasaulis, gyvenimas, literatūra, kultūra, istorija; būti, sakyti, atrodyti, galvoti, kalbėti, eiti, tapti; didelis, naujas, senas, mažas, geras, juodas, nacionalinis, politinis*). Tokia statistika – tai ir žaidimas, ir diagnostika, kuri charakterizuoja, apibrėžia statistiškai tiriamo atvejo stipriąsias ir silpnąsias savybes, paskatina tęsti įprasta vaga arba pakeisti kursą.

Ilgai brandinami, greitai suvartojami

Kaip žurnalas „Avots“ atspindėjo Atgimimo epochą, taip šiuolaikybę atspindi informacijos tektoninių plokščių sangrūda, kūrybos perviršis ir triukšmas. Tai nepalanki situacija ir periodiniams kultūros leidiniams, nes skaitmeninė era išblaškė skaitytojų dėmesį. Yra daug konkurentų ir alternatyvų kultūrai. Krentant skaitomumo rodikliams kalbama apie drastišką tiražų kritimą (kiek ieškojau, jie paprastai nenurodomi, tik Ivaras Šteinbergas, pristatydamas žurnalą „Strāva“, yra užsiminęs, kad žurnalas išeina 500 egzempliorių tiražu). Literatūros procesai domina minimalų visuomenės segmentą.

Latviai apgailestauja, kad neturi tokio leidinio kaip „Vilnius Review“ ar estų „ELM“, kuris pristatytų jų originaliąją literatūrą užsienio skaitytojams. „Domuzīme“, *punctum.lv* ir *satori.lv* palaiko gyvą kritikos procesą, nes spausdina daug grožinių kūrinių recenzijų. Visgi ir latviai pripažįsta, kad šiuolaikinė kritika fragmentuota, skirta greitam vartojimui. Latvijos universiteto profesorius Ojārs Lāmas yra sakęs, kad tradicinė literatūros funkcionavimo hierarchija yra sugriuvusi – anksčiau knygas vertindavo pasikaustę profesionalai, o dabar ekspertais tapo skaitytojai ir tinklaraštininkai.

Latvių kultūrinės periodikos peizažas dinamiškas, įvairialypis, suteikiantis postūmį ir tradicinei, ir eksperimentinei kūrybai, iškeliantis visuomenines aktualijas. Skirtingi žurnalai Latvijoje renka skirtingas strategijas, kad pasiektų tikslinę auditoriją. Kai kurie leidiniai, tokie kaip „Žoklis“, „Strāva“ ir „Avīzes Nosaukums“, prieinami tik popieriniu formatu, kiti, kaip *satori.lv* ir *punctummagazine.lv*, renka skaitmeninius kanalus ir veikia kaip internetinės platformos. Dvimėnesinis žurnalas „Domuzīme“ po tam tikro laiko pasirodžius popierinei versijai paviešina turinį internete. Daugumą kultūrinės periodikos leidinių Latvijoje remia Valstybės kultūros kapitalo fondas, tačiau yra išimčių, tokių kaip avangardinis leidinys „Avīzes Nosaukums“, kuris remiasi vien entuziastais. Latviai rodo eksperimentinę drąsą, nuolat ieškodami naujų formų ir formatų, alternatyvų esamai spaudai. Tačiau kyla klausimas, kiek tai iš tiesų prisideda prie kultūros gyvybingumo, o kiek tiesiog atspindi intelektualinės nišos susitelkimą į save.

Dar amžiaus pradžioje latvių rašytojas Guntis Berelis vizioneriškai prognozavo, kad rašytojų tuoj bus daugiau nei skaitytojų. Tai galioja ir kultūrinei spaudai. Dabar tikrai yra kur publikuoti, kas parašoma, tik klausimas, ar perskaitoma viskas, kas publikuojama.

– LAURA LAURUŠAITĖ –

Nematoma vertimų cenzūra

► Atkelta iš p. 3

keičiamos savomis, kad jas suprastų savi skaitytojai, ar toks keitimas buvo ideologinio spaudimo padarinys (ypač dažnai pasitaikantis religinės cenzūros atvejais). Todėl kai kuriuos sprendimus laikome cenzūros atvejais būtent dėl to, kad jie buvo daromi bendrame baimės ir laisvės trūkumo fone, kuris laikytinas esminiu kontekstu, leidžiančiu šiuos atvejus vertinti kaip cenzūrą. Tačiau skirtis tarp cenzūros ir vertėjo (ar redaktoriaus) pasirinkimo (sprendimo) nėra nei aiški, nei akivaizdi. Išskaidytos ir slepiamos sovietinės cenzūros sąlygomis vertimų cenzūros matomumas tampa dar blausnis. Todėl vertimų cenzūros (savi)refleksija yra labai sudėtinga – tarsi niekas necenzūravo, tarsi niekas nebuvo atsakingas, jeigu ir sprendė – tai kas nors kitas, viskas buvo nuspręsta kitur, ten, kur vykdyta atranka, tvirtinami planai, neatsižvelgiant į tai, kad iš tikrųjų jie pirmiausia buvo sudaromi ir tikrinami vietoje ir, kaip tyrimas parodė, kartais netgi griežčiau nei cenzorių Maskvoje.

Taigi vertimų cenzūra buvo beveik nematoma ir labai apgaulinga, nes išsklaidyta, bet kartu ir įsismelkusi, nes mažiau reflektuojama, paveikusi tiek vertimo kūrybos ir leidimo procesus, tiek jo recepciją, skaitytoją, verstinės literatūros lauką. Būtent todėl du mitai, kad vertimų cenzūros nebuvo ir kad cenzūruojama buvo viskas, gali funkcionuoti šalia.

Dėl vertėjų pogrupio matomumo sovietmečiu dirbusiems vertėjams dažnai perkeliama kolektyvinė atsakomybė už vertimo produkciją ir jos trūkumus, o redaktoriams, dėl jų mažo matomumo, tokia didelė kolektyvinė atsakomybė netaikoma, kitaip tariant, jie nelaiškomi atsakingais už tuo periodu išleistus vertimus kaip visumą. Sykiu nematome ir iš viršaus nuleistų vadovaujančiųjų asmenų sprendimų ir jų atvejų, kai redaktoriai veik iš naujo išvertė redaguojamą kūrinį, t. y. atliko vertėjo darbą, o riba tarp vertimo autorystės ir redagavimo visiškai išsitrindavo. Iš tiesų tas tarsi ir nesiskiria nuo šiandienų vaidmenų, išskyrus tai, kad realiai vertėjų ir redaktorių vaidmuo tuo metu buvo skirtingas: vertėjai neturėjo tiek galios, kiek mes jiems šiandien priskiriame, o redaktoriai turėjo ir prievolę atlikti deleguotojo cenzoriaus vaidmenį – šio spaudimo neįmanoma įvertinti žvelgiant vien į tekstinį lygmenį.

Mūsų tyrimo medžiaga rodo, kad vertėjai ir redaktoriai, daugiau ar mažiau priimdami sovietinės santvarkos jiems skiriamus vaidmenis, dažnai joje dalyvavo intuityviai – tiesiog pakludami nusistovėjusiai tvarkai, vykdydami deleguotas funkcijas, kone nesąmoningai cenzūruodami save. Vis dėlto dalyvaudami toje sistemoje jie savaip mėgino ir ją atverti, savo skaitytojams suteikti galimybę perskaityti bent nedidelę dalį kitaip neprieinamos pasaulio literatūros. Šie dalyvavimo sistemoje (tam tikro konformizmo) ar pasipriešinimo jai aktai dažnai buvo maži, smulkūs, tačiau jų pėdsakų matyti tame verstinės literatūros pavelde, kurį turime ir kurį nerefleksyviai reprodukuojame.

Žvelgdami į visumą matome sovietinės politikos rezultatą – atitinkamai suformuotą sovietinį verstinės grožinės literatūros kanoną: verčiamus būtent tokius autorius, būtent taip išverstus, iš tokių kalbų ir taip pristatytus knygoje bei pateiktus skaitytojams. O kadangi cenzūros veiksmai nematomi, ši sovietmečiu suformuota ekosistema toliau cirkuliuoja, ja naudojamosi, jos pagrindu kuriamas autorių, kūrinių, Vakarų literatūros kanonų vaizdas, nes gyvenome jau suformuotame lauke, tarp aiškiai nustatytų ribų, kurių dažniausiai buvo griežtai laikomasi.

Čia slypi esminis skirtumas tarp vertimų ir originaliosios literatūros cenzūros. Nors gali atrodyti, kad užtenka palyginti vertimą su knygos originalu ir jau žinosime, ar kūrinys cenzūruotas, tyrimo medžiaga rodo, kad to nepakanka, nes esminė deformacija slypi gerokai giliau, o mes patys, kaip skaitytojai, dažnai jos nepastebime net pasikeitus situacijai. Pasak Ingridos Tatolytės, tai, kad cenzūruoti sovietiniai leidiniai dabar perleidžiami, o vertimai cituojami, statomi teatre, užduodami skaityti mokiniais mokyklose ir kitaip vartojami, rodo ir ribotą šiandienio skaitytojo gebėjimą atpažinti vertimų cenzūrą tekstiniu lygmeniu, ir tai, kad jų vertimų meninis lygis buvo tikrai aukštas. Kita vertus, jie suformavo būtent tokį kultūrinį autorių ir kūrinių vaizdinį, prie jų priprato ausis... Pavyzdžiui, net elitinėse Vilniaus mokyklose užduodant skaityti „Dėdės Tomo trobelę“ nei nurodoma, kurių metų leidimo knygą reikėtų rinktis, nei kaip nors pakomentuojama, kad sovietinis vertimas buvo cenzūruotas. Tad galiausiai vaikai skaito 1980 m. leidimą ir pristato jį per pamoką aptardami kaip originalų Harrietos Beecher Stowe kūrinį. Cenzūruoti sovietiniai vertimai įtraukti ir į mokiniams skirtą elektroninę skaitinių bazę – jie ne tik niekaip nepakomentuojami, bet dažnai net stokoja

leidymo lapo ar priešlapio, iš kurio būtų matyti, kurių metų ir kurio vertėjo tai vertimas (Tatolytė 2024: 161). Tokia situacija yra keistina, kad ideologizuoti užsienio grožinės literatūros kūrinių vertimai nebūtų ir toliau dauginami. Tai nereiškia, kad visus sovietmečiu išverstus kūrinius reikia versti iš naujo, tačiau yra kūrinių, kuriuos naujai išversti būtina. Vis dėlto prikeliant juos naujam gyvenimui reikia nepamiršti ir sąlygų, kuriomis jie buvo verčiami.

– NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ –

Nuorodos

Čekys, Jonas. 1995. *Knygos kūrėjų talkoje. Atsiminimai. Vaga.*

Girčys, Vytautas. 1972. Kaip atrandami rašytojai... Rec.: H. Melvilis. *Mobis Dikas* (iš rusų kalbos vertė P. Želvys, redaktorė R. Zagorskienė. V., Vaga, 1971, 261 p.). *Pergalė Nr. 3*, 173–175.

Jakučiūnas, Andrius. 2024. „Vagos“ leidyklos istorijos puslapiai: cenzūra, darbas „Tauro rage“ ir leidyklos žlugimas. *Literatūra ir menas Nr. 21*, 20–26.

Maskaliūnienė, Nijolė, Ingrida Tatolytė (sud.) 2024. *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*. Vilniaus universiteto leidykla.

Streikus, Arūnas. 2018. *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*. Naujasis Židinys-Aidai.

Tatolytė, Ingrida. 2024. Dviveidis Janas: vertimas tarp atverties ir užkardymo. *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*, sud. Nijolė Maskaliūnienė, Ingrida Tatolytė. Vilniaus universiteto leidykla, 107–162.

Tylaitė, Aurelija. 2020. *Užsienio grožinės literatūros vertimai sovietų Lietuvoje 1945–1990 metais*. Bakaluro darbas. Vilniaus universitetas.

Valentinavičienė, Daina. 2024. Religinė cenzūra, arba Kokių svečių nesulaukė Hiavata? *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*, sud. Nijolė Maskaliūnienė, Ingrida Tatolytė. Vilniaus universiteto leidykla, 330–352.

Visockas, Vytautas. 1992. Keli leidyklos darbo epizodai. *Rašytojas ir cenzūra*, sud. Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis. Vaga, 379–385.

Tyrimą rėmė Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. S-MIP-21-45.

Švelnumo kambariai ir pašiauštas kailis

► Atkelta iš p. 10

Moteris, ji, nebrandų ir nedrąsų, prisitraukusi ir pasiėmusi. Toji pati moteris, po daugel metų sutiktoji, nebe gražuolė, nebe nendrė, o ir pats, tiesą sakant... Eilėraštyje „Širdsopė“ ji – krypuojanti žąsis.

Ak, apie kūniškąją poeziją mes juk žinome beveik viską. Drįstu sakyti, kad moterų kūryboje ji drastiškesnė, supainiota, pinkli, ne mažiau skaudi, dažnai neestetiška, keista, perėjusi pragarus.

Kokia gi Elmiškio erotinė poezija? Tai negrabaus (tyčia?) meškino, pasiuntančio iš aistros ir staiga palenkančio galvą paglostymui, poetinės raiškos žiezirbos, blykstelėjusios eilėraščių rinkinyje „Nuotraukos vietoj“ (Kaunas: Naujasis lankas, 2002): „Slyvos prisirpusios kaip mergos, / kriaušė – po meilės apsnūdusios moterys, / atitempia Jonas Ž. Prakaičiūdas kopėčias / ir aikteli: tarp debesų – blaudos...“ („Sodas“, p. 40). Galėčiau sakyti, kad ir po 23 metų Vidmanto poezija tebebyloja agrarinį kūniškąjį šiurkštumą. Tačiau tikrai – ne tik! Tai tėra vienas iš atpažįstamų Elmiškio lyrikos tonų. Kitas tonas, kaip didžiausias kontrastas berniškam, per daugel metų taip ir nenusiraminiui, kandžiam vyro / moters trauką ir priešpriešą atveriančiam poetiniam įvardijimui, pačia įstabiausia tylija intonacija suskamba slaptinai ir ramiai, švelniu šventos meilės *pianissimo*. Galbūt tai rūpestingai saugomas prisiminimas. Ar vizija, netapus realybe. Būtent ji, toji paslaptis, mane pavergė dar tuomet, kai knygos „Atsimokymas“ būsimieji puslapiai buvo publikuojami „Metų“ mėnraštyje. „Kur susirasiti švelnumo kambarį, / kai skersvėjai tranko duris?“ – klausia pačiame pirmajame „Atsimokymo“ eilėraštyje autorius. Ir tuo apnuogintu klausimu iškart paperka, aš patikliai leidžiuosi vedama per keturis rinkinio skyrius. Dažnai sulaikiusi kvėpavimą, kartkartėmis pasišiaušdama – „ar būtina to reikėjo?“, genama noro pažinti artimą / eilėraštinę arba pasilygindama: taip nemokėčiau. Būti su knyga drauge ir jos neužversti – „šiam kartui užteks“ – yra dovana skaitytojui.

Lyg vanduo, perbrauktas paukščio sparnu, – tokie atrodo sulaikytos aistros, ilgesio ir meilės (buvusios?) eilėraščiai. Parašyti lyg grigališkasis choralas su jam būdinga derme. Ne romansai... „Atverties valanda, buvimo palaima, / nes mummyse griežia visi atsakymai. / Tačiau užtenka proto neklausti. / (Klaustuką nutrinu.“ (p. 54). Galėtų būti kunigas, pagalvojau ir šyptelėjau. O dabar jau ir kunigiškai lyrikai leidžiama šiek tiek daugiau, nei sau leido ankstyvieji lie-

tuvių kunigai poetai. Gal tik nusistebime pamiršdami, jog kunigas irgi žmogus, o kūryba įgalina išlipti iš dogmų ir išsilaisvinti, joje tai, kas norima, geidžiama, tampa vidine tikrove. O argi svarbi ir kita? Vidmanto poezijos lyrinio vedlio aistra ir ilgesys atveriami vos vos, bet netrunki išgirsti, jog už atverties – gyvybės ar mirties klausimas:

*Tavo citrinų spalvos drabužiai,
tavo kūnas – žievelė ir sultys...*

Per atstumą, per galimybę nebūti.

(p. 75)

Tarp visų keturių Elmiškio eilėraščių rinkinių – platus laiko intervalai. Penkeri, septyneri ir daugiau metų. Poetas neskuba. Ir gerai daro: apie meilę, laikinumą ir mirtį, žinome, daug parašyta. Tik apie tai ir rašyta. Reikia autentiškos patirties, ji, tarkime, Vytautui Mačerniui tilpo į 23 metus. O kiek prirėms mums, tau ir man, Vidmantai, metų, kad galėtume – glaustai ir gelmingai prarastą laiką suverždami paversti poezija; kad kūryboje nušvistume iki galo ir visa, kas skirta, aprėptume? Tikiuosi, mes dar turime savo krepšelyje valandų. Pašaukimas – viena svarbiausių pareigų. Triviali konstanta, bet ją primenu Elmiškio poezijos (ne visada lyriniam) herojui: nesustok su šia knyga, nenusiramink, pasiūtęs aukštaiti, nepadėk taško. Nė vienas nežinom, kas mūsų laukia – Dangaus karalystė ar Šeolas. Linkiu drąsos nerti ir panirti iki dugno savęs negailint, kaip šiame, paskutiniame, rinkinio eilėraštyje:

*Į juodžemį iki alkūnių... Parklupęs
laukiu, kol tamsa įsikverbia į panages.*

*Nulūžta vienas kitas nagas, skauda,
tačiau svarbiau kas kita –*

sumyšta gelmių syvai su krauju.

*Esu sargus sau nuo savęs,
kuomet mėnulis, vėjas, aš ir jūs
gurkšnojame nakties slaptį
ant slenkščio esaties –*

be apribojimų orkestras sielų, be.

(p. 90)

Tačiau mažai kas ko nori ir ko linki. Per visus penkis poeto eilėraščių rinkinius – pradėdamas „Gervės plunksna“ 1997-aisiais ir sustojant ties 2024 metais išleistu „Atsimo-

kymu – į akis krenta pašiauštas kūrėjo „kailis“, kurį jis atvirai demonstuoja, nepaisydamas bėgančio laiko ir patirties. Regis, Vidmantas atrado savo kūrybos metodą: poetas atveria širdį, o paskui pats sau parodo špygą. Lyg paneigdamas savo jautrumą. Man gal mieliau žvelgti į tą atlapotą širdį. Galbūt geisčiau išgrynintos, karščiu ir neviltimi iki baltumo nusvidintos Elmiškio lyrikos. Stipriai suveržtos, dinamiškai augančios iki sprogo, neleidžiančios atsikvėpti, smūgiuojančios skaitytojui į paširdžius. Ir išmintingai „išsirišančios“ knygos pabaigoje. Tokios be taupymosi, neatskiestos šposais, publicistiniu žodynu ar sociumo detalėmis. Gal kai ko atsikąčyčiaus teksto dramatiško dėlei, vien auginčiau egzistencinio nerimo įtampą. Daryčiau „kietą“ knygą. Tačiau šitai rašydama ir piršdama tuoj pat susivokiu, kad taip norėčiau perdaryti patį poetą pagal savo modelį. Ir tuomet Vidmantas Elmiškis kažin ar bebūtų toks, koks jis yra. Ar beliktų aštrus, pašaipus, neatsargus, kandus ir nenuspėjamas? Elmiškio pasišiaušusi kūrybos dvasia man tokių triukų neatleistų! Juk ji ir yra pagrindinė autoriaus poezijos šeiminingė.

Vidmanto kūryba – be imitacijų. Be kultūrinių ar religinių citatų, pasikliaujant autentiška patirtimi. Kai kur gal skambteli Algimanto Mikutos poezijos ritmai, tonai, žinoma, ne kartojimas. Betgi ir dvasia jie artimi – prasmų apvertimais ir paradoksaus, tik Vidmantas veik nerašo rimuotų tekstų.

Kodėl ir kuo man svarbi Elmiškio lyrika? Joje daug ir aistros, ir ramybės. Ir nevilties. Ir gąsdinančios nebūties, tuštumos vėrimosi. Knyga „Atsimokymas“ liudija krikščionišką laikyseną: jos pasakotojas moka džiaugtis ir branginti kasdienius dalykus, jis susitaiko su žmogaus galimybių ribotumu ir iš to nedaro tragedijos. Autoriaus eilėse skamba dėkingumas gyvenimui.

Kažkada poezijos knygoje „Nuotraukos vietoj“ Elmiškis parašė sukrečiantį eilėraštinę „Potvynis“, jame kiškutis negrįžtamai nuplaukia ant ledo lyties. Ir nors čia aptariamose tekstuose po daugiabučio langais laigo „neatpažintas dinosauros“, juo nepavirto Vidmanto lyrikos vedlys. Jis tebėra tas raudantis vaikas, paguldintas į mirusio žilabarzdžio lovą („Savisauga“, p. 33).

O kiškutis, pasirodo, nežuvo. Jis pasiekė kitą krantą, tą, kur, anot 23 psalmės, tamsiausi slėniai, žalios pievos ir ramūs vandenai. Tesigano!

– DOVILĖ ZELČIŪTĖ –

Dienoraščio rašymas kaip greitas maistas (3)

2025 m. sausio 18 d., šeštadienis

Gimtadienį sutikau Paryžiuje. Vėl. Man patinka įsivaizduoti, jog gyvenimas Paryžiuje pradeda vykti tik tuo metu, kai aš atvykstu. Kai išvykstu – jis persikelia į knygas ir tada, rašytojų dėka, keičiasi: tada statomi ir griunami namai, tada mylisi žmonės, tada gyvena Dumas. Šį kartą ant Turenės tilto vėl žvalgiausi Planšė.

Paryžiuje nusifotografavau toje pačioje vietoje kaip ir Niliūnas – ant *Pont Neuf*. Jo dienoraščio 1974 metų rugsėjo 16 dienos įrašas susisieja su manuoju: „Nuo daugelio miestų pavargusių ir išpaikintą keleivio akį gali patraukti tik senasis François Villono, Pierre'o Gringoire'o ir Henriko IV Paryžius [...]“

Prieš išvykdamas naujausioje Kvietkausko knygoje radau eilėraščių, prasidedantį taip: „sapnavau, kad miegi Paryžių / dailioj žalvarinėj praėjusio amžiaus lovoj / šalia ant naktinio staliuko kaip sfinksas miega katė / aš irgi tame kambaryje, vartau antikvarinę knygą / ir staiga atrandu be galo gerą eilėraščių.“

Skaskai reiks daryti operaciją. Ant pilvuko susiformavo navikas.

2025 m. sausio 27 d., pirmadienis

Išpjovus naviką, Skaska jaučiasi gerai. Nesikaso ir neišlaiduoja žaizdelės. Tik pirmą kartą, kai šoko ant lovos (nesulaukiau), taip sucypė, kad net man suskaudo. Maniau, kad sunkiai reaguosiu į užmigdomą Skaską, bet mažytė greit atsijungė ant mano rankų. Nebuvo taip graudu, kaip galvojau. Skaska po visų tyrimų, nors jai jau dvylika šiemet, – sveikiausias šuo. Nepaisant naviko, kurio susiformavimas būdingas nesterilizuotoms kalėms, kaip sužinojau, ir širdis, ir plaučiai geri.

Šiandien pusę dienos dykinėjau. Užėjęs į knygyną, kur savo vietoje sėdėjo Rimas Užgiris, o Rugilė jau Knygų mugei pakavo „aklus pasimatymus“, sutvarkiau keletą reikalų ir vėl išėjau. Galiausiai užkaukiau į Universiteto gatvės „Humanitą“ ir po pusvalandžio nieko neišsirinkęs patraukiau namo. Tai ir vienintelis laisvas pusdienis šią savaitę. Ryt nekantrauju visą dieną pratūnoti universiteto bibliotekoje prie *silva rerum* knygų, trečiadienį būsiu knygyne, ketvirtadienį – į kirpyklą ir teatrą, penktadienį Utenos archyve vėl vartysiu kolchozų bylas.

Su knygriše Paulina beveik galutinai suderinom antros, po dešimties metų, haiku knygelės dizainą. Ją, kaip ir pirmąją, turėsiu Knygų mugei. Emilija vis ragina leisti tikrą knygą, o neužsiimti savilaida, bet aš žinau, jog dar ne laikas. Nors pavadinimas ir konceptas yra, bet eilėraščiai dar nežengia nuo slenkščio. Stovi basi ir žiūri, kaip ir aš tą žiemą į save einantį išmušti šulinio akies.

2025 m. sausio 31 d., penktadienis

Staiga mums šovė į galvą mintis vakarą ir naktį praleisti dvare. Apsilankymą Utenos archyve nukėliau į vasario 10 d. ir penktadienį su Em išvykome į Burbiškių dvarą šalia

Piešinys iš *silva rerum*. XVIII a. pirmoji pusė. Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius, F3-1364

Anykščių. Atvykus paaiškėjo, jog pirmą parą dvare būsime tik mes ir šeimnininkai.

Prieš Em masažą, o mano pasiplaukiojimą baseine užsukome pavalgyti į „Mandrų puodus“ Anykščiuose. Tik prisėdus į vidų netikėtai užėjo Rimantas Kmita. Pavakarieniavome kartu kalbėdami apie miestus.

Knygyne sudariau naują darbo grafiką atsižvelgdamas į kiekvieno dirbančio studijų laiką. Bus įtemptas laikas iki vasaros. Semestras, turėčiau sakyti, nes knygynas didžiąja dalimi yra gyvas universiteto maitis: darbuotojai – studentai, lankytojai, ne vasaros metu, taip pat studentai. Atostogų metu jų pilna, sesijų tuščia – realiai, knygynas gyvavimo metus irgi skaičiuoja laidomis.

Šypteliu kartais džiaugdamasis visais, kurie būdami ne drąšūs pirmakursiai surado mažą Šv. Ignoto gatvelę ir „Mint Vinetu“ joje. Jų buvimas knygyne ne tik išplėtė jų Vilnių, bet ir paliko antspaudą pačiame knygyne. Negi niekada užėję į kokią nors seną Europos valstybės sostinės įstaigą nepajautėte, jog ten vyko – gyvenimas? Nepavėluokite, dar galite užsukti ir suspėti – čia dar jis vyksta gal net aukščiausioje savo fazėje.

Antradienį ir ketvirtadienį Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje ieškojau laidotuvių kalbų. Perverčiau dešimt XVI–XVIII a. *silva rerum*. (Po netrumpo pasivaikščiojimo dvaro parke tamsoje Skaska vis nenorėjo grįžti, nes kažką užuodė po sena pušimi, mažytė pavalgysiu snaudžia po darbo stalu, ant kurio rašau dienoraštį. Jos kvėpavimas ir Em dušo čiurkšlės trumpam mane atitraukia nuo šios disciplinos. Skaskos snukis įsirėmęs į stalo koją keistai, bet žaviai iškraipo jos lūpas – matosi miegančio šuns dantys.) (Kaip čia taip netikėtai atėjo Geda?. Užeik. Aš nepyksiu ant tavęs kaip Norvilas. Tu įrodai, jog tai įmanoma.)

2025 m. vasario 1 d., šeštadienis

Nusprendę dvare pasilikti visą savaitgalį šiandien nuvykome prie Variaus atodangos Šimonių girioje. Šį upokšnį 1945 metais savo dienoraštyje vaizdingai aprašė partiza-

nas Albinas Milčiukas-Tigras. Jo girios palyginimai su Pietų Amerikos džiunglėmis ir paskatino mus čia atvykti. Vos mums atvykus, staiga kilo didelė pūga ir pievą atodangoje pavertė pasakiška baltuma, rodėsi, tuoj tuoj iš kažkurio pievos kampo išlįs partizanų būrys. Sujaudinti šio gamtos gražumo visas dvidešimt minučių, kol siautė pūga, stovėjome dairydami ir fotografuodami besiblaškančias snaiges. Po to taip pat staiga kaip prasidėjus pūgai pragiedrėjus išlindo saulė. Dabar manau, jog dalyvavome ypatingoje gamtos ceremonijoje, kuri vyko ir prieš aštuoniasdešimt metų.

2025 m. vasario 5 d., trečiadienis

Darbo kambaryje Emilija telefonu kalba su Raimundu Lapu. Raimundo balsas girdisi per uždaras duris kaip ir per radijo bangas, kaip ir automobilyje Čikagoje jam pasakojant apie lietuvių biznius ar Chagallo vitražus.

Eidamas namo Dominikonų gatvėje prie buvusio antikvarinio knygyno raudonojo fasado sutikau Jurgą Vilę. Pakalbėjome.

Knygynas, kurio būrys jau nėra netikėtai: Morkūnas, Užgiris, Burokas ir retkarčiais, bet pastoviai pasirodantis Petrošius (pasakykite, kad tai ne partizanų būrys), gyvas. Prasidėjo naujas semestras – studentai sugrįžo. Kiekviena iš jų (visi skirtingai) aš, Rugilė ir Tomašas atpažįstame save. Vieni iš jų vieną dieną dirbs knygyne.

2025 m. vasario 7 d., penktadienis

Praėjus trisdešimt penkeriems metams nuo to laiko, kai pasirodė pirmas „Šiaurės Atėnų“ numeris, ėjau į knygyną pasiimti ten paliktos kuprinės. Prie knygyno durų, jas rakinamas, išgirdau praeivę kalbant telefonu: „Nu tuoj. Dabar pro „Mint Vinetu“ einu.“ Ranka nevalingai sustingo. Rakto nepasukau, kol nebaigiau minties apie tai, kas būtų, jei ji pasukęs pirmą kartą atrakinčiau knygyno duris. Taip stovėjau kelias minutes stebėdamas pro mane plaukiančią penktadienio minią.

„Šiaurės Atėnų“ 35 metų balių pakalbėjau su Anita K. apie partizanus. Su Dainiumi Dirgėla apie būsimą „Poezijos pavasarį“, su Katkum apie „Kauno literatūros savaitę“ ir Thomo Manno festivalį, su Martynu Pumpučiu apie PDR ir recenzijas.

Mano impresijos su ŠA. Pirmą – mano publikacija (pirmą apskritai) ŠA 2010 m. Dabar vėl perskaičiau tuos kelis eilėraščius – nekeisčiau nė žodelyčio. Antra – Martynas Nedzinskas „Žuvėdroje“ talžo „Šiaurės Atėnus“. Kažkur turiu likutį, nes mėgstu pasiimti relikvijas iš teatro. Ilgiuosi to jausmo po spektaklio, kai negali niekur eiti. Kai pamanei, jog čia ir dabar atsivėrė ta tam tikra erdvė, kurioje viskas pasikeis. Nebebus taip, kaip buvo, o viskas, kas bus, – bus kitaip. Atrakinu duris.

– JONAS VALONIS –

Spąstuose

► Atkelta iš p. 13

Po poros dienų prasidės jo atostogos. Valdemaras visam mėnesiui atsisakė pieno ir laikraščių! Darbe nebuvo lengva gauti atostogas už visus metus, bet pasisekė. Dabar liko tik – prašalaitis!

Trejus metus gražiai pragyveno vieni vienas! Trejus metus jis gėrė romą ir galvojo apie Astridę, revoliuciją ir filosofiją. Trejus metus buvo ramu! Prašalaitis nekviestas įėjo į jo gyvenimą. Valdemaras negalėjo jo išvaryti, o šis net nesiruošė išeiti. Vienintelis kelias į laisvę – spąstai!

– Ar žinai, kur Astridė dabar? – ironiškai paklausė prašalaitis.

– Ne!

– Ji triskart ištekėjo ir skyrėsi, nes kiekvienas apie ją niekus paistė, kaip ir tu, ji ne iliuzija, ji – moteris!

– Moteris!

Ji buvo sėkla, kurią prašalaitis įmetė į Valdemaro mintis, ir jis nebegalėjo išsivaduoti. Moterys! Jos glamonėjo, keitėsi ir šmėzavo Valdemaro sapnuose, visų jų veidai buvo vienodi – kaip Astridės. Triskart ištekėjusios! Pasijuokime! O galbūt...

– Aš noriu tau kai ką parodyti, – tarė Valdemaras.

Jo atostogos prasidės rytojau dieną. Valdemaras su prašalaitiu sėdėjo kambaryje ir gėrė romą.

– Aš žinau!

– Ką tu žinai? – abejonė užvaldė Valdemarą.

Gal prašalaitis įminė jo planą. Nejau jis žino apie spąstus su išbaltintomis sienomis ir begėdiškomis knygomis?

– Tu kažką tvarkei tuščiajame kambaryje – pačiu laiku! Tau galiu pasakyti, ką tu darai ir galvoji!

Prašalaitis atsistojo ir nuėjo laiptų link. Valdemaras sekė paskui. Spąstų durys buvo plačiai atvertos. Prašalaitis drąsiai priėjo prie jų, akimirka stabtelėjo ir tada peržengė slenkstį. Valdemaras pėdino iš paskos.

Dabar! Valdemaras paspaudė mygtuką. Kažkas jį pastūmė, ir jis pargriuvo prie prašalaitio kojų. Durys užsitrenkė...

– Dabar tu esi tikrame narve! – sušuko prašalaitis.

Jis neatrodė nei nustebęs, nei išsigandęs, šypsodamasis ėmė kilnoti knygas.

– Kas tu toks, kodėl juokiesi? Ar tu nesupranti? Mes čia supūsime! – Valdemarą ėmė krėsti drebulys.

Ištisą mėnesį niekas net neprisiartins prie jo namelio... Ištisą mėnesį! Pašokęs jis metėsi prie durų.

– Juk tu žinai – beprasmiška! – tarė prašalaitis ir atsisėdo į vienintelę kėdę.

– Ką tu padarei su manim? – klykė Valdemaras.

– Aš nieko tau nepadariau, tu pats dėl visko esi kaltas. Svarbiausia – tu manęs nepažinėjai, net nenorėjai pažinti! Visą gyvenimą bandei mane pagauti spąstuose. Pagaliau tau pasisekė. Nieko negalima padalinti – pasaulyje viskas turi būti vientisa. Kuo dėtas mano vardas, kurio tu visada teiraudavaisi? Jis yra šis:

V a l d e m a r a s!

Ir jis nusilenkė pats sau.

Iš: *Guntis Zariņš. Stāsti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2005*
Vertė Arvydas Valionis